

İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

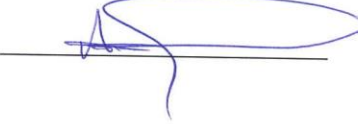
**AHMED CEVDET PAŞA'NIN DEVLET, HUKUK VE (YENİ
OSMANLILARLA KARŞILAŞTIRMALI OLARAK) ANAYASA
GÖRÜŞÜ**

İREM DİLER

AĞUSTOS 2019

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Kamu Hukuku alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Nihat Bulut (Tez Danışmanı)	<u>KABUL</u>	
Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın	<u>KABUL</u>	
Prof. Dr. Ayhan Ceylan	<u>KABUL</u>	

Bu tezin İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

Tarih
23.08.2019

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: İrem DİLER

İmza:

ÖZ

AHMED CEVDET PAŞA’NIN DEVLET, HUKUK VE (YENİ OSMANLILARLA KARŞILAŞTIRMALI OLARAK) ANAYASA GÖRÜŞÜ

Diler, İrem

Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı

Nihat Bulut

Ağustos 2019, 105 Sayfa

Osmanlı Devleti’nin, Tanzimat Devri’ndeki en önemli isimlerinden biri olan Ahmed Cevdet Paşa, bu dönemde devlet, toplum ve hukuk açısından ortaya çıkan ikilemlerin aşılması noktasında önemli bir role sahiptir. Fıkıh tahsili ve siyasi tecrübesi sayesinde, bir yandan Osmanlı birikimini koruyup diğer taraftan dönemin gerektirdiği yenilikleri yapabilmesi büyük ölçüde mümkün olmuştur. Kendisinin öncülüğünde hazırlanan ve Osmanlı Devleti’nde fıkıh alanındaki ilk kanunlaştırma olan “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” isimli medeni kanun, bu açıdan en mühim misaldir. Cevdet Paşa, Mecelle’yi devletin temel kanunu olarak gördüğünden, Batılı anayasaların etkisiyle hazırlanacak ve devletin temel kanunu olacak Kânûn-ı Esâsî’ye karşı çıkmıştır. Söz konusu hususun ele alındığı ve ‘Giriş’ kısmının ilk bölüm olduğu bu tez çalışmasının ikinci bölümünde, Ahmed Cevdet Paşa’nın fikri alt yapısını anlayabilmek adına, onun hayatı, eğitimi ve devlet hizmetindeki görevlerine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Cevdet Paşa’nın devlet ve hukuk kavramlarına bakışı incelenmiş; bunun yanı sıra hukuka dair düşünceleri noktasında, Von Savigny’nin örf-âdete dayanan tarihsel bakış açısıyla benzer ve farklı yönleri ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde; Ahmed Cevdet Paşa’nın anayasa kavramına dair düşünceleri ele alınmış; bu noktada, Fransız İhtilali ile ortaya çıkan anayasallaşma hareketinden, İngiltere’deki gibi örf-âdete istinaden zaman içerisinde oluşan yazısız anayasa fikrini daha doğru bulduğuna değinilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’ne yazılı anayasa kavramını ilk defa getiren Yeni Osmanlıların bu konudaki düşünceleri kısaca açıklanmış ve meşrutiyet kavramı da dikkate alınarak Cevdet Paşa’nın anayasa görüşüyle karşılaştırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Anayasa, Kânûn-ı Esâsî, Yeni Osmanlılar

ABSTRACT

VIEWS OF AHMED CEVDET PASHA ON THE STATE, LAW AND CONSTITUTION

Diler, İrem

LL.M. in Public Law

Thesis Advisor: Nihat Bulut

August 2019, 105 pages

Ahmed Cevdet Pasha, one of the most significant figures in the Ottoman Empire at the Tanzimat Reform Era, had an important role in terms of clearing the dilemmas arising in this era about state, society and law. Thanks to his education in fiqh and his political experience, he had managed to protect the Ottoman intellectual background as well as to implement the novelties which were required by that era. The ottoman code of civil law “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye” prepared under his leadership which was the first codification in fiqh in Ottoman Empire is the most important example in this regard. Cevdet Pasha regarded Mecelle as the basic law of the state. So, he opposed Kânûn-ı Esâsî which was prepared under the influence of Western constitutions to be the basic law of the state. After ‘Introduction’ section which is the first chapter of this dissertation, in the second chapter addressing the subject above, Ahmed Cevdet Pasha’s life, education and his positions in civil service were mentioned, in order to understand his intellectual background. In the third chapter of the study, Cevdet Pasha’s view on concepts of state and law was examined and also similarities and differences between his opinions on law and Von Savigny’s historical point of view based on common law were indicated. In the fourth chapter of the study; Ahmed Cevdet Pasha’s opinions on the concept of constitution were discussed; at this point, his preference of an uncodified constitution evolving in time based on common law as in Britain over the act of constitutionalization after the French Revolution. Additionally, the relevant opinions of the Young-Ottomans who introduced the concept of a written constitution into the Ottoman Empire were explained briefly and compared to Cevdet Pasha’s view of constitution taking the concept of monarchy into consideration.

Keywords: Ahmed Cevdet Pasha, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Constitution, Kânûn-ı Esâsî, The Young-Ottomans

ÖNSÖZ

Türk hukuk tarihinde önemli bir dönem olan Tanzimat Devri'nde, devlet, hukuk ve anayasaya dair çeşitli fikirlerin bir arada bulunduğu görülmektedir. Bu tezde; devlet, hukuk ve anayasaya dair düşünceleri ve uygulamaları ele alınarak, dönemin en mühim isimlerinden olan Ahmed Cevdet Paşa'nın gözüyle, söz konusu dönem ve kavramlar bir açıdan daha incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasının hazırlanması sürecinde değerli bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren, aynı zamanda tez jürisinde bulunan; lisans öğrenimimde talebesi, akademisyenlikte asistanı olma şansına eriştiğim Sayın Hocam Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a ve yine lisans öğrenimimde öğrencisi olduğum, yüksek lisansta tez danışmanım olan Sayın Hocam Prof. Dr. Nihat Bulut'a teşekkürü bir borç bilirim. Tez jürisinde bulunmayı kabul ederek tezi okuyan ve teze değerli katkılar sağlayan Sayın Hocam Prof. Dr. Ayhan Ceylan'a da teşekkürlerimi sunarım.

İrem DİLER
İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

Öz	iv
Abstract	vi
Önsöz.....	viii
İçindekiler.....	ix
Kısaltmalar Listesi.....	xii
BÖLÜMLER	
1. Giriş	1
2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı, Eğitimi ve Devlet Hizmetindeki Görevleri.....	5
2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Eğitimi.....	5
2.1.2. Lofça Dönemi	5
2.1.2. İstanbul Dönemi.....	7
2.1.3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Tahsil ve Tedrisatında Hukukun Yeri	9
2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlet Hizmetindeki Görevleri ve Katkıları	11
2.2.1. Müderrislik Hayatı ve Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile Tanışması	12
2.2.2. Bulunduğu İdari Görevler.....	15
2.2.3. Devlet Tarafından Görevlendirilmesi Üzerine Kaleme Aldığı Bazı Eserleri.....	16
2.2.4. Hukuk Alanındaki Faaliyetleri	19
3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlete ve Hukuka Dair Görüşleri.....	25
3.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlete Dair Görüşleri.....	25
3.1.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devletin Oluşması ve Aşamalarına Dair Görüşleri	25
3.1.1.1. Medeniyet ve Asabiyet	26
3.1.1.1.1. Medeniyet	26
3.1.1.1.2. Asabiyet	28
3.1.1.2. Devletin Aşamaları	29
3.1.2. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemindeki Genel Durumu ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Bir Devlet Adamı Olarak Devlet Yönetimine Dair Görüşleri.....	30
3.2. Ahmed Cevdet Paşa ve Hukuk.....	34
3.2.1. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemdeki Hukuki Yapısı.....	36
3.2.1.1. Şer'i Hukuk	36

3.2.1.2. Örfi Hukuk	37
3.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukuka ve Hukukun Devletle İlişkisine Dair Görüşleri	40
3.2.3. Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye	46
3.2.4. Hukukta Tarihsel Bakış Açısı Bağlamında Ahmed Cevdet Paşa ve Von Savigny'nin Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	50
4. Ahmed Cevdet Paşa'nın Anayasa Görüşü ve Yeni Osmanlılar İle Karşılaştırılması	57
4.1. İslam ve Osmanlı Hukukunda Anayasa.....	57
4.1.1. Genel Olarak Anayasalar ve İslam Hukukunda Anayasa.....	57
4.1.2. Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Anayasa Anlayışı ve On Dokuzuncu Yüzyıl Sonrası Osmanlı'da Anayasal Gelişmeler.....	61
4.1.2.1. Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Anayasa Anlayışı	61
4.1.2.2. On Dokuzuncu Yüzyıl Sonrası Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri....	61
4.1.2.2.1. Tanzimat Fermanı.....	62
4.1.2.2.2. Islahat Fermanı	64
4.1.2.2.3. Kânûn-ı Esâsî.....	65
4.2. Ahmed Cevdet Paşa ve Anayasa.....	69
4.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Batılı Anayasa Kavramına ve Kânûn-ı Esâsî'ye Bakışı	69
4.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri Işığında Fransız ve İngiliz Anayasacılığı	71
4.2.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilali'ne Bakışı.....	72
4.2.2.1.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Anlatımıyla Fransız İhtilali	73
4.2.2.1.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilali'ne Bakışı Çerçevesinde İhtilallere Dair Görüşü	76
4.2.2.2. İngiliz Anayasallaşması ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri	78
4.2.2.2.1. İngiliz Hukuki Yapısında Parlatonun Yeri ve Yazılı Olmayan Anayasa Geleneği	79
4.2.2.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri ve İngiliz Anayasal Sistemi....	82
4.3. Yeni Osmanlılar ve Kânûn-ı Esâsî.....	84
4.3.1. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Kurulması ve Dağılması	85
4.3.2. Yeni Osmanlıların Fikri Alt Yapısı ve Anayasa Anlayışı	87

4.4. Ahmed Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlıların Anayasaya Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	96
5. Sonuç.....	99
Kaynakça	101

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A.y.	: Aynı Yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Cevdet Paşa	: Ahmed Cevdet Paşa
Code Civil	: Code Civil Français veya Code Civil Napoleon
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Divan	: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye
haz.	: Hazırlayan
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜHFM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
Mecelle	: Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye
Reşid Paşa	: Mustafa Reşid Paşa
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türk hukuk tarihindeki seyri ele aldığımız vakit; üç önemli dönüm noktasından bahsetmemiz söz konusu olur. Bunlardan ilki İslam'ın kabulü, ikincisi Tanzimat Devrini başlatan Tanzimat Fermanı ve üçüncüsü ise Cumhuriyetin ilanından sonra hemen her alanda Batı hukukunun kabulünü içeren süreçtir. Tanzimat Devri; altı yüz yıllık bir müddet boyunca hâkimiyetini sürdürmüş olan Osmanlı Devleti'nin son asrı, on dokuzuncu yüzyılda yaşanmış ve ciddi bir etkiyle hemen her alanda, Osmanlı birikimi ile Batı tesiri arasında bir ikiliğin oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Hem Osmanlı Devleti, hem tüm dünya tarihi için on dokuzuncu yüzyıl, muhtelif yönlerden değişim ve gelişmelerin yaşandığı bir çağ olmuştur. On sekizinci yüzyılda Avrupa için başlayan Aydınlanma Devrinin de bir neticesi olan Fransız İhtilali, on dokuzuncu yüzyıla mühim değişimler getirecek şekilde tesirde bulunmuş; dünya düzeninde devletler anayasallaşma süreçlerini hızlandırarak ulus devlet sistemini benimseme yoluna gitmeye başlamışlardır. Şüphesiz bu ulus devlet modeli, en başta Osmanlı Devleti gibi; çeşitli ulusları bünyesinde barındıran imparatorlukları etkilemiş ve menfi bir tesirle dağılmalarını hızlandıran bir faktör olmuştur.

İşte Tanzimat Dönemi; gerek Avrupa'da görülen bu değişimin bütün dünyayı etkisi altına almasının Osmanlı Devleti'ne de yansması sonucunda, gerekse Osmanlı Devleti'nin iç dinamiklerinde eski gücünü kaybetmiş olmasının bir neticesi olarak; devletin, mevcut duruma bir ferman ile resmen müdahale etmesi suretiyle kendini gösteren bir dönem olmuştur. Esasen daha evveline de dayandığı söylenebilecek bir süreç olan Tanzimat, hassaten Fermanın ilanından sonra Osmanlı Devleti'nde, hukuk başta olmak üzere birçok alanda önemli düzenlemelere ve değişikliklere gidilmesine yol açmıştır. Bir yandan kendini hissettiren Batı tesirine karşı uygun bir çözüm aranırken diğer taraftan da Osmanlı birikimine sadık kalınmak istenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bu zor dönemine şahit olan ve eski gücünü geri kazanmasını isteyen Osmanlı âlimleri, düşünürleri ve devlet adamları; almış oldukları eğitim ve fikir dünyaları doğrultusunda, çözüm arayışına girmişlerdir. Bu sebeple Osmanlı Devleti için Tanzimat Devri; "devlet", "hukuk" ve "anayasa" gibi kavramlar da dâhil birçok alanda, farklı akım ve düşüncenin bir arada görüldüğü bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki en mühim şahsiyetlerden birisi ise hem âlim hem mütefekkir hem de devlet adamı sıfatlarının hepsini kendisinde toplamış; hukukçu, tarihçi, sosyolog cihetlerinin her birinde ortaya koyduğu fikir ve fiiliyatı ile döneme damgasını vurmuş olan Ahmed Cevdet Paşa'dır. Bu tez çalışmasında da; Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasaya dair görüşleri ele alınacaktır.

Ahmed Cevdet Paşa; hukukçuluk veçhesi açısından ele alınırken ekseriyetle, çok veciz bir dille metne dökülmüş, İslam hukuk tarihindeki fıkıh alanında ve devletin öncülüğünde hazırlanan ilk kanunlaştırma hareketi olan 'Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye' ile birlikte anılmaktadır. Bunun iki temel nedeni; Mecelle'nin, İslam-Osmanlı hukuk tarihinde fıkıh alanında var olan hükümlerin bir kısmının kanunlaştırılması yönünden ilk teşkil etmesi ve bu kanunlaştırma komisyonunun başındaki ismin, ayrıca incelendiği zaman da en büyük katkı sahibinin Ahmed Cevdet Paşa olmasıdır. Mecelle'nin, ehemmiyeti ve Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçu kişiliğini pek çok açıdan ortaya koyan bir eser olması hasebiyle, birçok akademik çalışmaya konu olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada ise, Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuka dair fikirlerini incelerken doğrudan Mecelle üzerinden hareket edilmek yerine; devlet mefhumuna ve kamu hukuku alanlarından özellikle anayasaya bakış açısını ele almak suretiyle ilerlenecek, Mecelle'ye de konuyla bağlantısı nispetinde ve ayrıca bir başlık altında yer verilecektir.

Tezimizde ortaya konulmak istenen husus; Ahmed Cevdet Paşa'nın, Osmanlı Devleti'nde, Batılı bir anayasanın hazırlanmasına karşı durmasındaki sebebin; toplumsal, dini ve geleneksel yapının gereklerine bağlı bir hukuki düzen ve sistemin korunmasını desteklemesinden ve Batılı bir anayasa ile bunun mümkün olduğuna inanmamasından kaynaklandığıdır. İslam devletlerinde süregelen geleneksel anayasa anlayışının dışına çıkmanın yanlış olduğunu düşünen Ahmed Cevdet Paşa'ya

göre; İslam hukukunun esasları ve bu esasların kısmen tedvin edilmesiyle hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'ndeki hukuk açısından asıl temeli haiz olduğundan ayrı bir anayasaya gerek bırakmayacak derecede yeterliydi. Dolayısıyla ona göre; Osmanlı Devleti için herhangi bir Batılı veya yazılı anayasaya ihtiyaç yoktu ve böyle bir anayasa, Osmanlı hukuk ve devlet yapısına da uygun düşmeyecekti. Osmanlı Devleti'nde uygulanagelmekte olan hukuk, gerek şer'î gerek örfî karakteriyle bir bütünlük içinde bulunmaktaydı ve temel yasa olarak alınacak yazılı bir anayasayla bu dengenin bozulmaması gerekirdi.

Tezimizde diğer taraftan yer verdiğimiz; Osmanlı Devleti'nde ilk olarak Batılı anlamda anayasa fikirlerini ortaya atan Yeni Osmanlılar; anayasal bir düzenin taraftarı olsalar da aslında ekseriyetle toplumsal ve dini değerlere bağlılığı savunuyor ve şeklen Batılı bir anayasa hazırlansa da içerik olarak Osmanlı hukukunun esaslarının korunabileceği kanaatini taşıyorlardı. Onların getirmek istedikleri yeni anayasal düzenle birlikte asıl amaçları; hukuku değiştirmek değil, meşrutiyet denilen sistemi Osmanlı Devleti'ne getirmektir. Fakat Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki genel yapıyı bozacak her türlü düşünce ve harekete karşı olduğundan gerek meşrutiyete; gerekse menfi bir gelişme olarak gördüğü Fransız İhtilali'nin etkileri altında hazırlanacak, Osmanlı Devleti'nde o döneme kadar görülmemiş bir yönetim anlayışı getirecek olan Batılı anayasa fikrine, yani Kânûn-ı Esâsî'ye karşı olmuştur.

Yazılı bir anayasa bulunmadan, hukukun örf, adet ve içtihatlarla geliştiği İngiltere hukuk düzenindeki yöntem, İslam hukukundaki meseleler üzerinden içtihatla hüküm oluşturmakla benzerlik gösterdiğinden, Cevdet Paşa'nın, anayasal açıdan Fransa'da ihtilallerle gerçekleşen anayasallaşmadansa İngiltere'deki gelenek üzerine ilerleyen yapıyı daha doğru bulduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, acil yasalaşma fikrine çok sıcak bakmayan Savigny ile de düşünceleri belirli ölçüde örtüşmektedir. Toplum ve hukuk arasında bir uyum olması gerektiği kanaatini taşıyan Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti gibi yüzyıllarca adaletle hüküm sürmüş bir devletin, kendi değer ve gelenekleriyle uyumlu olan hukuku yani kanun-i kadimi ve geleneksel devlet düzenini koruması lazım geldiğini düşünmektedir. Ona göre; Osmanlı devlet ve hukuki yapısı, temel olarak korunmalı; yalnızca gerektiği takdirde, hukuki sınırlar çerçevesinde

birtakım yeniliklere gidilebilmelidir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanması başta olmak üzere; Tanzimat Dönemi'nde içinde bulunduğu hemen her faaliyet, Ahmed Cevdet Paşa'nın, kendisinin de bu düşüncelerine uygun gayretler ve çalışmalar ortaya koyduğunu gözler önüne sermektedir.

Tezimizin ilk bölümü olan 'Giriş' kısmından sonraki ikinci bölümünde; Ahmed Cevdet Paşa'nın fikri alt yapısını daha iyi anlamak adına; hayatı, eğitimi, devlet hizmetindeki görevleri, kaleme aldığı bazı eserleri ve hukuk alanındaki faaliyetlerinden bahsedilecektir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet ile hukuka dair görüşleri ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin ele alındığı tezimizin üçüncü bölümünde; geleneksel yaklaşım açısından Ahmed Cevdet Paşa ile bir benzerliği olduğu iddia edilen Tarihçi Hukuk Ekolü'nün kurucusu Von Savigny'nin görüşlerine de, ayrı bir başlık altında karşılaştırmalı olarak değinilecektir. Bu sayede, Ahmed Cevdet Paşa açısından hukukun ve Mecelle'nin ne ifade ettiği, başka bir yönden daha tetkik edilmiş olacaktır.

Bu çalışmanın dördüncü bölümünde; Ahmed Cevdet Paşa'nın anayasaya bakış açısını ele alırken, aynı zamanda onun fikirleriyle karşılaştırmak üzere, çağdaşları olarak yazılı bir anayasa hazırlanması ve parlamento kurulması fikirlerini savunmuş bir grup düşünürden teşekkül etmiş olan Yeni Osmanlıların anayasaya dair görüşleri üzerinde durulacaktır. Yeni Osmanlılar; Tanzimat dönemi bazı yazar ve düşünürlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir grup olduğundan ve tezimizin asıl konusu da Ahmed Cevdet Paşa üzerinden ele alındığından, tezimizde bu isimlerin hepsine ayrı ayrı yer vermek gibi bir yola gidilmeyecek; yalnızca Yeni Osmanlıların genel manada anayasaya bakış açılarına özet olarak değinilecektir. Kimi yerlerde de belirli konular açısından özellik arz eden yönleri olduğundan, bazı Yeni Osmanlılar üyelerinden ismen bahsedilmek suretiyle mevzu açıklanacaktır. Böylece Tanzimat Dönemi'ndeki devlet ve anayasaya bakış açısı cihetinde farklılaşarak oluşmuş iki ayrı temayül; Ahmed Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlılar özelinde incelenmeye çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

AHMED CEVDET PAŞA'NIN HAYATI, EĞİTİMİ VE DEVLET HİZMETİNDEKİ GÖREVLERİ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki kıymetli ulehasının en önemlilerinden biri olan Ahmed Cevdet Paşa, gerek hukukçu gerek tarihçi yönü ile ortaya koyduğu gayretleri, aynı zamanda sahip olduğu parlak zekâsı ve bilgi birikimiyle hukuk tarihinde mühim yeri olan bir devlet adamıdır. Devlet, hukuk ve anayasa kavramlarına dair fikirleri ve katkıları da Türk hukuk tarihi açısından ehemmiyet arz etmektedir. Tezimizde ele alacağımız bu fikirlerinin daha iyi anlaşılması açısından evvela Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı, eğitimi, bulunduğu görevler ve ortaya koyduğu eserlerden bahsedilecektir.

2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Eğitimi

2.1.2. Lofça Dönemi

Ahmed Cevdet Paşa, döneminde geçen birçok siyasi ve günümüz açısından tarihi olayı anlattığı eseri "Tezâkir" in 40.bölümü 'Tetimme'de, kendi hayatına dair de ayrıntılı bilgiler vermiştir. Buradan edindiğimiz malumata göre; Ahmed Cevdet Paşa, miladi olarak 1823 yılına tekabül eden hicri 1238 senesinde doğmuştur. Dedesinin dedesi, aslen Kırkkilise (Kırklareli) eşrafından olan ve 'Yularkıran' namı ile tanınan Ahmed Ağa, Prut Muharebesi'nde Baltacı Vezir Paşa komutasında bulunmuş ve o dönemde Lofça'ya yerleşmiştir. Bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa'nın ailesi, Lofça halkınca da 'Yularkıran-oğulları' olarak bilinmektedir¹. Kendi adı ise esasen Ahmed olan Ahmed Cevdet Paşa; İstanbul'da tahsilini sürdürdüğü vakitlerde 'Cevdet' mahlasını, şair Süleyman Fehim Efendi'den alacaktır². Bundan sonra da 'Ahmed Cevdet' olarak anılmaya başlayacaktır. Biz de tezimizde 'Ahmed Cevdet Paşa' için zaman zaman 'Cevdet Paşa' tabirini kullanacağız.

---

¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 3.

² *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 14.

Osmanlı Devleti'nin o zamanki Tuna Eyaleti'ne bağılı olan³ ve bugün Bulgaristan sınırlarında kalan Lofça kasabasında doğan Ahmed Cevdet Paşa, Lofça'nın ileri gelenlerinden aynı zamanda meclis azasından olan Hacı İsmail Ağa'nın oğludur. Küçük yaşlarından itibaren Ahmed Cevdet Paşa'yı ilim yolunda teşvik eden ve onun terbiyesiyle bizzat ilgilenen kişiyse; babasından dedesi Hacı Ali Efendi'dir. Ali Efendi; torunu Ahmed'i, kendi büyük babası olan Lofça müftüsü İsmail Efendi'nin mesleğinden gitmek üzere şer'i ilimlerde yetiştirme cihetinde oldukça çaba göstermiş⁴ ve buna muvaffak olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa, küçüklüğünde Lofça'da o vakit müftülük yapan Hafız Ömer Efendi'den Arapça okumuş ve üstün bir gayret göstererek kısa zamanda Arapça ilimlerde epeyce mesafe kat etmiştir. Şer'i ilimlerde de belirli bir seviyeye gelmiş, *Mülteka* gibi fıkıh kitaplarını okur olmuştur. Bunlardan hariç, mantık ve beyan ilimlerine dair dersleri, Lofça'nın daha sonraki müftüsü olan Hafız Mehmed Efendi'den almıştır. Tezâkir'de belirttiğine göre; Ahmed Cevdet Paşa'nın aldığı bu eğitimleri tamamlaması üzerine, dedesi Ali Efendi'nin arzusuyla, İstanbul'a yüksek tahsil için gönderilmesi on beş, on altı yaşlarında mevzu bahis olmuştur⁵. Esasen, annesi Ayşe Sünbül Hanım⁶ ve babası İsmail Ağa, oğulları Ahmed'in yaşı küçük olduğundan İstanbul'a gönderilmesini istememektelerdi. Bu yaşlarda bulunması hasebiyle doğup büyüdüğü yer olan Lofça'dan ayrılmanın kendisine de çok zor geldiğini Ahmed Cevdet Paşa, eserinde ifade etmiştir⁷. Lakin ilme duyduğu derin merak ve öğrenme isteği, onu İstanbul'a gitmeye teşvik etmekteydi.

O dönemde, Mekteb-i Harbiyye'nin düzenlenmesine dair, İstanbul'da özenli çalışmalar yürütüldüğünden Ahmed Cevdet Paşa'nın eğitime Harbiye Mektebi'nde devam etmesi yönünde şiddetli tavsiyelerde bulunan kimseler olmuştur. Ancak yukarıda değinildiği üzere, Ahmed'in eğitim ve terbiyesiyle bizzat meşgul olan dedesi

---

³ Ahmed Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 8.

⁴ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 3.

⁵ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 4.

⁶ Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa Ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 22.

⁷ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 4.

Ali Efendi'nin niyeti; torununun şer'î ilimlerde yüksek tahsil görmesiydi. Dolayısıyla torunun yalnızca bunun için İstanbul'a gönderilmesi arzusunda olduğunu kesin bir şekilde belirtmişti. Kendisini ilim yolunda yetiştirme iştiağını ve kararlılığını gören anne ve babasının razı olmaları üzerine Ahmed Cevdet Paşa, yüksek tahsil için dedesi Ali Efendi tarafından hicri 1255 senesinde İstanbul'a gönderilmişti⁸.

2.1.2. İstanbul Dönemi

Ahmed Cevdet Paşa'nın tahsiline devam etmek üzere Lofça'dan İstanbul'a geldiği tarih, miladi olarak 1839 yılına denk düşmektedir ki bilindiği üzere Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği senedir. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa'nın payitahta gelişinden birkaç ay sonra⁹ Sultan II. Mahmud'un oğlu Abdülmecid, Osmanlı Devleti'nin başına geçmiş ve 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir¹⁰. Bu açıdan bakıldığında; Türk hukuk tarihindeki dönüm noktalarından biri olan Tanzimat Devri'nin, Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatının büyük bir bölümüne denk gelmekte olduğu görülür. Kaldı ki Tanzimat sürecinin başlangıcını, Fermanın ilan edilmesinden daha önce, 1830'ların başında ortaya çıkan birtakım gelişmelere dayandırmak da mümkündür¹¹. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Devrinde yaşamış olan Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasaya dair görüşlerini ele aldığımız tezimizin ilerleyen bölümlerinde, tezle ilgili ve gerekli olduğu kadarıyla Tanzimat Dönemi'ndeki gelişmelere de yer verilecektir.

Ahmed Cevdet Paşa, İstanbul'da sürdürdüğü medrese tahsili dâhilinde, döneminin önemli âlimlerinden olan Hâfız Seyyid Efendi, Doyranlı Mehmed Efendi, Vidinli Mustafa Efendi, Kara Halil Efendi ve Birgivi Hoca Şâkir Efendi gibi isimlerden dersler görmüştür¹². Bu hocalardan, o dönemdeki medrese tahsili çerçevesinde mutad olan klasik İslami ilimler derslerinden; fıkıh, usul-ü fıkıh, usul-ü hadis, hadis, tefsir, mantık, adap ve kelam gibi dersleri en iyi şekilde öğrenmiş ve eksiksiz bir medrese tahsili

---

⁸ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 5.

⁹ A.Ş.

¹⁰ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, Kenan Matbaası, İstanbul 1946, s. 36-37.

¹¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, C.40, 2011, İstanbul, s. 1.

¹² Mehmet Akif Aydın - Yusuf Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", *DİA*, C.7, 1993, s. 443.

almıştır¹³. Bununla birlikte Cevdet Paşa, Tezâkir’de usul-i fıkıh tahsilini hakkıyla verebilecek bir hoca bulmanın o dönemde mümkün olmadığını, esefle aktarmaktadır¹⁴. Bu sebeple Cevdet Paşa’nın; mantık, nahiv, belagat gibi usul-i fıkıh’ın temelini oluşturan alet ilimlerinde, merakının da vesilesiyle, epeyce derinleşmiş olmasına rağmen, usul-i fıkıh’ta derinleşmeye çok önem verse de bu alandaki hoca eksikliğinden dolayı, dilediği kadar derin bir vukufiyete erişememiş olduğu söylenebilir¹⁵.

Cevdet Paşa, hesap, cebir, hendese gibi tabii ilimlere dair dersleri de, Miralay Nûri Bey ve Müneccimbaşı Osman Sâbit Efendi’den görmüştür¹⁶. Henüz icazet almamışken ‘*Burhân-ı Gelenbevî*’ adlı mantık ilmine müteallik olan eseri, hocası Vidinli Mustafa Efendi’nin teşvikiyle arkadaşlarına okutmuştur¹⁷. Aynı zamanda, Ahmed Cevdet Paşa’nın, talebeliğine devam ettiği sırada bazı hocalarından icazet alarak dersler verdiği de bilinmektedir¹⁸. Talebelik hayatında Ahmed Cevdet Paşa’nın, pek az talebenin gösterebildiği bu başarısı, gece gündüz dinlenmeden çalışan ve vaktini daima okumakla geçiren bir şahsiyet olmasından ileri gelmekteydi¹⁹. Nitekim Tezâkir’de belirttiği üzere, tatil olarak kabul edilen günlerde dahi, Cevdet Paşa okumayı ve çalışmayı bırakmaz, yalnızca bayram günlerinde dinlenirdi. Bu sayede, birçok talebenin on yılda ikmal edemediği ilim ve fenni; kendisinin beş-altı yıl gibi bir sürede tahsil ettiğinden bahsetmektedir²⁰.

Aynı zamanda, yüksek tahsili esnasında pek çok ilim meclisinde bulunarak kendini geliştirme gayretinde olan Ahmed Cevdet Paşa, bu muhitlerde tanınan ve saygı duyulan bir isim haline gelmiştir²¹. İlmî gayretlerinin yanı sıra, ilgi duyduğu edebiyat ve tasavvuf alanlarına da yönelmiş, bu alanlarda yazılmış birçok eseri okumak suretiyle ruh dünyasını derinleştirmiştir. Edebiyata olan merakı vesilesiyle Murat

---

¹³ M. Şakir Ülkütaşır, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1945, s. 8.

¹⁴ *Tezâkir*, C.2, Tezkire-14, s. 69.

¹⁵ Bedri Gencer, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, 2011, s. 128-129.

¹⁶ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 443.

¹⁷ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 12.

¹⁸ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 443.

¹⁹ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s. 8-9.

²⁰ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 7, 12.

²¹ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 443.

Molla Tekkesi'nden Mesnevi'yi Farsça olarak okumuş²²; yine, yukarıda²³ belirtildiği üzere kendisine 'Cevdet' mahlasını vermiş olan dönemin ünlü şairi Fehim Efendi'den Farsça öğrenmiş, ondan Şevket ve Örfi divanlarını okumaya devam etmiş, bu şekilde Farsçasını epey ilerletmiştir. Ayrıca, Nef'i ve Sami gibi şairlerden etkilenen Cevdet Paşa, kendisi de zaman zaman şiirler yazmıştır²⁴.

2.1.3. Ahmed Cevdet Paşa'nın Tahsil ve Tedrisatında Hukukun Yeri

Tahsil hayatına dair yukarıda yer verdiğimiz malumattan da anlaşılacağı üzere; Cevdet Paşa, gerek ilk çocukluk dönemlerinde gerekse Osmanlı Devleti'nde mutat şekilde ilerleyen klasik ve köklü medrese eğitimi çerçevesinde, fıkıh ilmine dair dersler almış ve Mülteka gibi fıkıh kitaplarını okumuştur. Hatta Ahmed Cevdet Paşa'nın, henüz İstanbul'a gelmeden evvel, Lofça'da okurken bir taraftan da müftü müsevvitliği²⁵ görevi yaptığı bilinmektedir. Hem fıkhi alanda hem de yazı yazma kabiliyeti konusunda ciddi bir yeterlilik lüzumu taşıyan bu görevi, on yedi yaşına dahi varmadığı genç bir yaşta başarıyla yapmış olması, kendisinin ne derece çalışkan ve bu alanlarda istidat sahibi olduğuna delalet eder. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa'nın, İstanbul'da eğitime başladığı gençlik dönemlerinden beri, okuduklarını mütalaa edip kendi ilaveleriyle yazmak gibi bir çabası ve alışkanlığı olmuştur. Bu veçhile, ele aldığı bir konuya müteallik bir eser oluşturmayı itiyat haline getirmiştir²⁶. Bu da, Mecelle başta olmak üzere birçok kanunun kaleme alınması hususundaki maharetinin istinat ettiği bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷.

Bununla birlikte, Ebu'l Ula Mardin'in değindiğine göre, Ahmed Cevdet Paşa'nın fıkha olan ilgisi; tarih, mantık, edebiyat gibi alanlara duyduğu alakadan daha azdı. Mantık ilminin de dâhil olduğu 'Ulum-ı akliye' denilen alanlardaki merakının daha yoğun

²² *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40., s. 12-13.

²³ Bkz. s. 5.

²⁴ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40., s. 13-14 ; Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 443-444.

²⁵ Osmanlı Devleti'nde, müftülerin verdiği fetvâları temize çekmek ve fetvânın hazırlanmasına yardımcı olmakla görevli kimse, müftü yardımcısı.

²⁶ Ebu'l Ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul, 2011, s. 7-8.

²⁷ Mehmet Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 22.

olması hasebiyle tedrisatında da bu ilimleri okutmayı ön planda tutmuştur²⁸. Ebu'l Ula Mardin'e göre; fıkhi alanda ele aldığı eserleri de diğer alanlara göre ikincil bir vaziyette kalan Cevdet Paşa, çalışma sahası olarak tek bir ilmi alanla sınırlı kalmayıp birbirinden farklı pek çok ilimle iştigal etmesi cihetiyle hiçbirinde çok derin şekilde ihtisaslaşmamıştır. Ancak buna rağmen o, kuvvetli zekâsı, meselelerin derinine nüfuz edebilme kabiliyeti ve keskin kavrayışı sayesinde, üzerine aldığı tüm alanlardaki görevleri en iyi şekilde yerine getirecek derecede, çalıştığı her alana iyi bir şekilde vakıf olmuştur²⁹. Böylece Cevdet Paşa'nın hukukçu yönü de dâhil olmak üzere, ilgilendiği alanların hangisi açısından ele alınsa en üstün yönünün o alanda olduğu iddia edilmiştir³⁰.

Ahmed Hamdi Tanpınar; Cevdet Paşa için, bir alana yoğunlaşmanın, o alana dair bir işle vazifelendirilmesi üzerine başladığını söylemektedir. Görevlendirilmiş olduğu işlere müteallik alanlara, ekseriyetle daha önce tafsilatlı bir şekilde eğilmemiştir. Ancak, hangi alandaki işi üstlendiyse, neticede en başarılı eserleri ortaya koymuştur. Hakeza Mecelle misalinde de böyle olmuş; bazı eserlerinde de belirttiği üzere Mecelle komisyonunun başkanı olmadan evvel fıkıhla çok fazla iştigal etmemiş olduğu halde, bu işi üstlendikten kısa bir süre sonra, döneminin en mühim hukukçuları arasındaki yerini almıştır³¹. Hukuk alanında ortaya koyduğu tek eser, bir risâleden³² ibaret olsa da hukukçu yönünün ne denli güçlü olduğunu; yaşadığı döneme ve sonrasına damgasını vurmuş olan hukuk alanındaki faaliyetlerine ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye gibi bir kanunun oluşturulmasında en önemli role sahip isim olmasına bakarak dahi anlamak mümkündür³³.

Hülâsa Ahmed Cevdet Paşa, ilmin çeşitli alanlarına derin merak duyan ve daima öğrenme iştıyakı içinde olan çok yönlü bir âlimdi. Öğrendiğini tedris ederek talebelere

---

²⁸ Ebu'l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 13-15.

²⁹ Ebu'l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 3.

³⁰ Şahban Yıldırım, "Ahmed Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)", *SDÜ Dergisi*, C.5, S.1, 2015, s. 118.

³¹ Ahmed Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016, s. 175.

³² Risâle-i Vefâ (Vefâ Risâlesi), ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kaya, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Risaletü'l-Vefa İsimli Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, s. 267-276.

³³ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 39.

aktarmak da en çok memnuniyet duyduğu hususlardan birisiydi. İlimiye sınıfından olmaktan bu derece mesut bulunan ve hayatını müderrislikte geçirmeyi planlamış olan Ahmed Cevdet Efendi (Paşa) yaşamının akışında belirli olayların dönüm noktası olmasıyla Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfından, kalemiye sınıfındaki vezarete geçen ender isimlerden biri olmuştur. Medrese yıllarını, her vesilede “en tatlı hatıraları” olarak özlemle yâd eden Cevdet Paşa; ilmiyedeki müderrislik hayatına daima hasret çekmesine rağmen, vezaretteki görevlerini ve devlet adamlığını da elinden gelen en iyi şekilde yapmış bir isim olarak Osmanlı tarihindeki yerini almıştır³⁴.

2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlet Hizmetindeki Görevleri ve Katkıları

Ahmed Cevdet Paşa'nın en başından beri, ilimle iştigal etme ve müderrislikte bulunma amacı taşıdığını yukarıda belirttik. Bu emeline erişen Cevdet Paşa, hemen aşağıda da değinileceği üzere; zamanla ihtiyarında olmadan kendisini siyasi bir ortamın içinde bulmuştur. Böylece Cevdet Paşa, hem medrese tahsiliyle kazanmış olduğu ilmi alt yapısını hem siyaset mektebi olarak addettiği³⁵ Mustafa Reşid Paşa'nın yanında geçirdiği dönemde edinmiş bulunduğu siyasi hayata dair bilgisini, bir arada en doğru şekilde kullanma imkânı bulmuştur. Bu sayede Cevdet Paşa, medrese alt yapısıyla geleneksel yönünü, Tanzimat'ın en önde gelen siyasetçilerinden Reşid Paşa'dan öğrendikleriyle birlikte yenilikçi yönünü ortaya koyarak Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde yaşadığı ikilemlerin çözülmesi yönünde önemli adımlar atan bir ilim ve devlet adamı olmuştur³⁶.

Şunu da belirtmek gerekir ki; Cevdet Paşa, gelenekçi ve yenilikçi olma özelliklerinin her ikisini de taşımasına rağmen, aşağıdaki bölümlerde de açıklanacağı gibi, esas itibarıyla daima geleneksel yapıyı korumak üzere hareket etmesi hasebiyle, tam anlamıyla bir Tanzimatçı bakış açısına sahip olmamıştır. O dönemde çeşitli gruplaşmalar bulunsada Cevdet Paşa, belirli bir kişinin fikirlerinin etkisi altında kalmamış ve belirli bir gruba mensup olmamış; şahsına münhasır bir yol izlemiştir. Kendine özgü bir yol izlediğini, Tezâkir'de yazdığı kendi dilinden şu ifadeler, en güzel

³⁴ Fatih M. Şeker, *Modernleşme Devrinde İlimiye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s.22. ; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 175.

³⁵ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 21.

³⁶ Gencer, *a.g.e.*, s. 130-131.

cihette açıklar niteliktedir: “Ben dâ’iyânı devlettenim ve küçük rütbede bir âdemim. Vükelânın ihtilâfına karışmak bana yakışmaz. Ben herkesle barışığım ve be-heme-hâl bir bayrak altına girmek lâzım gelirse Bayezid-meydanında bir bayrak açıp yalnızca altında otururum.”³⁷

2.2.1. Müderrislik Hayatı ve Sadrazam Mustafa Reşid Paşa ile Tanışması

Ahmed Cevdet Paşa 1843 senesinde; kazanıldığı takdirde talebelere maaş, oda ve aynı yardım sağlayan Hamidiye Medresesi imtihanını kazanmıştır. Bu başarının da yolunu açmasıyla, tahsil hayatından sonra devlet hizmetinde aldığı ilk görev olan Rumeli Kazaskerliğine tabi Premedi kazası kadılığına 1844 senesinde başlamıştır. O dönemki usule göre, mezkûr kadılık yalnızca rütbe şeklinde kazanılıyor ve bilfiil yerine getirilmiyordu, bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa bu görevi, İstanbul’dan ayrılmadan sürdürmüştür³⁸.

Epey zamandır amaçladığı İstanbul müderrisliği ruûsunu da 1845 yılında almış olan Cevdet Paşa’nın tedris hayatının başlangıcı olan bu olaya çok sevindiği bilinmektedir. O kadar ki; tutumlu bir kişiliği olmasına karşın, o vakitlerde, ruûsluğun alınması üzerine üç günlük ziyafet verilmesi âdetini, misallerininkine kıyasla haddinden fazla harcama yaparak yerine getirmiş ve bu nedenle borçlanmıştır³⁹. Bununla birlikte, müderrisliğe hak kazanması, Ahmed Cevdet Paşa’nın yalnızca ilmi alandaki görevleri yönünden değil, aynı zamanda siyasi hayatı açısından da bir başlangıç olmuştur denilebilir⁴⁰. Hâlbuki hayatını idame ettirebileceği derecede bir rütbe ve gelire, müderrislikte yalnızca ilimle iştigal etmek emelinde olan Cevdet Paşa, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa⁴¹ ile tanıştıktan sonra, elinde olmayarak siyasetin içinde bulunmaya başlamıştır⁴².

³⁷ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 62.

³⁸ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 17-18.

³⁹ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 18.

⁴⁰ Ebu’l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 18.

⁴¹ Mustafa Reşid Paşa’nın biyografisiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.

⁴² Tanpınar, *a.g.e.* s. 167; *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s 20-21.

1846 senesinde sadrazam olan Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat Dönemi'nin en önemli aktörlerinden biri olarak, yeni kanunların düzenlenmesi için çalışmalarda bulunduğu sırada, gerektiğinde şer'î hükümlere dair bilgi almak üzere; Meşihat dairesinden⁴³, hem şer'î hükümlere hâkim hem de dönemin ihtiyaçlarını anlayan âlim bir zatın görevlendirilmesini istemişti. Bu görev için Meşihat dairesince belirlenen isim, genç yaşına rağmen Ahmed Cevdet Paşa olmuştu. O günden itibaren Ahmed Cevdet Paşa, Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın dairesine gidip gelmeye başlamış ve onun takdirini kazanmıştır. Hatta Reşid Paşa, çocuklarının terbiyesi ile ilgilenme görevini de Ahmed Cevdet Paşa'ya vermiştir. Zaman içerisinde Cevdet Paşa, kendi kaldığı medrese odasını bırakarak Sadrazam Reşid Paşa'nın dairesine yerleşmiş ve on beş yıl süreyle onun yanında çalışmıştır⁴⁴. Bu vesileyle, Reşid Paşa'dan pek çok yönden feyz almış olan Cevdet Paşa, onun sahip olduğu sade ve açık bir dille yazı yazma maharetini kazanmış; kendi eserlerini ve kaleme aldığı pek çok kanunu da böyle bir dille ortaya koymuştur⁴⁵.

Aynı zamanda, yukarıda değinildiği gibi, Reşid Paşa'nın yanında görev yaparken Cevdet Paşa da siyasi ilimlerle iştigal eder hale gelmiş, Âli ve Fuat Paşalar gibi dönemin siyasi açıdan önem taşıyan birtakım isimleriyle tanışma fırsatı bulmuş⁴⁶, resmi çevrelerce de bilinip tanınan bir kimse olmaya başlamıştır⁴⁷. İşte bu cihetle, Meşihat dairesine bağlı olan müderrislikte göreve başladığı yıllar; Cevdet Paşa için, devlet ricalinin önde gelen isimleriyle tanıştığı ve siyasi olayları takibinin arttığı yıllar olmuştur. Dolayısıyla müderris Cevdet Efendi (Paşa), Mustafa Reşid Paşa'nın yanında geçirmiş olduğu zaman dilimi sayesinde, Tanzimat ve Batılılaşma yanlılarının fikirlerine de şahit olmuştur. Böylece müderris yönüyle İslam-Osmanlı kültürünü taşıyan ve Reşid Paşa'nın yanında da Batı kültürünü gören Cevdet Paşa'nın, bu iki kültür arasında gerektiği şekilde bir köprü kurabilmesi mümkün olmuştur⁴⁸.

---

⁴³ Şeyhülislâmlık makamı.

⁴⁴ Ebu'l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁴⁵ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 448.

⁴⁶ Ebu'l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 18-19.

⁴⁷ Ülkütaşır, *a.g.e.*, s. 10.

⁴⁸ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 22.

Yine siyasi hususlarla yakından ilgilenir olması, Ahmed Cevdet Paşa'nın, o dönem devletlerarası ilişkilerde ehemmiyeti büyük olan Fransızca dilini öğrenmesine vesile olmuştur⁴⁹. Ancak buna rağmen Fransızca lisanında okuma ve yazma konusundaki yetisini çok derinleştiremediğini belirtmiştir⁵⁰. Nitekim Arapça ve Farsça lisanlarını okuyup yazacak şekilde iyi derecede bilen Ahmed Cevdet Paşa'nın; Fransızca ve Bulgarca dillerine hâkimiyetinin daha zayıf olduğu bilinmektedir⁵¹.

Bununla birlikte kızı Fatma Aliye, Cevdet Paşa'ya dair eserinde; Cevdet Paşa'nın, Fransızca dilini gramer olarak gayet iyi şekilde bilmesine rağmen, o dönemde bir âlimin Batı dili bilmesi hoş karşılanmayacağından Fransızca'yı gizli bir şekilde öğrendiğini ve çok fazla konuşma fırsatı olmamasının da; bu dili geliştirmesine engel olduğunu yazmıştır⁵². Nitekim Cevdet Paşa da, Tezâkir'in 40. Tezkiresinde Reşid Paşa ile tanışıp siyaset ve Fransızca ile iştigal etmeye başlamasını, şu sözlerle ifade etmiştir;

*Sanki yeniden mektebe başladım ve bu vesîle ile mesâil-i siyâsiyyeye dâir haylice ma'lûmât aldım ve ol esnâda fransızca'yı te'allüm ile dahi meşgul oldum. Lâkin ol devirde elsine-i efrensiyye okumak şî'âr-ı ulemâya münâfi görüldüğünden bunu ihvân-ı tarîkden mektûm tutardım. Binâen-aleyh fransızcaya lâyıkıyla çalışmadım.*⁵³.

1848 yılında, Memleketeyn⁵⁴'de çıkan karışıklıkları çözümlmek için Bükreş'e gönderilmiş olan Fuat Efendi'ye (Paşa), Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın hususi talimat ve emirlerini iletmek üzere Ahmed Cevdet Paşa görevlendirilmiştir. Bükreş'te bir ay kadar kalan Cevdet Paşa, Fuat Paşa ile burada tanışmış ve samimiyet kurmuştur. Bir ay sonra Fuat Paşa'nın cevabını iletmek üzere İstanbul'a geri dönmüştür⁵⁵.

1852 senesinde ise Mısır'daki bir ihtilafı çözmek ve Tanzimat Fermanı'nın burada da kabul edilmesini sağlamak amacıyla Kahire'ye gönderilen Fuad Efendi'ye (Paşa),

⁴⁹ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 445.

⁵⁰ Tezâkir, C.4, Tezkire-40, s. 21.

⁵¹ Yusuf Halaçoğlu, "Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 1; Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 31.

⁵² Fatma Aliye, *a.g.e.*, s. 41.

⁵³ Tezâkir, C.4, Tezkire-40, s. 21.

⁵⁴ Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Eflak ve Boğdan eyaletlerinin ikisine birlikte verilen isim.

⁵⁵ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 444.

ilmiyeden bir zat olarak refakat eden Cevdet Efendi(Paşa), buradaki görevi esnasında da yazmayı sürdürdüğü Tarih-i Cevdet'in üçüncü cildini tamamlamıştı. Döndüğünde bu çalışmasını padişaha sunması üzerine, Süleymaniyye pâyesine erişmiş, 'kibar-ı müderrisin' olarak geçen yüksek müderrisler sınıfına da 1854'te böylelikle dâhil olmuştur. 1856 yılındaysa mevleviyyet rütbesi olan Galata kadılığına getirildi. Yine aynı sene Mekke-i Mükerreme kadılığına atandı. 1864 senesinde ilmiye sınıfındaki son payesi olan, Anadolu kazaskerliği payesini aldı⁵⁶. Bir sonraki başlık altında değinileceği üzere; 1866 yılındaysa Cevdet Paşa, ilmiyedeki görevinden alınarak vezarete geçirildi.

2.2.2. Bulunduğu İdari Görevler

Cevdet Paşa'nın 1861'de, Kıbrıslı Mehmed Paşa'ya refakat etmek üzere Rumeli teftişine gönderildiği bilinmektedir. Bundan itibaren, Cevdet Paşa'nın başka teftiş görevleri de almasıyla bir teftiş dönemine başladığı söylenebilir. İlk olarak, o vakitlerde İşkodra'da ortaya çıkan ayaklanmayı bastırmak için me'mûriyet-i fevkalâde ile İşkodra'ya gönderilmiştir. Bu görevini, iki ayda başarıyla yerine getiren Cevdet Paşa, muvaffakiyeti üzerine daha sonraysa, Bosna eyaletine birtakım ıslahat yapmak üzere teftişe me'mûr edilmiş ve bu esnâda da Anadolu Kazaskerliği payesine erişmiştir⁵⁷. Ma'rûzât'ta geniş şekilde yer verdiği Bosna'daki ıslahat hareketlerine dair malumatta⁵⁸, Cevdet Paşa'nın söz konusu görevi en iyi şekilde yerine getirmesine vesile olan, başvurduğu akilane fikirleri ve üstün gayretleri dikkat çekicidir.

Nitekim Bosna'daki başarıları üzerine, daha evvel hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan "nişan-ı Osmani", ona layık görülmüştür⁵⁹. Bir buçuk sene süren Bosna'daki bu başarılı ıslahatının ardından Cevdet Paşa, 1864 senesinde de Kozan civarlarına teftişe gönderilmiş; dağlardaki karışıklıkları da ortadan kaldırmak üzere bir ıslahata girişmiştir. Beraberinde bulunan Fırka-i Islâhiyye ile, 'Cebel-i Bereket' olarak geçen geniş bir bölgeyi, Çukurova ve Kozan dağlarını dolaşıp burada da altı ay gibi kısa

---

⁵⁶ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁵⁷ Halaçoğlu, *a.g.m.*, s. 3.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ma'rûzât, s. 60-112.

⁵⁹ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 444.

bir sürede başarıyla, üstelik beklenenden daha düşük bir masrafla, ıslahat görevini ikmal etmiştir⁶⁰.

Lakin Cevdet Paşa'nın art arda gösterdiği bu başarılar, onun şeyhülislamlığa getirilmesini istemeyen bazı zevatın da ona karşı birtakım entrikalara girişmesine yol açmıştır. Neticede, şeyhülislamlığa getirilmesi söz konusuysen, bu kimseler padişahı bir şekilde, Cevdet Efendi'nin ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına geçirilmesine ikna etmişlerdir. Buna ilişkin karar çıkması üzerine Cevdet Paşa, 1866 senesinde ilmiyedeki kazaskerlikten mülkiyedeki vezarete geçmiştir. İlmienin içinde yer almayı daima diğer payelere tercih ettiğine değindiğimiz Cevdet Paşa; zamanında kazaskerlik payesini kazandığında ne kadar sevinmişse, kazaskerlikten vezarete geçmesinden de en az bir o kadar üzüntü duymuştur⁶¹. O dönemde Osmanlı'da ilmiye sınıfındaki kazaskerlik rütbesinin mülkiyedeki mukabili vezirlik, seyfiyedeki mukabiliyse paşalık ve vezirlere de paşa denmekteydi⁶². Dolayısıyla Ahmed Cevdet Paşa da vezarete geçtikten sonra 'Cevdet Efendi' yerine 'Cevdet Paşa' olarak anılmaya başlayacaktır ve buna sebep olan söz konusu sınıf değişikliğinden dolayı gücenmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶³.

Cevdet Paşa'nın bu değişiklikten sonraki ilk görevi; Urfa, Maraş, Zor sancakları ve Adana eyaletini içine alan Halep'in valiliği olmuştur. İki yıl süren bu görevinden sonra⁶⁴, İstanbul'a dönüp vekiller heyetine dâhil olarak Evkaf, Maârif, Adliye, Dâhiliye, Ticâret ve Zirâat gibi pek çok nezarete nazırlık görevinde bulunmuştur⁶⁵.

2.2.3. Devlet Tarafından Görevlendirilmesi Üzerine Kaleme Aldığı Bazı Eserleri

Ahmed Cevdet Paşa'nın, kaleme aldığı birçok değerli eseri bulunmaktadır⁶⁶. Bizim çalışmamızda yer vereceğimiz eserleri, daha ziyade devlet hizmetleriyle bağlantılı

---

⁶⁰ Halaçoğlu, a.g.m., s. 3-4; *Ma'rûzât*, s. 113-158.

⁶¹ Halaçoğlu, a.g.m., s. 4.

⁶² Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 23.

⁶³ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 444.

⁶⁴ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁵ Halaçoğlu, a.g.m., s. 5.

⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa'nın diğer eserleri için bkz. Şevki Nezihî Aykut, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018, s. 193-213.

bulunan ve hassaten üzerinde durulacak olanlar da çalışmamızda asıl kaynaklar olarak başvurduğumuz; vakanüvislik ile görevlendirilmesi sonrasında yazdığı ‘Tarih-i Cevdet’, ‘Tezâkir’ ve ‘Ma’rûzât’ isimli eserleri olacaktır.

Cevdet Paşa, 1850 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzalığine ve Dârülmualimîn⁶⁷ adında eğitim alanında önem arz eden bir kurumun müdürlüğüne atanmıştır. Aynı sene Bursa’ya gittiği bir vakit, Fuat Paşa ile birlikte “Kavâid-i Osmâniyye” isimli eseri ve Şirket-i Hayriyye’nin kuruluş nizamnâmesini hazırlayan Cevdet Paşa, 1851 senesinde ise Encümen-i Dâniş⁶⁸ azası seçilmiştir. Bu encümenin ilk eseri olarak Ahmed Cevdet Paşa’nın tekrar ele alıp son halini hazırlamış olduğu “Kavâid-i Osmâniyye” adlı Türkçe’nin kurallarını anlatan kitap, dönemin padişahı Sultan Abdülmecid’e arz edilmiştir. Bu çalışmasının padişah tarafından takdir görmesi üzerine, Cevdet Paşa’nın rütbesi “hareket-i altmışlı”ya çıkarılmıştır⁶⁹.

Yine Encümen-i Dâniş’in bir kararı üzerine Cevdet Paşa, iki mühim çalışması olan; İbn-i Haldun’un Mukaddimesi’nin 6.bölümünün çevirisini yapma ve Tarih-i Cevdet’i yazma işlerini üstlenmiştir⁷⁰. Osmanlı Devleti’nin, 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması’ndan, 1825 Vak’a-i Hayriyye’ye kadar geçen dönemini anlatan Tarih-i Cevdet, Cevdet Paşa’nın otuz senelik emeği sonucunda tamamlanmış, on iki ciltlik bir eserdir⁷¹. 1855’te, ilk üç cildi tamamlanmış olarak Tarih-i Cevdet’i, Sultan Abdülmecid’e sunmuştur. Bunu müteakiben “mûsile-i Süleymâniyye” derecesine yükseltilmiş ve vakanüvislik görevine atanmıştır. 1865 senesine kadar sürdürdüğü vakanüvisliği esnasında, Tarih-i Cevdet’i yazmaya devam ederken bir taraftan da, o dönemki adet üzere, siyasi olaylardan bahsettiği Tezâkir-i Cevdet (Tezâkir)’i yazmıştır⁷².

---

⁶⁷ Rüşdiyye mekteplerine hoca yetiştirmek üzere kurulan kurum.

⁶⁸ Dârülfünun’da okutulacak ders kitapları ile halkın kültür seviyesini yükseltecek telif ve tercüme eserleri hazırlamak aynı zamanda muhtelif alanlarda halkın anlayabileceği sade bir dille yayıma hazırlanan kitaplarla Türkçe’nin gelişmesine yardımcı olmak amacıyla kurulmuş bir kurum. Ayrıntılı bilgi için bkz. DİA, Encümen-i Dâniş maddesi.

⁶⁹ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 444.

⁷⁰ Tanpınar, *a.g.e.*, s. 168.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aykut, *a.g.e.*, s. 193-205.

⁷² Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 444.

Tanzimat devlet adamlarının önde gelen isimlerinin, asıl görevlerinden birinin de; birtakım raporlar, arzlar, nizamnameler kaleme almak olduğu söylenebilir. Cevdet Paşa'nın bu minvalde ortaya koyduğu önemli bir eseri de; II. Abdülhamid'in emriyle yazdığı ve ona arz ettiği birtakım layihalardan oluşan 'Ma'rûzât' isimli eseridir⁷³. Ma'rûzât; II. Abdülhamid'in isteği üzerine, Tanzimat Dönemi'nin başlangıcından, kendisinin tahta çıkmasına kadar geçen sürede (1839-1876), Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasi olayların, Cevdet Paşa tarafından anlatıldığı bir eser olmuştur. Cevdet Paşa'nın aslen aynı konularda ele almış olduğu Ma'rûzât ve Tezâkir, konu açısından birbirini tamamlayıcı özellik gösterse de, Ma'rûzât, padişaha arz edilme amacıyla yazıldığından, üslup olarak belirgin farklar bulunmaktadır⁷⁴.

Cevdet Paşa için Osmanlı Devleti'nin gidişatı ve akıbeti büyük önem taşıdığından; devleti çöküşe götüren sebeplerin üstünde durduğunu, bu sebeplere çözümler aradığını⁷⁵, özellikle Ma'rûzât, Tezâkir ve Tarih-i Cevdet'te görebiliyoruz. Zira Osmanlı Devleti'nin Tarih-i Cevdet'te anlatılan dönemi, devlette çeşitli yönlerde bozulmaların görülmeye başladığı bir dönemdir. Cevdet Paşa'nın; bu eserinde, Osmanlı Devleti tarihini, özellikle kurumlar üzerinden ele aldığı görülmektedir. Bu müesseselerin bozulmasına neden olan hususlara, eserde ayrıntılı olarak değinilmiştir⁷⁶.

Yine Ma'rûzât ve Tezâkir; devlet yönetimi, devlet adamlarının durumu, siyasette ortaya çıkan birtakım hususlara dair, yer yer ciddi tenkitler getiren eserler olma özelliğini taşımaktadırlar. Bu tenkitlerin; Cevdet Paşa'nın, devlet bürokrasisine ve yönetimine yakından şahitlik eden bir kimse olarak, devletin kötü gidişatının önlenmesi için gayriihtiyari bir şekilde dile getirdiği eleştiriler olduğu söylenebilir. Aynı zamanda, Ma'rûzât'ın, padişaha arz edilen bir eser olduğu düşünüldüğünde, devlet idaresinde önceden yapılan hatalardan haberdar olunarak bu hataların;

---

⁷³ Christoph K. Neumann, "Tanzimat Bağlamında Ahmed Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 84.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ma'rûzât*, s. XIV-XV.

⁷⁵ Ercüment Kuran, "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 8.

⁷⁶ Aykut, *a.g.e.*, s. 194.

tekrarlanmaması için, eleştirel olarak açık bir dille vurgulanmış olduğu yorumunu da yapmak mümkündür.

2.2.4. Hukuk Alanındaki Faaliyetleri

Birçok alanda köklü değişimlerin başladığı bir dönem olma özelliği gösteren Tanzimat'ın, en önemli değişikliklerinin yaşandığı alanlardan biri de hukuk sahasıdır. Bu dönemde hukuk alanındaki düzenlemeleri: 1) Adli teşkilat 2) kanunlaştırma alanında olmak üzere ikiye ayırabiliriz⁷⁷.

Tanzimat Dönemi devlet adamı olan Cevdet Paşa'nın, dönemin özelliğinin bir sonucu olarak; hukuk alanında ortaya koyduğu faaliyetlerinin çoğunun reform niteliğinde olduğunu görmekteyiz. Cevdet Paşa'nın reform niteliğindeki bu hukuk alanı faaliyetlerinin de genellikle hukuki ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkması söz konusu olmuştur⁷⁸.

Cevdet Paşa'nın hukuk alanındaki ilk faaliyetinin, Mecelle Komisyonunun bir önceki ve daha basit hali diyebileceğimiz Metn-i Metin Komisyonuna üye seçilmesi üzerine, bu komisyondaki muharrirlik göreviyle başladığını söyleyebiliriz⁷⁹. Mecelle'den evvel de bir medeni kanun hazırlanması gündeme gelmiş, aynı zamanda bu kanunun ismini taşıyan 'Metn-i Metin' adında da bir komisyon kurulmuştu. Bir süre çalışıp satış akdine müteallik bir kitap kaleme aldıktan sonra çalışmasını tamamlayamamış olan bu komisyondaki çalışmalar boyunca Cevdet Paşa, Mecelle için önemli bir deneyim kazanmıştır⁸⁰.

Gördüğü fıkıh tahsilinden sonra Metn-i Metin Komisyonu görevine kadar, fıkıhla pek fazla teması bulunmamış olan Cevdet Paşa'nın, bu komisyona üyeliği ve aynı dönemde atandığı Galata kadılığı⁸¹ dolayısıyla başlayan fıkha yoğunlaşma süreci,

---

⁷⁷ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 21.

⁷⁸ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 38.

⁷⁹ Ali Ölmezoglu, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi Ve Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Manisa, 2002, s. 107.

⁸⁰ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 23.

⁸¹ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 447.

birkaç sene içinde Meclis-i Tanzimat'a da üye seçilmesiyle iyice hız kazanmıştır. Cevdet Paşa, bundan sonra, Tanzimat Dönemi'ndeki hemen her hukuki hareketin içinde bulunmuş ve hukuka dair faaliyetlerde önemli katkıları olmuştur⁸².

Cevdet Paşa'nın Meclis-i Tanzimat'taki ilk çalışması, 1274 (1858) tarihli Ceza Kanunnamesi'nin düzenlenmesi olmuştur⁸³. Daha sonra tamamen yerli bir kanun olma özelliği gösteren⁸⁴ Arazi Kanunnamesi'nin hazırlanması için kurulan komisyonun başkanlığına getirilmiştir. Arazi Kanunnamesi, söz konusu dönemde hazırlanan en önemli kanunlardan birisidir; sade bir dil ve başarılı bir kanun tekniğini haiz olduğu görülür. Bu kanunla alakalı olan Tapu Nizamnâmesi ve Tapu Senedâtı Hakkında Tâlimat ve Tapu Senedâtı Hakkında Târifnâme'yi de Cevdet Paşa hazırlamıştır. Mezkûr kanunlar haricinde de, o dönemde Meclis-i Tanzimat adına ortaya konulmuş olan pek çok kanun, Cevdet Paşa'nın emeğinin ürünüdür⁸⁵. Söz konusu tüm bu kanun ve nizamnameler, yine Cevdet Paşa'nın çabalarıyla, 'Düstur' isimli kitapta bir araya getirilmiş, böylece hukuki mevzuatın toplandığı ve bugün dahi başvurulmakta olan bir eser oluşturulmuştur⁸⁶.

Cevdet Paşa'nın, adli teşkilat alanındaki en önemli çalışmalarınınsa; kurulmuş olan nizamiye mahkemelerinin geliştirilmesinde ve temyiz mahkemesi niteliğindeki Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin açılması noktasında olduğu söylenebilir⁸⁷. 1868 senesinde Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olarak ikiye ayrılmasıyla kurulan yüksek mahkemelerden, bugünkü Yargıtay'ın ilk hali olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin başkanlığına Cevdet Paşa; Danıştay'ın ilk hali olan Şura-yı Devlet başkanlığınaysa Midhat Paşa getirilmiştir. Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin; sağlam bir hukuki temel üzerine kurulmasına çalışmış; Divan'ın, bakanlığa

---

⁸² Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s.107.

⁸³ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 23.

⁸⁴ Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997, s. 50.

⁸⁵ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 447.

⁸⁶ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 27.

⁸⁷ A.y.

dönüştürülmesiyle Adliye nazırı olması üzerine, daha önce kurulmuş olan nizamiye mahkemelerinin teşkilatına müteallik kanun ve nizamnameler ortaya koymuştur⁸⁸.

Şer'îye mahkemeleri haricinde nizâmiye mahkemelerinin açılması ve yeni nitelikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye gibi bir temyiz kurumunun kurulması; Tanzimat devrine kadar -Divan-ı Hümâyun dışında- tek hâkimli ve tek dereceli bir sisteme sahip olan Osmanlı hukuk yapısında önemli bir değişiklik teşkil ettiğinden, dönemin kimi hukukçuları tarafından yadsınmıştır. Bu açıdan söz konusu kurumlara karşı olan bir kesim ortaya çıkmıştır. Cevdet Paşa, bu yöndeki muhalefetlerin mezkûr kurumlara zarar vereceğinin farkında olduğundan muhalefetlerin önüne geçmek adına, Osmanlı âlimlerince çok iyi bilinen Celâleddin Devvânî'nin "Divân-ı Def-i Mezâlim" adlı risâlesine başvurmuştur⁸⁹.

Söz konusu risâlede; İslam hukuku açısından, tek hâkimli ve tek dereceli mahkemelerin yanı sıra daha fazla salahiyyete sahip mezâlim mahkemelerinin bulunmasının uygun olduğu anlatılmaktadır. Bu risâlenin tercümesini Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bir toplantısı esnasında okuyan Cevdet Paşa, böylece nizamiye mahkemeleri ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin açılmasında hukuken bir sakınca bulunmadığını ifade etmiştir⁹⁰.

Cevdet Paşa, hukuki temelini sağlam tutmaya ehemmiyet verdiği Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin, nizamnamesini de kendisi yazmıştır. Bu nizamnamenin giriş bölümünde yürütme ile yargı kuvvetlerinin ayrılığına net bir vurgu yapılmakta, ayrıca 8.maddede; Divan'ın (Divan-ı Ahkâm-ı Adliye) üyeleri bulunan hâkimlerin azledilmesinin söz konusu olamayacağı yönünde bir ilke getirilmektedir. Esasen Osmanlı sisteminde yürütme ve yargının birbirinden ayrı olması prensibi zaten bulunmakla birlikte, 8.maddede belirtilen Divan hâkimlerinin azledilemeyeceği şeklindeki hüküm, Osmanlı hukuku açısından bir yenilik arz etmektedir. Zira Tanzimat öncesi dönemde, kadılar sürekli değil süreli olarak atanmaktalardı⁹¹.

⁸⁸ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 447.

⁸⁹ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 28.

⁹⁰ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 85.

⁹¹ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 29.

Bütün bu hukuki gelişmeler bir yana, Cevdet Paşa'nın öncülük ederek hukuk alanında ortaya koyduğu en mühim iş; Osmanlı Devleti'ndeki ilk medeni kanun olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin (Mecelle) hazırlanmasıdır⁹². Mecelle'nin hazırlanıp kanunlaşmasında tesiri olan; hukuki, ekonomik ve siyasi nedenlerden bahsetmek mümkündür.

Tanzimat Dönemi, Osmanlı'nın tüm dünyadaki gelişmelerden etkilendiği bir dönem olduğu için hukuki ihtiyaçlar da bu nispette artıyor ve çeşitleniyordu. Yukarıda bahsedilen o dönemde yeni kurulmuş olan nizamiye mahkemelerindeki hâkimler, hukuki alt yapı bakımından yetersizlerdi ve birçoğu Arapça bilmediği için geniş fıkıh bilgisi gerektiren Arapça lisanında yazılmış fıkıh kitaplarını okumaya ehil değillerdi. Bu da; Türkçe yazılmış kanun metinlerinin bulunmasını zaruri hale getirmişti. Diğer taraftan Hanefi fıkıhındaki doktrinin diğer mezheplere göre daha geniş olması hasebiyle birbirinden farklı pek çok yorumun bulunması, hüküm vermek durumunda olan kadıların en doğru görüşü seçme noktasında zorlanmasına sebep oluyordu. Mecelle, Türkçe ve açık bir dille yazılmış bir medeni kanun olarak, yalnızca uygulamaya esas olan görüşlere yer verdiğinden, mezkûr hususlarda zorluk çeken kadıların hüküm vermeleri açısından büyük kolaylık getirmiştir⁹³.

Aşağıda bir başlık altında ayrıntılı şekilde ele aldığımız Mecelle, 1869 ve 1876 yılları arasında olmak üzere sekiz senelik bir sürede, üyeleri pek çok kez değişen bir komisyon tarafından hazırlanmıştır⁹⁴. On altı kitap ve 1851 maddeden mürekkep olan Mecelle'nin mukaddimesinde bulunan yüz madde, genel hukuki prensipler olma özelliği gösterip, kitaplarda bulunan maddelerin açıklayıcısı olarak kadınlara kolaylık sağladılar. Mukaddimeyi müteakiben kitaplar, sırasıyla; büyü, icâre, kefâlet, havâle, rehin, emânet, hibe, gasb ve itlâf, hacr-ikrâh ve şüf'a, şirket, vekâlet, sulh ve ibrâ, ikrâr, dâvâ, beyinât ve tahlif ve kazâ, şeklindedir⁹⁵.

---

⁹² Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s. 107.

⁹³ Mehmet Akif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 231-232.

⁹⁴ Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s. 107-108.

⁹⁵ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 32.

Mecelle kaleme alınırken, yalnızca Hanefi mezhebine başvurulmuş, bunun haricindeki mezheplerden yararlanılmamıştır. Bu sebeple, Mecelle’de bazı hukuki eksikliklerin olduğunu; diğer mezheplerden de istifade edilseydi, Mecelle’nin daha mükemmel surette hazırlanacağını söylemek mümkündür. Lakin Cevdet Paşa’nın bu yönde bir girişimi olsa dahi, o dönemde bu girişime karşı çıkılacağını tahmin etmek zor olmamaktadır. Zira Mecelle’nin dördüncü kitabı kaleme alınırken İmam Züfer’in görüşü, zayıf olduğu halde alındığı iddiasıyla Cevdet Paşa’ya karşı, belirli bir ulema kesiminin ciddi bir muhalefeti oluşmuştur. Hatta bu muhalefet yüzünden Cevdet Paşa, Mecelle Cemiyetinden alınmış ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaretinden de azledilmiştir. Daha sonra Mecelle Cemiyetindeki görevine geri getirilen Cevdet Paşa, Mecelle’nin tamamlanmasını elzem gördüğünden, Hanefi mezhebindeki temel görüşlere bağlı kalarak Mecelle’nin hazırlanmasını sağlamıştır⁹⁶. İstanbul dışındaki görevlerinde dahi, Mecelle Cemiyetinin çalışmalarıyla alakadar olan ve komisyonla haberleşen Cevdet Paşa’nın, mesela Yanya valiliği görevindeyken de bu şekilde Mecelle ile irtibatını sürdürdüğünü hatta bu sürede Mecelle komisyonu için ‘Risâle-i Vefâ’ adlı vefâen satışa müteallik bir risâle kaleme aldığı bilinmektedir⁹⁷.

Mecelle’nin, o devrin Osmanlı hukukçularına hukuk öğretecek derecede açık, sade ama aynı zamanda veciz bir dille yazıldığını söylemek mümkündür. Bu yönüyle de hukuk ilminin gelişmesi cihetinde önemli katkıları bulunmuştur⁹⁸. Cevdet Paşa da, hem Mecelle hem kaleme aldığı söz konusu diğer kanunnamelerle, Türk hukuk; dilinin oluşması ve ilminin gelişmesi noktasında mühim bir yere sahip olmuştur⁹⁹.

Cevdet Paşa, yine nizamiye mahkemelerinde ilâmların doğru bir şekilde yazılabilmesi adına ilâm misallerinin bulunduğu “Cerîde-i Mehâkim” adında bir mecmua yayınlamıştır¹⁰⁰.

---

⁹⁶ Aydın, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, s. 34-35.

⁹⁷ Aydın, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, s. 38.

⁹⁸ A.y.

⁹⁹ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 448.

¹⁰⁰ Ebu’l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. 182.

1880 senesinde ilk hukuk mektebi, onun öncülüğünde açılmıştır¹⁰¹. O dönemde adliye nazırı olan Cevdet Paşa, bu mektepteki ilk dersi de kendisi vermiştir. Günümüzde hukuk sahasındaki çalışmaları, hukuk tarihi alanında araştırma konusu teşkil eden Cevdet Paşa'nın, o gün Hukuk Mektebinde verdiği ilk ders de, hukuk tarihine dairdir¹⁰². II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra da Mekteb-i Hukuk, Dârülfünun'un bir fakültesi şeklinde eğitime devam etmiştir¹⁰³.

Yukarıda anlatılan hukuk alanındaki faaliyetlerine de bakıldığı vakit; Cevdet Paşa'nın Tanzimat Dönemi'ndeki hukuka en çok tesiri olan isim olduğunu söylemek mümkündür. Bulduğu birçok idari işin yanı sıra, bu reform nitelikli hukuki çalışmaları da sürdürebilmesi, onun azminin ve çalışkanlığının bir sonucudur¹⁰⁴.

Tanzimat dönemi, kendi hukuk sistemini oluşturmak istediğinde, burada en aktif rol oynayan kişinin, İslam ve doğu kültürüne bağlı bulunan Cevdet Paşa olmasının sebebini; Osmanlı Devleti'nde, güçlü bir temelle sağlam şekilde bulunan İslam mantık ilminde ve hukuk yapısında da aramak gerekir¹⁰⁵.

---

¹⁰¹ Kemal Sözen, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 207; Tanpınar, *a.g.e.*, s. 118.

¹⁰² Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 39.

¹⁰³ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 447-448.

¹⁰⁴ Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 39.

¹⁰⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s. 82.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AHMED CEVDET PAŞA'NIN DEVLETE VE HUKUKA DAİR GÖRÜŞLERİ

3.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devlete Dair Görüşleri

Tezimizde Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuk ve anayasa kavramlarına dair görüşlerini açıklarken, evvela bu görüşleriyle bağlantılı olan devlet kavramına nasıl baktığını ele almak yerinde olacaktır. Devlet felsefesini, büyük ölçüde İbn-i Haldun'un devlet fikrine uyumlu şekilde; devletin yönetimine dair hususları da bir devlet adamı penceresinden, Tarih-i Cevdet ve Tezâkir başta olmak üzere bazı eserlerinde açıklamış olan Cevdet Paşa'nın bu konudaki görüşleri, hukuk ve anayasaya bakış açısını anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Mukaddime'sinin tercümesini yapmış olduğu İbn-i Haldun'un, devlet ve diğer birçok konudaki düşüncelerini en iyi şekilde kavramış olan, belki de Osmanlı tarihinde İbn-i Haldun'la en çok benzerlik taşıyan Cevdet Paşa'nın¹⁰⁶, devlet felsefesinde İbn-i Haldun'dan oldukça etkilendiği görülmektedir. Bununla birlikte, İbn-i Haldun'un görüşünden ayrıldığı temel nokta; her devletin, doğası gereği, inhitatının (çöküşünün) zorunlu olduğu fikrine daha uzak kalarak, devletlerin yıkılmasının engellenebileceği cihetinde, iyimser bir bakış açısı taşımasıdır¹⁰⁷. Önce Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet görüşünü felsefi açıdan, daha sonra ise bir devlet adamı olarak somut fikir ve uygulamaları üzerinden ele alacağız.

3.1.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Devletin Oluşması ve Aşamalarına Dair Görüşleri

Ahmed Cevdet Paşa, toplum ve devletin oluşumunu açıklarken; göçebe kavimler ve medeni halklardan bahsetmiştir. Göçebe şekilde hayatlarını idame ettiren kavimler, zaman içerisinde gelişerek köy yaşamına geçerler. Köy yaşamından sonraki süreçte ise şehirleşme başlar ve toplumlardaki asıl ilerleme de bundan sonra görülür¹⁰⁸. Bu

¹⁰⁶ Ümid Meriç, *Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 21.

¹⁰⁷ Sözen, *a.g.e.*, s. 105-106.

¹⁰⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.1, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye (İkinci Tab), 1309, s. 17-20.

şekilde gelişen toplum hayatını, bir devlete dönüştüren faktörleriye Cevdet Paşa aşağıda yer verdiğimiz şekilde 'medeniyet' ve 'asabiyet' kavramlarıyla açıklamıştır.

3.1.1.1. Medeniyet ve Asabiyet

Medeniyet ve asabiyet gibi iki kavramı bir devletin unsurları olarak gören Cevdet Paşa'nın, bu kavramların içeriğine baktığımızda, devletin oluşumunu; zamana yayılan ve çeşitli merhalelerden geçerek düzene kavuşan bir süreç olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

3.1.1.1.1. Medeniyet

Medeniyet kavramının iki anlamına da değinen Cevdet Paşa, bunlardan birini; her bir toplumun gelişerek zamanla eriştikleri sosyal bir aşama olarak ele almaktadır. Diğer anlamı ile medeniyeti ise; dünyanın belli yerlerinde dini, sosyal, kültürel faktörlerle kazanılan birikimin sonucunda oluşarak, dünya tarihinde önemli tesirler bırakan medeniyetler şeklinde açıklamaktadır¹⁰⁹.

'Medine', şehir anlamına geldiği gibi medeniyet de medeni kökünden türemiş bir kelimedir¹¹⁰. Bu cihetle her iki anlamı açısından da Cevdet Paşa'ya göre; medeniyet, bir şehirleşme olgusunu beraberinde getirir. İkinci anlamıyla medeniyet içinse; doğru şekilde kurulmuş şehirler gereklidir. Şehirlerin kurulmasından sonraki en nihai raddedeysse, medeniyeti ayakta tutan devlet mefhumuyla tam bir düzen sağlanmalıdır¹¹¹.

İnsanın, yaratılışı itibariyle toplumsallık temayülünde olduğunu belirten Cevdet Paşa; medeniyeti ise, toplumların tekâmülünde devletlerin oluşturulması ile erişilen son nokta olarak görür. Öyle ki; insanın doğası toplumu, toplum hayatıysa medeniyeti gerektirir¹¹². Bu yüzden bir medeniyet için devlet ve onun yönetilmesi çok mühim bir husustur. Cevdet Paşa, insanların kurduğu ve hayli karmaşık olan devlet denilen bu

---

¹⁰⁹ Sözen, a.g.e., s. 99.

¹¹⁰ İlhan Kutluer, "Medeniyet", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 296.

¹¹¹ *Tarih*, C.1, s. 16.

¹¹² Aydın – Hallaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 445.

yapıyı, “birçok kavaid-i külliyeye merbut bir cem’iyyet”¹¹³ olarak izah eder. Nitekim Cevdet Paşa’ya göre tam anlamıyla bir devlet ve saltanatın oluşması da, yalnızca medeniyet düzeyine erişmiş toplumlarda mümkündür. Devleti, toplum hayatının ve insan doğasının bir neticesi olarak kabul eden Cevdet Paşa, burada sosyolojik bir yaklaşım da sergilemiş olmaktadır¹¹⁴. Nitekim tezimizde ele aldığımız noktaya tevafuk eden bu yaklaşımı; Cevdet Paşa’nın, devlet ve hukuk düzenlerinin toplumsal sürece uygun olarak gelişmesi gerektiği şeklinde bir görüşe sahip olduğunu destekler niteliktedir.

Cevdet Paşa’ya göre; insanların doğasının bir gerekliliği olan devlet, aynı zamanda insanlar arasında adaletin sağlanması için, bunu denetleyip gerekli şekilde hareket edecek, onların üzerinde yaptırım kuvveti olan meşru bir yapı mahiyeti taşımaktadır. Devlet sayesinde; bireylerin haklarının tahakkuku sağlanacak, bireyler iç ve dış tehlikelere karşı korunacak, insanın maddi ve manevi gereksinimlerinin karşılanması kolaylaşacaktır¹¹⁵. Bu noktada, Cevdet Paşa’nın; Farabi, İbn-i Sina gibi İslam mütefekkirlerinin bir devlette aradığı; kişiyi yalnız maddi yönden değil, aynı zamanda manevi yönden de geliştirecek bir devleti konu edindiğini söyleyebiliriz. İnsanların, insan olma tekâmülünü sürdürmesi ve kemale erişmesi açısından devlet ve medeniyet birbirleriyle iç içe olan çok önemli faktörlerdir¹¹⁶. Cevdet Paşa, medeniyeti; insanın kültürel yaşantısı için tekâmülü tamamlamak noktasında en yüksek toplumsal merteye olarak ele aldığından, medeniyet -dolayısıyla devlet- kavramının sosyal ve kültürel yönlerini de vurgulamış olmaktadır¹¹⁷. Dolayısıyla medeniyet ve devlet kavramlarının birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğunu ve bu iki kavramı ayrı bir şekilde ele almanın mümkün olmadığını düşünmektedir. Öyleyse ona göre; her iki anlamı açısından da medeniyet, devletin kurulmasındaki bir etken olarak addedilmelidir.

---

¹¹³ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Cüz XII, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1331, s. 983.

¹¹⁴ Sözen, *a.g.e.*, s. 97-98.

¹¹⁵ *Tarih*, C.1, s. 22.

¹¹⁶ Aydın – Halaçoğlu, “Cevdet Paşa”, s. 445; Gencer, *a.g.e.*, s. 162.

¹¹⁷ Sözen, *a.g.e.*, s. 98.

3.1.1.1.2. Asabiyet

Cevdet Paşa için, devletin kurulmasındaki diğer unsur ise; asabiyet, yani toplumdaki bireyler arasındaki -kan bağı, nesep gibi bir sebebe dayanan- yakınlık bağıdır¹¹⁸. Cevdet Paşa, devlete dair görüşlerinden etkilendiği İbn-i Haldun'un, özellikle asabiyet bağına ilişkin fikirlerini doğrudan kendi devlet felsefesine de taşımıştır¹¹⁹.

İbn Haldun'a göre; kan bağı niteliğindeki asabiyet bağı, toplum büyüdükçe ve diğer toplumlarla etkileşime girdikçe zayıflayan bir özellik göstermektedir ve gücünü yitirmektedir. Bir devletin zaferler kazanacak güçte olmasını, toplumdaki bireylerin belirli bir fikir etrafında buluşup birbirlerini korumalarını sağlamakta olan 'asabiyet' kavramına bağlayan İbn-i Haldun¹²⁰, asabiyetin ekseriyetle kavim birliğine dayandığını ayrıca bunun, ideolojik yahut dini bir yönünün de olabileceğini söylemiştir¹²¹. Ona göre; birçok toplumun kurulmasını, ayakta kalmasını ve ilerlemesini mümkün kılan, asabiyet bağıdır¹²².

Cevdet Paşa da aynı şekilde devletin kuruluşu ve sonraki aşamalarında asabiyetin önemine değinmiştir. Ona göre; iki türlü asabiyet vardır; biri kavmi asabiyet, diğeri ise dini asabiyettir. Bu minvalde, Osmanlı Devleti'nin gücünü de; hem Türklüğe hem İslam'a dair değerleri en doğru şekilde birleştirebilmesine, dolayısıyla kavmi ve dini asabiyetin her ikisini de uyumlu şekilde taşımasına dayandırmaktadır¹²³. Bununla birlikte, Cevdet Paşa'nın; dini asabiyeti, kavmi asabiyetin üstünde tuttuğunu görmekteyiz. Çünkü ona göre; toplumların en ilkel hallerinde kan bağı şeklinde kendini gösteren asabiyet, zamanla toplumların ilerlemesiyle kan bağı cihetiyle zayıflayarak yerini dini asabiyete bırakmaktadır. Nitekim Cevdet Paşa, yerleşik hayata geçmiş olan toplumlar için en güçlü bağın dini birlikle sağlandığını düşünmektedir.

---

¹¹⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yayınları Şark-İslam Klasikleri, İstanbul, 1997, s. 328.

¹¹⁹ Sözen, *a.g.e.*, s. 100.

¹²⁰ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 328-329.

¹²¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 404.

¹²² İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 333, 342, 352.

¹²³ Meriç, *a.g.e.*, s. 48; *Tarih*, C.1, s. 21-24.

Dolayısıyla onun nazarında; medeni bir toplumu bir arada tutan asıl unsur, inanç birliğidir¹²⁴.

Cevdet Paşa'nın, devletin unsurları olarak ele aldığı medeniyet ve asabiyet kavramlarının her toplum için farklılık gösterdiği göz önünde tutulduğunda, devletlerin geçirdiği süreçlerde bu kavramlarla uyumun önem arz ettiğini düşündüğü yönünde bir kaniya varmaktayız. Böylece Cevdet Paşa için, devleti güçlü tutmak noktasında, aşağıda ayrıntılı şekilde yer vereceğimiz; Osmanlı'nın dini, tarihi, sosyal ve hukuki yapısına uygun milli bir medeni kanun olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanmasının ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır.

3.1.1.2. Devletin Aşamaları

Yine İbn-i Haldun'un devlet felsefesinden etkilenen bir yaklaşımla, Cevdet Paşa da devletleri birer organizmaya benzetmiştir. İnsanların ömrü gibi, devletlerin de belirli bir ömrü olduğunu ve güçlendikten sonra zaman içinde ilk dönemlerindeki yapılarını kaybederek zayıflayıp dağılabileceklerini söyler. Cevdet Paşa'ya göre; bir devlet büyüdükçe masrafları ve külfetleri çoğalmaya başlar. Bunların yanı sıra, idari işlerdeki kusur ve hatalar artar. Bu durum da, devletlerin sona doğru gitmesine yol açar¹²⁵.

Devletlerin doğma, büyüme, gelişme, belirli bir müddet sonra ise duraklama gibi süreçlerinin olduğunu; bazen güçlenip bazen zayıfladıklarını düşünen Cevdet Paşa, en sonunda devletlerin dağılmaları söz konusu olabileceğinden, buna mani olmak için her dönemin mahiyetine göre tedbirler alınması gerektiğini ileri sürer. Yerinde alınan tedbirler sayesinde, zor duruma düşmüş devletlerin tekrar yenilenip canlanmasının mümkün olduğu fikrini taşıyan Cevdet Paşa, aslında Osmanlı Devleti'nin de, içinde bulunduğu müşkülden bu şekilde çıkabileceğini düşünmektedir¹²⁶. Nitekim Cevdet Paşa'nın devlete dair görüşlerinde İbn-i Haldun'un fikirlerinden farklılaşan temel noktanın; İbn-i Haldun'un aksine, devletlerin dağılmasının zorunlu olduğu fikrini reddetmesi, olduğuna yukarıda değinmiştik¹²⁷.

¹²⁴ Sözen, *a.g.e.*, s. 101-102; Meriç, *a.g.e.*, s. 45-52; Tarih, C.1, s. 21-22.

¹²⁵ *Tarih*, C.1, s. 18.

¹²⁶ Sözen, *a.g.e.*, s. 105-106; *Tarih*, C.1, s. 18.

¹²⁷ Bkz. s. 25.

İbn-i Haldun, mutlak determinist bir bakışla; bir devletin gerileyip çökmesinin, doğal bir gidişatın neticesi olduğunu ve durdurulamayacağını düşünmekte iken¹²⁸; Cevdet Paşa'ya göre ise zamanın getirdiği değişmelere bakılıp gerekli tedbirlere başvurulması, yeniliklere gidilmesi ve devlet adamlarının ferasetle gösterdikleri çabalar sayesinde devletler çöküşten kurtulabilir¹²⁹. Bu fikirlerini, Osmanlı Devleti için de uygulama niyetinde olan Cevdet Paşa, bulunduğu devlet vazifelerinde ve hukuka dair çalışmalarında da mezkûr şekilde bir yöntem izlemiş; temelde var olan geleneksel yapıyı korumak suretiyle gerektiği ölçüde yeniliklere giderek devlete eski gücünü geri kazandırmak amacıyla çalışmıştır.

3.1.2. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemindeki Genel Durumu ve Ahmed

Cevdet Paşa'nın Bir Devlet Adamı Olarak Devlet Yönetimine Dair Görüşleri

Henüz on yedinci yüzyılda bile, Osmanlı mütefekkir ve tarihçilerinden Koçi Bey, Kâtip Çelebi, Defterdar Sarı Mehmet Paşa gibi isimlerin, devlet ve toplumun sorun içeren yönlerini görüp dile getirmesi ve bu noktalara çözümler bulmayı amaçlayan raporlar hazırlaması söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin on yedinci yüzyılla birlikte başlayan iç dinamiğindeki bozulmalar, on sekizinci yüzyıla gelindiğinde dış kaynaklı sebeplerin de etkili olmasıyla Tanzimat'a kapı aralamıştır. On sekizinci yüzyılın sonunda Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesi, İngiltere'de on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllar içinde ortaya çıkıp tüm Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi'nin tesirlerinin artması gibi dünya düzeninin değişmesine sebep olan gelişmeler, kaçınılması zor bir netice getirerek, Avrupa odaklı bir değişimin bütün dünyada etkisini göstermesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Devri'nin görülme sebeplerinin en önemlilerinden biri de; bu Avrupa merkezli Batı tesiri olmuştur¹³⁰.

Tanzimat Devri, Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda yeniliklerin görüldüğü ve bu yeniliklerin neredeyse tümünün, Osmanlı birikimi ve Batı tesiri ikiliğine yol açtığı bir dönem olarak tarihte yerini almıştır. Tanzimat Dönemi'nde yaşamış Ahmed Cevdet Paşa ile onun gibi pek çok ilim ve devlet adamı her alanda zuhur etmiş olan bu ikiliğe,

¹²⁸ Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 153.

¹²⁹ *Tarih*, C.1, s. 18.

¹³⁰ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 52-53.

kendilerince en doğru surette çözüm getirmek için çareler aramışlardır. Her biri; Osmanlı Devleti'nin çalkantılarla dolu ve Batı karşısında siyasi üstünlüğünü kaybetmeye başladığı bu zor dönemin tersine çevrilerek eski gücün tekrar sağlanması için, almış oldukları eğitim ve hayata bakış açıları çerçevesinde görüşler ortaya koymuşlardır¹³¹.

Tanzimat devrinin genel probleminin; devletin kendi yaptığı reform hareketlerinden hoşnut kalmaması sebebiyle kendiyile çelişik duruma gelmesi olduğu söylenebilir. Bir yandan eşitlik ve özgürlük fikirlerini taşıyan Tanzimat, diğer yandan Müslüman-gayrimüslim unsurların ayrı ayrı hak ve hürriyetleri talebi sonucunda çaresiz kalıyordu. Bu talepler dikkate alındığı vakit, devletin dağılmaya gitmesi söz konusu olabiliirdi. Talepleri reddetmek de Tanzimat fikrinden geri dönülmesini gerektiriyordu. Dolayısıyla devleti kurtarmaya yönelik tüm iyi niyetlerine rağmen, Tanzimat devlet adamları Batılı fikirlerle modernleşmek veya devletin özü olan Osmanlı yapısını korumak arasında çıkmazda bulunuyorlardı¹³².

Tanzimat Döneminin başlamasıyla, -düşünür ve devlet adamlarının hukuki görüşlerine de yansıyan- devlet ve siyaset felsefesi açısından temelde iki ana temayülün tezahür ettiği söylenebilir. Bunlardan ilki; Batı'nın hiçbir fikri düşüncesinin alınmaması gerektiğini, Osmanlı Devleti'nde evvelden beri süregelen eski prensiplerin ve düzenin üstünlüğünü savunanların temayülüdür. Bu fikri savunanların da genelde İbn-i Haldun'un devlet felsefesinden etkilendiği görülmektedir. İkincisi ise; Batı'daki Aydınlanmacıların devlet felsefelerinin takip edilmesi suretiyle ortaya çıkan bir siyasi yaklaşım benimsemekle birlikte, Osmanlı devleti ve toplumunun manevi değerlerinden ödün vermeksizin Batılı düşüncelerle Osmanlı dini ve toplumsal değerlerini bağdaştırmaya çalışan grubun anlayışıdır. Tanzimat Fermanı ile kısmen resmi bir boyut kazanmış olan bu anlayış, ilk temayüle nazaran daha yenilikçi bir yaklaşımdır. Yeni Osmanlıların da içinde bulunduğu, hatta başını çektiği bu görüş; hem Doğu hem Batı düşüncelerinden esinlenmesi hasebiyle bir sentez oluşturma

---

¹³¹ Kamıran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955, s. 20 vd.

¹³² Ülken, *a.g.e.*, s. 58.

eğilimindedir¹³³. Tezimizin ilerleyen bölümlerinde bu ikinci temayülde yer alan Yeni Osmanlıların devlet ve anayasa görüşlerine daha ayrıntılı değinilecektir. Lakin evvela Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet ve yönetime bakış açısı üzerinde duracağız.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, tarihte düşünce ve devlet adamlığının ikisini aynı anda taşıyan nadir isimlerden biri olduğu görülmektedir. Bu açıdan Cevdet Paşa, Tanzimat gibi, toplum ve devletin ciddi sorunlarla karşı karşıya olduğu bir dönemde, bu sorunlara cevap bulma noktasında mühim bir yere ve role sahip olmuştur. Her ne kadar Tanzimat Devri'nin, pek çok yeni gelişmelerinde ve açılan kurumlarında ismi geçmekte ve bazı noktalarda kısmen yenilikçi olarak addedilse de Ahmed Cevdet Paşa'yı, yukarıda devlet felsefesi açısından belirtilen iki temayülden birine dâhil etmek gerektiğinde, onun; Osmanlı geleneksel yapısının korunması yönündeki ilk görüşe sahip isimler arasında olduğunu görmekteyiz¹³⁴.

Tanzimat'ın en önde gelen isimlerinden olan ve devletin hukuki ve siyasi yapısında temel değişikliklere gidilmesi gerektiğini düşünen Mustafa Reşid Paşa'nın¹³⁵, en yakınındaki kişilerden biri olsa da; Cevdet Paşa'nın Tanzimat algısının, Reşid Paşa'nın ve genel olarak Tanzimatçıların algısından farklı olduğu açıktır. Cevdet Paşa için asıl olan; Osmanlı yapısının korunmasıdır, yalnızca gerek olduğu vakit birtakım şekli yeniliklere gidilebileceğini düşünmektedir¹³⁶. Bu minvaldeki, devletin lehine olacak yenilikleri de, devlet adamları en doğru biçimde tespit edip hayata geçirirse devletin gücü korunabilir¹³⁷.

Cevdet Paşa'nın tarih, hukuk veya devlet yönetimi gibi hususlarda kaleme aldıkları veya genel bakış açısı; Tanzimat döneminin, baş edilmesi gereken birçok problemi barındıran bir dönem olmasından da kaynaklı olarak genellikle çözüm odaklı içeriklere sahiptir¹³⁸. Lakin Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin getirdiği, Osmanlı kurum ve

---

¹³³ Birand, *a.g.e.*, s. 21.

¹³⁴ Sözen, *a.g.e.*, s. 87.

¹³⁵ Okandan, *a.g.e.*, s. 35.

¹³⁶ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 37.

¹³⁷ *Tarih*, C.10, s. 187.

¹³⁸ Neumann, *a.g.m.*, 84.

kuruluşlarının yenilenmesi hususlarındaki hareketlere daima itidalli yaklaşmış; bu değişimler yapılırken Osmanlı Devleti'nin, İslam dininin esaslarına göre şekillenmiş bir devlet olduğunun ve Batı'dan farklı bir kültür ve medeniyetle geliştiğinin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle her yönden Batılılaşmanın yanlış ve imkânsız olduğunu düşünmüştür. Böylece Cevdet Paşa'nın; esasta Osmanlı ve İslam geleneğinden ayrılmamasına rağmen, şekli anlamda, yani bazı metotlar açısından yenilikçi bir tavır sergilediği söylenebilir¹³⁹.

Nitekim bir gayesi de Batı'daki bilimsel çalışmaları ve yenilikleri takip etmek olan Encümen-i Daniş'in getireceği faydaları yazdığı bir mazbatayı, Sultan Abdülmecid'e sunmuş ve bunun üzerine padişahın onayıyla, adı geçen bu akademi kurulmuştur. Cevdet Paşa da, bu akademideki üyelerden biri olmuştur¹⁴⁰. Söz konusu dönemde Batı'nın, pozitif ilimler ve teknik gibi belirli yönlerden üstünlüğünü kabul etmiş olan Cevdet Paşa¹⁴¹, bu alanlarda Osmanlı müesseselerinin Batı tarzında ıslah edilebileceğini düşünmüşse de, kanunların ve müesseselerin İslam kültürüne yabancı olan Batı'dan doğrudan alınması gibi bir anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır¹⁴².

Terakki kelimesi, çağdaşı Yeni Osmanlılarca siyasi bir amaç olarak algılanmış ve onların bu çerçevede hareket etmelerine neden olmuşken; Cevdet Paşa, terakki kavramını merkeze almamış, yalnızca toplum ve devletin reformlarla gelişmesi yönünde bir araç olarak görmüştür¹⁴³. Cevdet Paşa için; "düzenlemeler" anlamına gelen Tanzimat kelimesinin ve bu döneme dair düzenleme anlayışının; ancak ıslahat tarzında, toplum yapısıyla uyumlu gelişmeler ve yenilikleri içerdiğini, tezin ilerleyen bölümlerinde ifade etmeye çalışacağız.

Ahmed Cevdet Paşa'ya göre, devlet şeklindeki heyet-i mecmuayı üç tabaka oluşturur, bunlar: 'daire-i saltanat' (saray), 'vücut-u eşraf-ı millet' (ileri gelenler) ve 'efrad-ı

---

¹³⁹ Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 445.

¹⁴⁰ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁴¹ *Tarih*, C.1, s. 224.

¹⁴² Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 445.

¹⁴³ Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999-2000, s. 146-147.

ahali' (halk) dir. Ona göre; söz konusu bu üç sınıf birbirleriyle uyumlu ve denge içerisinde olursa, toplum, dolayısıyla da devlet bir düzen içinde bulunur¹⁴⁴. Bu açıdan, devlet yönetiminde Montesquieu'nün getirdiği gibi kuvvetler ayrılığına dayanan bir anayasa fikrindense¹⁴⁵, -kendi açıklamış olduğu- sınıflar arasında, yani toplumun içindeki fonksiyonel farklılaşmayı haiz olan 'işlevler ayrılığı' odaklı bir anlayış taşır¹⁴⁶.

Cevdet Paşa, devletin ferdi bulunan herkeste, hassaten de devlet adamlarının her birinde, milletin ve devletin menfaatini kendi yararlarından önde tutmak hasletini arar. Fakat bireyi veya milleti, devlete feda etme gibi bir düşüncesi yoktur; bilakis devlet, sokak ihtilalleri gibi hususlara karşı millet için var ve güçlü olmalıdır¹⁴⁷. Bu açıdan, ona göre devleti ayakta tutmak için kamu yararına çalışmak, millet için çalışmak demektir.

Dolayısıyla doğru ve erdemli davranışın, her zaman devletin faydasına çalışmak olduğunu düşünen Cevdet Paşa, kendisi de tüm işleri ve hayatı boyunca bu ilkeye riayet etmiş; daima millete faydalı eserler bırakmak için çalışmıştır. Bir devletin idaresinin sağlanmasının çok ciddi bir mesuliyet olduğu bilinciyle aldığı her görevde, bu mesuliyetin farkındalığına sahip bir şekilde, titizlik ve ciddiyetle davranmıştır¹⁴⁸.

3.2. Ahmed Cevdet Paşa ve Hukuk

Osmanlı Devleti'nin, pek çok alandaki ilme vakıf değerli bir âlimi olarak hem teorikte hem de pratikte ciddi çalışmaları bulunan Cevdet Paşa'nın, hukuk alanında; yazmış olduğu bir risâle haricinde başka teorik çalışması bulunmadığı görülmektedir. Hâlbuki kanunlaştırma komisyonunun başkanı bulunduğu Mecelle- i Ahkâm-ı Adliye başta olmak üzere hazırladığı birçok kanunun ve açmış olduğu hukuki kurumların birer hukuki eser olarak addedilmesi mümkündür¹⁴⁹. Yine, Tezâkir-i Cevdet, Maruzat ve

---

¹⁴⁴ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 219.

¹⁴⁵ Montesquieu'nün kuvvetler ayrılığı fikrine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Montesquieu, *Kanunların Ruhunu Üzerine*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

¹⁴⁶ Gencer, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁴⁷ Meriç, *a.g.e.*, s. 13'te Yahya Kemal'den yapılan alıntıda geçmektedir.

¹⁴⁸ Sözen, *a.g.e.*, s. 93; *Tezâkir*, C.2., Tezkire-18, s. 157-226.

¹⁴⁹ Sözen, *a.g.e.*, s. 181.

Tarih-i Cevdet gibi eserlerinde birçok muhtelif konuyla bağlantılı olacak şekilde, Cevdet Paşa'nın hukuka dair görüşlerine rastlıyoruz.

Yukarıda "Hukuk Alanındaki Faaliyetleri" başlığı altında yazdığımız, öncüsü olduğu gelişmeler esnasındaki duruşu da, Cevdet Paşa'nın hukuki görüşlerine dair bilgi vermektedir. Batı tesirinin Osmanlı Devleti ve tüm dünyada hissedilmeye başladığı bu dönemde, Cevdet Paşa'nın hemen her hususta olduğu gibi, hukuki hususlardaki yenilik ve gelişmelere dair de genel düsturu; gereken durumlarda Batı'nın yalnızca belirli şekli yönlerini alarak, esas açısından daima şer'i hükümlere tabi olunması cihetindedir¹⁵⁰.

Gencer'e göre; Cevdet Paşa, 1789 Fransız İhtilali ile başlayan modern düşünce dönemine karşı, Osmanlı Devleti'nin hikmeti temsil eden son önemli âlim ve düşünürlerinden birisidir. Geleneğin tam olarak yok olmadığı bir zamanda, geleneği korumak üzere, hukuki alan gibi pek çok alanda aktif rol oynamış ancak bunu yaparken geleneksel veya modern kelimelerini kullanmaktan ziyade, amelleriyle daha itidalli bir şekilde düşüncesini savunmuş ve modernliği derinden tenkit ederek geleneğe dair yorumunu güçlü tutmuştur¹⁵¹.

Ümid Meriç'e göre de Cevdet Paşa'yı çağdaşları olan diğer Tanzimat dönemi düşünürlerinden ayıran; onun, "Avrupalılaştırmamış olması"dır. Meriç; Cevdet Paşa'nın, tam anlamıyla Osmanlı ve İslam kültürüne bağlı bulunduğunu ve bu kültürü düşüncelerine olduğu gibi yansıttığını ifade eder¹⁵².

Nitekim Ortaylı'nın da değindiği gibi Cevdet Paşa, medeniyetin membainin Asya olduğuna inanan, ilim ve irfanın bu topraklarda ortaya çıkıp daha sonra Batı'ya yayıldığını düşünen bir mütefekkir olarak¹⁵³ büyük bir medeniyete mensup Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sağlamayı amaçlarken de, Batı'yı değil kendi inanç ve

---

¹⁵⁰ Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 37.

¹⁵¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 11, 18.

¹⁵² Meriç, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁵³ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", "Ahmed Cevdet Paşa Semineri, İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 164-165.

değerler sistemini esas almıştır. Cevdet Paşa'nın hukuk fikri açısından da aynı durum söz konusudur.

Bu sebeple Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuka bakış açısını daha iyi anlayabilmek için, dini yapının; gerek hukuki olarak gerekse güçlü bir gelenekle uzun yıllar yaşatıldığı klasik dönem Osmanlı Devleti hukuki yapısını kısaca izah etmek gerekecektir. Zira Cevdet Paşa'nın hukuk ve anayasaya bakış açısındaki fikirlerinin temelinde de bu yapının özünü kavraması ve benimsemesi etkili olmuştur.

3.2.1. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönemdeki Hukuki Yapısı

Tez konumuzun sınırları, Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasaya dair fikirlerini açıklamak olarak çizildiğinden, İslam ve Osmanlı hukuku gibi geniş bir alanı oluşturan mevzuların, yalnızca en kısa şekilde izahatı ile iktifa etmek gerekecektir. Osmanlı hukukunun genel yapısındaki en önemli noktalardan biri olan; şer'i hukuk ve onunla çelişmeyecek şekilde teşekkül eden örfi hukuk kavramlarının izah edilmesi, Cevdet Paşa'nın görüşlerindeki bazı noktaların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Diğer tüm İslam devletleri gibi, İslam hukukunu benimsemiş bir hukuk sistemini haiz olan Osmanlı Devleti de, kendinden önce kurulmuş Türk ve İslam devletlerindeki birbiriyle uyum halinde bulunan hukuki yapıyı tevarüs etmiştir. Bununla birlikte; altı yüz yıllık hâkimiyet sürecinde, İslam hukukunun sınırları içerisinde kalmak kaydıyla, kamu hukuku alanları başta olmak üzere gerek duyulan hususlarda birtakım değişikliklere gidilmiştir. Bu sebeple; Osmanlı Devleti'nde, var olan şer'i hukuk düzeninin sınırları içinde ve onunla uyumlu olacak şekilde örfi hukuk oldukça gelişmiştir. Osmanlılar bunu; İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı geniş takdir ve düzenleme yetkisinden istifade ederek sağlamışlardır¹⁵⁴.

3.2.1.1. Şer'i Hukuk

İslam hukuku sui generis (kendine has) bir mahiyet taşımaktadır. Onu, sui generis kılan üç temel özelliği; dini menşeli olması, İslam hukukçularının ferdi içtihatlarıyla

---

¹⁵⁴ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65-66.

gelişmesi ve ortaya çıkan vakalar üzerinden ihtilafları çözümlenerek meseleci bir yöntem izlemesidir¹⁵⁵.

İslam hukuku, şer'î hukuk denilen ve İslam hukukundaki temel iki kaynak olan Kitap (Kuran-ı Kerim) ve Sünnet'e dayanan esaslar üzerine kurulmuştur. İkisi birlikte 'Nas' olarak adlandırılan bu kaynaklar, doğrudan dini kökenlidir ve değiştirilemez esaslardır. Böylece İslam hukuku, dini temelli olma özelliği taşır. Bununla birlikte, mezkûr iki kaynaktan açık hüküm bulunmadığı takdirde, bu kaynaklara istinat edilerek müctehit hukukçular tarafından yorum yapılması (içtihad) şeklinde ortaya çıkan; icma, kıyas, maslahat-ı mürsele gibi kaynaklar ise beşeri mahiyettedir. Ancak, belirtildiği üzere, beşeri mahiyet taşıyanlar dahi içtihatlar da 'Nas'a dayandığından dine aykırı olamazlar¹⁵⁶.

3.2.1.2. Örfî Hukuk

Örfî hukuk; genellikle devleti ilgilendiren konularda, devletin zamana ve şartlara göre değişkenlik gösterebileceği gerçeği gözetilerek kasten boşluk bırakılmış bir alandır. Bu alanda kanun koyma işi, şer'î hukuka tabi olmak kaydıyla, 'ulul-emr' denilen devlet yöneticilerine bırakılmıştır¹⁵⁷. İslam hukukçularının da kabul ettiği şekliyle; devlet başkanları, düzenlenmesi kendilerine bırakılmış olan alanlarda, İslam hukuku temel prensiplerine dayanarak örf ve adetlere uyma veya kendileri kanun koyma cihetine giderek izin verilen alanlarda düzenlemeler yapmışlardır¹⁵⁸. Burada örfî hukuk devreye girmektedir. Bununla birlikte, şer'î ve örfî hukukun hangi alanları düzenliyor olduğunu kesin bir şekilde birbirinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Keza şer'î ve örfî hukukun şekil ve içerik olarak bir arada yer aldığı durumlar söz konusudur. Bazı durumlarda şer'î hukuk belirli bir hüküm vaz etmemiş; kanun yapma işi, tamamen ulul-emre bırakılmıştır. Bu durumlarda daha net bir ayrıma gidilebilmesi mümkün olur. Hukuk alanlarını tamamen birbirinden ayırarak şer'î veya örfî hukuktan birine dâhil etmek yerine, hukuk alanlarındaki hükümlerin ayrı ayrı ele alınması daha

---

¹⁵⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 61-64.

¹⁵⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁵⁷ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 36.

¹⁵⁸ Ömer Lütü Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, C.1, Kanunlar, İstanbul, 1943, s. 13.

doğrudur. Çünkü şer'î hukuk hemen her alanda belirli hükümler getirmiştir. Ancak orana bakıldığı vakit; aile ve borçlar hukuku gibi özel hukuk alanlarındaki hükümlerin neredeyse tamamının şer'î hukukla düzenlendiği; mali hukuk, idare hukuku gibi alanlardaysa örfî hukukun düzenlediği kısmın yüzde doksanlara ulaştığı görülmektedir¹⁵⁹.

Bu sebeple genel olarak İslam hukukunun; çerçeve hükümler koyup, günümüzde kamu hukukunun anayasa, idare hukuku ve mali hukuk gibi alanlarına dâhil ettiğimiz hususlara ilişkin detayları, dönemin koşullarına göre düzenlenebilecek şekilde boş bıraktığını, İslam hukukuna aykırı olmayacak şekilde bu alanın devlet yöneticilerince doldurulmasına imkân tanıdığı söylenebilir. Hatta bu alanlara bir ekleme yaparsak; ceza hukukunun tazir suçlarına yönelik cezaların belirlenmesi de, İslam devleti yöneticilerine bırakılmış bir yetki olarak yer almaktadır. Fatih, Kanuni ve diğer Osmanlı Kanunnamelerinde bulunan ceza hukukuna müteallik düzenlemelerin meşruiyeti de bu yetkiye dayanmaktadır¹⁶⁰.

Günümüz hukuku açısından örf ve adet hukukunu; bir toplumda, belirli konular için toplumun fertlerinin her seferinde belli davranışları ortaya koymasıyla oluşan ve yavaş yavaş ortaya çıkan bir hukuk olarak tanımlamak mümkündür¹⁶¹. İslam tarihi boyunca, İslam hukuku da, örf denilen; Müslümanların adet ve teamüllerine dayanan İslam'a uygun uygulamaları, önemli bir hukuk kaynağı olarak görmüştür. Bu sebeple, fıkıhla düzenlenmemiş meselelerde, örf adet ve teamüllere göre hüküm verilebilmesine imkân tanımıştır¹⁶². Örfün unsurlarını; 1) Fıkıhın belirlemediği bir durum, 2) Bu duruma müteallik yaygın bir adet veya kıyasa dayandırılabilir genel bir kabul, 3) Hükümdarın iradesi, 4) Genel düzen için gerekli bir durum bulunması¹⁶³, şeklinde açıklamak mümkündür.

---

¹⁵⁹ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁶⁰ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 35.

¹⁶¹ Yasemin Işıktaç, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 30.

¹⁶² Ali Fuat Başgil, *Esas Teşkilat Hukuku I. Cilt Türkiye Siyasi Rejimi Ve Anayasa Prensipleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s. 66-67.

¹⁶³ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 59.

'Örf'e dair bahsedilmesi gereken bir diğer husus; İslam âlimlerinin pek çoğunun, örfü; âdet anlamında kullanmış olduğudur. Osmanlı Devleti açısından da örfi hukukla örf arasında bir ilişki bulunduğunu¹⁶⁴ yani 'Örf-i Sultani' ile 'örf ü adet' arasında bir bağ olduğunu söylemek mümkündür, keza örfi kanunların çoğu da, örf ve adetlere dayanmaktaydı. Hükümdarlar adetlerden bağımsız, kendi iradeleriyle örfi kanunlar oluşturabildiği gibi, mevcut olan örf ve adetleri de yine kendi iradeleri vasıtasıyla kanun haline getirebilmektelerdi¹⁶⁵. Bu noktada, örfi hukukun bir kanun hukuku olduğunu vurgulamak gerekir¹⁶⁶. Kanuni Kanunnamesi gibi kanunnamelerin pek çoğunda, bir yönden de; var olan ancak yazılı olarak bulunmayan bu örf ve adet kurallarının hukuk güvenliği adına belirli şekilde bir araya getirilmesi fikri etkili olmuştur¹⁶⁷ denilebilir.

Örfi hukukun, dolayısıyla 'ulul-emr'in yasama yetkisinin sınırlarına dair kısaca genel bir çizgi çizilmesi gerekirse; 1) İslam hukukunda var olan şer'i hükümleri tedvin ederek kanunlaştırabilir. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, bunun en önemli misalidir. 2) İçtihadta açık mevzularda, mevcut içtihatlar arasında tercih yapar; Türk-İslam hukuk tarihinde ekseriyetle Hanefi mezhebi içtihatlarının tercih edilmesi misalinde olduğu gibi. 3) İslam hukukunun tanımış olduğu sınırlı takdir ve yasama yetkisini kullanır; izin verilen mevzularda emir ve yasak getirme, kamu düzenine yönelik birtakım kısıtlamalar veya kurallar koyma, tazir suçlarında ceza takdir etme, arazi kanunnameleri örneklerinde olduğu gibi savaş neticesinde kazanılmış topraklar hakkındaki hukuki durumu belirleme¹⁶⁸.

Örfi hukukun önem kazanarak, İslam hukukunda daha belirgin bir yer alması, Müslüman-Türk devletlerinin kurulmasıyla aynı zamana denk gelmektedir¹⁶⁹. Ancak örfi hukuk denildiği vakit akla ilk gelen devletin Osmanlı Devleti olmasının sebebi; örfi hukukun diğer devletlere nazaran çok daha fazla ve kapsamlı bir şekilde uygulanmış

---

¹⁶⁴ Mehmet Akman, "Örf", *DiA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 93.

¹⁶⁵ İnalçık, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁶⁶ Akman, "Örf", s. 93.

¹⁶⁷ Işıқтаç, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁶⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 31-35.

¹⁶⁹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 59.

olmasıdır¹⁷⁰. Nitekim Osmanlı Devleti'nde, devlet kavramını güçlendirerek bir kanun ve yasa padişahı olarak anılabilecek olan Fatih Sultan Mehmed'in, örfi hukukun teşkilinde ciddi bir rolünden bahsedilebilir¹⁷¹. Osmanlı Devleti, aynı zamanda Türk kimliği de taşıdığından, İslami esaslarla çelişmeyen, Orta Asya'dan gelmekte olan Türk-Moğol devlet yapısındaki belirli örf, adet ve uygulamaları da örfi hukuka dâhil etmiştir¹⁷².

Böylece, bir Türk-İslam devleti olan Osmanlı Devleti'ndeki hukuki yapı, yukarıda anlatılan esaslar çerçevesinde oluşmuştur. Osmanlı hukuku, şer'i hukuk ve ona bağlı olarak gelişen örfi hukukun bütününe kapsamakta; örfi hukuk, İslam hukukunun esasları olan şer'i hukuka göre şekillenmekteydi¹⁷³.

3.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukuka ve Hukukun Devletle İlişisine Dair Görüşleri

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısına dair verdiğimiz malumatın yanında belirtilmesi gereken bir diğer nokta da; adalet kavramının İslam hukukunda temel teşkil etmesine binaen Osmanlı Devleti'nde de adalet mefhumunun esas alındığıdır¹⁷⁴. Nitekim adalet dairesi¹⁷⁵ ile şematize edilmiş hali de bulunan bu anlayış; hukuk ve adaletin, devlet için ne derece mühim olduğuna vurgu yapmaktadır. Arapçada; "davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek" gibi anlamlara gelen¹⁷⁶ 'adalet', İslam'a göre; varlığın, hakikatine uygun şekilde bulunmasını sağlar ve bunun için de devlet, hukuka uygun olarak yönetilmelidir. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nde de, cari olan hukuka en doğru şekilde riayet edilmesi, esas ve ciddi bir ehemmiyet teşkil etmekteydi¹⁷⁷.

---

¹⁷⁰ Halil Cin - Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2018, s. 77.

¹⁷¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁷² Aydın, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁷³ Aydın, *a.g.e.*, s. 65-66; Cin – Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁷⁴ Recai Galip Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959, s. 15-16.

¹⁷⁵ Osmanlı Devleti'nde temel yapının adalet üzerine kurulmuş olduğunu bir döngüyle açıklayan şemadır. Adalet dairesine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ejder Okumuş, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 137-147.

¹⁷⁶ Mustafa Çağrırcı, "Adalet", *DİA*, C.1, İstanbul, 1988, s. 341.

¹⁷⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 123-124.

Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuk düşüncesinde de, adalet temelli bu anlayışın var olduğu görülmektedir. Zira Cevdet Paşa'ya göre; bir devletin en başta gelen görevi, adalet dağıtmaktır. Bu sebeple, hukukun üstünlüğü esas alınarak kanunlar en mükemmel şekilde uygulanmalıdır¹⁷⁸. Fıkıh tahsili almış olan Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuka bakış açısı da elbette bu doğrultuda olmuş; yukarıda anlatılan ve fıkıhın temeli olan şer'i hukuku esas alan bir hukuk anlayışı taşımıştır.

Bu sebeple ona göre; günümüzde medeni hukuk alanına giren; aile, borçlar, eşya hukuku gibi alanlarda, İslam hukukunun kaynaklarına istinaden evelden belirlenmiş ve Osmanlı'da uygulanagelen hükümlerin varlığı, bir anayasa niteliğindedir; bireylerin hepsi bu hükümlere uymakla mükelleflerdi. Esas olan; bu hükümlerin Osmanlı Devleti tarafından korunması ve içinde bulunulan zamanda da en doğru şekilde uygulanabilmesiydi. Örfi hukuk açınsındansa; aynı klasik dönemde olduğu gibi, şer'i hükümler ve İslam hukukunun külli kaideleri dâhilinde, dönemin ve devlet düzeninin gerektirdiği örfi hükümler konulması yeterli olacaktı. Zira Cevdet Paşa için, bir milletin mevcudiyetinin ve bütünlüğünün sağlanması noktasında asıl olan medeni hukuktur. Bu yüzden de Cevdet Paşa, medeni hukukun modern bir yazılı anayasaya göre şekillenmesini değil, devletin hukukunun medeni hukuka dayanması fikrini savunmuştur. Dolayısıyla, ileriki bölümlerde de değinileceği üzere, devletin temel yasasını teşkil edeceği ileri sürülen Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasına ve yine bu anayasayı hazırlama noktasında, en önemli isim olan Midhat Paşa'ya karşı çıkmıştır. Keza Cevdet Paşa'ya göre; Tanzimat Fermanı'nda kamu hukukuna ait temeller, kâfi derecede açıklanmıştı, ayrıca bu esaslarla birlikte güçlü bir padişahın hükümlerinin bulunması da tamamlayıcı bir nitelik arz etmekteydi, bunlardan hariç yönetim ve hakları düzenleyecek anayasa şeklinde bir belgeye ihtiyaç yoktu¹⁷⁹.

Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'te¹⁸⁰ çok ayrıntıya girmeden doğal (tabi) hukuk ve pozitif hukuk ayrımından; 'hukuk-ı tabi'yye' ve 'hukuk-ı vaz'yye' olarak bahsetmektedir. Tabi hukuk (hukuk-ı tabi'yye) ile şer'i hukuku birbirinden farklı kavramlar olarak

---

¹⁷⁸ *Tarih*, C.4, s. 294.

¹⁷⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 225.

¹⁸⁰ *Tarih*, C.1, s. 217, C.4, s. 254.

gören Cevdet Paşa, hukuk-ı vaz'ıyyeyi ise; örf, âdete ve zamanın ihtiyaçlarına göre uygulamada olan hukuk olarak açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında pozitif hukuku, modern anlamdaki pozitif hukuktan farklı bir şekilde ele aldığı açıktır. Pozitif hukuk kavramı yerine kullandığı 'hukuk-ı vaz'ıyye' ile kastedilen; İslam hukukunun bireyler arasında uygulanmasını emretmiş olduğu şer'i hukuk tarafından düzenlenmeyen ve devlet erkânına takdir yetkisi tanınan örfi hukuk içinde kalan kanun ve nizamdır¹⁸¹.

İşte örfi hukuka bırakılmış, devleti ilgilendiren hususlardaki bu kanunlar ve nizam, Cevdet Paşa'nın ifadeleriyle '*ruh-ı cism-i devlet mesabesinde*'¹⁸². Bunlar devletin yapısındaki düzeni oluşturmaları hasebiyle, İslam hukuk kuralları da adaleti temin ettiğinden; Cevdet Paşa'ya göre, her ikisi de tam bir şekilde uygulanmalıdır¹⁸³. Bu noktada İslam hukukuna uygun şekilde, Cevdet Paşa'nın şer'i hukuku örfi hukukun da kaynağı olarak gördüğü, bu sebeple örfi hukukun da devlet düzeni açısından ehemmiyet taşıdığını düşündüğünü görmekteyiz. Sonuç itibarıyla Cevdet Paşa için; bir bütün halinde Osmanlı Devleti'nin yapısını oluşturan ve ona yön vermekte olan Osmanlı hukukuna riayet edilmesi elzemdir.

Zira Cevdet Paşa, bir devletin düzenini temin eden en önemli hususun, o ülkedeki hukuk sistemine dayandığını düşünmektedir. Hukukun üstünlüğünü bir devletteki temel şart olarak gören Cevdet Paşa'ya göre; hukuk, her alanda cari olmalı ve en doğru şekilde uygulanmalıdır¹⁸⁴. Bir devletin temel iki görevi: Halkın haklarını hukuka uygun şekilde koruyarak adaleti sağlamak ve dış güvenliği temin etmektir¹⁸⁵. Bunlar olmadan bir devlette adalet sağlanamaz. Adalet ise mülkün yani tüm devletin temelidir. Devletin devamlılığında ve hukukun uygulanmasındaki önemlerine atfen, vüzera ve hükkâmı devletin iki eli olarak tanımlayan Cevdet Paşa¹⁸⁶, hâkimlerin adli sistemin doğru işlemesi adına, yargılama usullerini en iyi şekilde bilmeleri ve mevcut

---

¹⁸¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁸² *Tarih*, C.4, s. 294.

¹⁸³ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 263; Gencer, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁸⁴ *Tarih*, C.10, s. 187.

¹⁸⁵ *Tarih*, C.1, s. 88.

¹⁸⁶ *Tarih*, C.7, s. 148.

hükümleri en doğru şekilde uygulayarak en adil kararı vermeleri gerektiğini ifade eder. Bu açıdan yargının bağımsız olması prensibini de savunmuştur¹⁸⁷.

Devlet-i Aliyye'nin (Osmanlı Devleti) eski gücünü yitirmesini; genelde iki sebebe bağlayan Cevdet Paşa, bu iki sebebi; kanun-i kadim'e muhalefet ve asrın icaplarına uymamak olarak kabul eder. Kanun-i kadim, İslam hukukuna uygun olarak gelişmiş bir kanun birikimi anlamına gelmektedir. Asrın icaplarına göre hareket etmek de; İslam hukuku sınırları içerisinde asrın gerektirdiği yenilikleri yapmak demektir. Bir devletin ruhunun; kanun ve nizamdan oluştuğunu ifade eden Cevdet Paşa; Devlet-i Aliyye için de, kanun ve nizami ayakta tutan kanun-i kadime riayet ve asrın icaplarına göre hareket etmek şeklindeki bu iki ilkeye dikkat etmenin çok mühim olduğunu düşünmektedir. Aksi takdirde devletin çöküşünün kaçınılmaz olacağını söyler¹⁸⁸.

Cevdet Paşa'ya göre; kanun-i kadimi korumak ve asrın icaplarına uymak için, 'yenilikler' anlamına gelen bid'at kavramını doğru şekilde ele almak gereklidir. Nitekim 'bid'at-ı hasene' (iyi yenilik) ve 'bid'at-ı seyyie' (kötü yenilik) olmak üzere ikiye ayrılan bid'atın; yalnızca İslami açıdan doğru, güzel ve iyi olanını uygulamaya koymak söz konusu olmalıdır¹⁸⁹. Cevdet Paşa, Kanun-i Sultan Süleyman dönemiyle birlikte en kapsamlı halini almış olan 'kanun-i kadim'in önemine vurgu yaparak, kanun-i kadime muhalif olan uygulamaları eleştirir. Bu şekildeki yanlış uygulamaların bid'at-ı seyyieye dâhil olduğunu ve bunların Osmanlı Devleti'ni zayıflattığını düşünür¹⁹⁰. Cevdet Paşa, değişmeyen ilahi kanunlarla, beşerin etkisiyle oluşan ve değişmesi her zaman mümkün olan kanunlar arasında en uygun şekilde denge kurmak amacındadır. Böylece asrın icapları, ancak kanun-i kadime riayet etmek suretiyle uygulamaya geçirildiğinde devlet ve hukuku güçlendirecektir¹⁹¹.

Osmanlı Devleti, yüzyıllarca bu iki görevi hakkıyla yerine getirdiği halde, zamanla birçok sebeple söz konusu esaslara yeteri kadar riayet edilememiş; çözüme ve

---

¹⁸⁷ Sözen, *a.g.e.*, s. 194.

¹⁸⁸ Bkz. s. 42.

¹⁸⁹ *Tarih*, C.7, s. 191.

¹⁹⁰ *Tarih*, C.5, s. 10-11.

¹⁹¹ Gencer, *a.g.e.*, s.181.

bozulma, hukuki kurumlar başta olmak üzere pek çok kurumda kendini göstermiştir¹⁹². Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin bu zor durumundan kurtulması için gidilen yenilikler ve düzenlemelerde, hukuki alandaki eğitimi ön planda tutmaya ve gerekli kurumların açılmasına önem verdiğini gördüğümüz Cevdet Paşa'nın; Hukuk Mektebi ve sair hukuki kurumlarının açılmasında oynadığı rol ve bu minvaldeki birçok faaliyetleri, bunun en açık örneklerindedir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın hukuka ve bu alandaki eğitime verdiği önemi en iyi şekilde anlatan ifadeleri, Mekteb-i Hukuk'un açılışındaki hitabında da kendini göstermiştir:

*'İlm-i hukukun lüzum ve faidesi ma'lum ve bizim buna ne mertebe muhtaç olduğumuz cümle indinde müselleme ve meczumdur... Efendiler, tahsil edeceğimiz ilmin kadri pek büyüktür. Bilirsiniz ki hesap ve hendese ve kimya gibi ulum-ı akliyyeyi ta'lim için bir peygamber gelmedi. Amma kavanin-i şer'iyeyi telkin ü tebliğ için ulü'l – azm peygamberler geldi. Bu babda başka delil iradına hacet göremem.'*¹⁹³

Bu noktada Cevdet Paşa'nın; devletin, hukuku ayakta tutacak kurumlara sahip olması noktasında ön ayak olması gerektiğini düşündüğünü söyleyebiliriz. Eğitim kurumları başta olmak üzere, devlet pek çok kurumu hukukun en doğru şekilde işleyebilmesi yönünde donatmalıdır. Böylece Cevdet Paşa'nın, hukukun işlemesinde devlete gerekli kurumları açma, ayrıca hukukun en doğru şekilde temini için gerekli bütün hususları sağlama görevi yüklediğini görmekteyiz.

Yukarıda 'Medeniyet' başlığı altında da değindiğimiz gibi¹⁹⁴, Cevdet Paşa, devleti; insanların doğasının bir gerekliliği ve aynı zamanda insanlar arasında adaleti sağlamakla mükellef olan, dolayısıyla yaptırım kuvveti bulunan meşru bir yapı olarak görmektedir. Bireylerin; haklarının teminiyle, iç ve dış tehlikelerden korunmaları devlet üzerine düşen bir vazifedir, zira insanlar haklarının korunmasını devlete tevdi etmiştir¹⁹⁵. Bu sebeple, hukukun işlemesi noktasında da hükümlere razı olmalılardır. Cevdet Paşa bu görüşlerini, Tarih'inde şu şekilde açıklamıştır; ; "...herkes hukuk-

¹⁹² Sözen, a.g.e., s. 190.

¹⁹³ Tezâkir, C.4, Tezkire-40, s. 196.

¹⁹⁴ Bkz. s. 26-27.

¹⁹⁵ Tarih, C.1, s. 22.

zatiyye ve umumiyesini canib-i hükumete tevdi ile anın hükm ü himmetine razı olarak levazım-ı kemalat-ı insaniyye tahsiline meydan-ı ferağat bulurlar.”¹⁹⁶.

On sekizinci yüzyılın sözleşmecı düşünürlerinden Rousseau, Locke ve Hobbes’un görüşleriyle¹⁹⁷ benzerlik gösteren biçimde; bir arada yaşayan insanların, haklarının tahakkuk edilmesi işini devlete devrederek onun verdiği kararlara razı olmaları gerektiğini ifade eden Cevdet Paşa burada; devletin oluşmasını, hem toplumsallığa hem de hukuku uygulaması gereken bir güç olmasına bağlamaktadır¹⁹⁸. Elbette bu noktada, Cevdet Paşa’nın bir sosyal sözleşmecı olduğunu yahut onlardan etkilendiğini söylemek yerinde olmaz. Zira o, kendi görüşleri çerçevesinde; toplumsallık, hukuk ve devlet arasındaki bağı açıklamış ve -İslam hukukunun da kabul ettiği şekliyle¹⁹⁹- hakların tahakkukunun temininin, devletin bir görevi olduğunu söylemiştir.

Böylece Ahmed Cevdet Paşa, devlet ve hukuku birlikte ele aldığıında; devleti hukukun uygulayıcısı olarak görmektedir. Kaldı ki; devletin devamlılığını temin eden nokta da adalete uygun işlemedir; bu açıdan bir devlet için adalet sisteminin doğru ve düzenli bir şekilde tutulması esas olmalıdır. Aksi halde; haksızlık, adaletsizlik ve zulmün bulunduğu, halkın güven duymaması sebebiyle bozulmaya yüz tutmuş bir devlet söz konusu olacaktır. Cevdet Paşa’nın bu görüşlerinin; günümüzde çağdaş devlet ve yönetimler için de önemi her vesileyle ortaya konulan ‘hukuk devleti ilkesi’ ve ‘hukukun üstünlüğü’ kavramlarını savunan fikirler ile benzerlik gösterdiği söylenebilir²⁰⁰. Hukukun içeriği değişse de, bu görüşlerde esas alınan nokta; devletlerin o sırada cari olan hukuka tabi olması ve o hukuku en doğru şekilde uygulaması gerekliliğidir.

---

¹⁹⁶ A.y.

¹⁹⁷ Hobbes, Locke ve Rousseau’nun Toplum Sözleşmesi görüşlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akad- Bihterin Vural Dinçkol- Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 103-110, 127-131, 144-156.

¹⁹⁸ Meriç, *a.g.e.*, s. 41-42.

¹⁹⁹ Muhammed Faruk En - Nebhan, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1980, s. 83.

²⁰⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 122. ; Sözen, *a.g.e.*, s. 466-467.

3.2.3. Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

Ahmed Cevdet Paşa denildiğinde, hukuk alanında hemen ilk akla gelen, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye olmaktadır. Genellikle kısaca 'Mecelle' ismiyle anılmakta olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye²⁰¹; Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen İslam eşya, borçlar ve yargılama hukukunun tedvin edilmiş hali olan teknik ve milli bir kanunlaştırmadır²⁰². Toplamda on altı kitaptan oluşan Mecelle'nin, kitapları bablara, babları da fasıllara bölünmüştür²⁰³. Şeklen Batı kanunlarından etkilenilmiş olsa da, içerik ve esasa müteallik hususlarda hiçbir Avrupa tesiri olmamıştır. Bilakis, Hanefi fikhinin muamelat bölümüne göre düzenlenen Mecelle²⁰⁴; İslam hukukunun külli kaidelerinin bulunduğu bir kısım ile başlamaktadır. Devamında da eşya, borçlar ve yargılama hukuku alanlarında İslam hükümlerinin bir araya getirilmesi suretiyle Osmanlı Devleti için dini ve milli bir medeni kanun oluşturulmuştur. Mecelle aynı zamanda, hem Osmanlı hem İslam hukuk tarihinde, söz konusu alanlardaki ilk kanunlaştırma hareketi olması hasebiyle büyük bir ehemmiyete sahiptir²⁰⁵.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanmasından evvel, bütün dünyada kodifikasyon hareketleri hız kazanmış vaziyetteydi. Fransız İhtilali'nin neticesinde, Fransa'da 1789 tarihli Fransız Bildirisi ve 1791 Fransız Anayasası; doğal hukuk esasları çerçevesinde hazırlanmış metinlerdi²⁰⁶. Bu gelişmelerden hemen sonraki dönemde, Napolyon'un talimatıyla oluşturulan ve 1804 tarihinde kabul edilen 'Code Civil Français' de; doğal hukuk anlayışını haiz evrensel niteliğe sahip bir medeni hukuk kanunlaştırması ideali ve iddiası taşıyordu. Dolayısıyla bu medeni kanun, hukuk normlarının soyut metotla ve genel bir şekilde oluşturulduğu bir kanundu²⁰⁷. Soyutluk ve genellik arz etmesinin, evrenselliği mümkün kıldığı iddiasıyla Fransızlar, kendi medeni kanunları Code Civil'in mümkün olduğunca çok ülkeye ihracını amaçlıyorlardı. Fransa, Osmanlı Devleti'nin de medeni kanun olarak Code Civil Français'yi kabul etmesi yönünde baskıda

---

²⁰¹ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 23.

²⁰² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 427.

²⁰³ A. Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 97.

²⁰⁴ Ölmezoğlu, *a.g.e.*, s. 108.

²⁰⁵ Aydın, *a.g.e.*, s. 427.

²⁰⁶ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s. 582-593; Gonca Kuru, "Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.1., s. 212.

²⁰⁷ Kuru, *a.g.e.*, s. 213.

bulunuyordu. Nitekim bu durum, Osmanlı Devleti'ndeki bazı devlet adamlarının fikirlerini de etkilemişti²⁰⁸.

Henüz bir medeni kanun hazırlanması yönünde çalışmalara başlanmadan evvel de, Batı'daki gelişmeler ve Tanzimat'ın etkisiyle Osmanlı Devleti'nde de birtakım kanunlaştırma hareketlerine temayül görülmekteydi. Çeşitli alanlarda yeni kanunlar yapılması gerektiği, Tanzimat Fermanı'nda da değinilen bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun bir neticesi olarak; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemiyle birlikte, gerek milli gerekse yabancı kaynaklı birçok kanunun hazırlanması söz konusu olmuştu. Özellikle, sanayi devriminin getirdiği endüstriyel ve ticari gelişmeler, borçlar hukuku alanında da bir düzenleme ihtiyacı hissettiriyordu²⁰⁹. Medeni kanun olarak; bir tarafta Fransa'nın baskısından etkilenerek 'Code Civil Français' isimli medeni kanununu iktibas etmek gerektiği fikrini savunan Âli Paşa ve arkadaşları, diğer tarafta ise milli bir kanun yapılmasının elzem olduğunu savunan Ahmed Cevdet Paşa ve hemfikirleri vardı. Bu görüş ayrılığı neticesinde ikinci fikri taşıyan Cevdet Paşa'nın tarafı galip gelmiştir²¹⁰.

İşte Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Fransız Medeni Kanunu'nun Osmanlı Devleti'nde iktibas edilerek kabul edilmesine razı gelmeyen belirli âlimlerin gayretleriyle oluşturulmuş, Osmanlı Devleti'nin milli karakterini yansıtan bir kanundur²¹¹. Mecelle'nin tedvininde en mühim role sahip isim de, değinildiği gibi; Mecelle Cemiyeti'nin başkanlığında bulunan ve Fransız Medeni Kanunu'nun iktibasını, "*Bir milletin kavanin-i esasiyesini böyle kalb ve tahvil etmek ol milleti imha hükmünde*"²¹² olarak gören²¹³ Ahmed Cevdet Paşa'dır²¹⁴. Nitekim Cevdet Paşa'nın Mecelle Komisyonu'ndaki görevinden uzaklaştırıldığı vakitlerde yazılmış olan Mecelle'nin kitaplarındaki noksanlar ve yanlışlıklar, Cevdet Paşa'nın Mecelle'nin yazılması

---

²⁰⁸ Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", s. 232.

²⁰⁹ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 59.

²¹⁰ Gür, *a.g.e.*, s. 26; Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 31.

²¹¹ Ülken, *a.g.e.*, s. 85-86.

²¹² *Tezâkir*, C.1, s. 63.

²¹³ Gür, *a.g.e.*, s. 27.

²¹⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s.427.

esnasındaki rolünün önemini gösteren durumlardandır²¹⁵. Sadece bu şekilde Batı kanunlarını almamak üzere ve milli bir kanun oluşturmak amacıyla Mecelle'nin hazırlanması yönündeki söz konusu gayretleri dahi; Cevdet Paşa'nın, Tanzimat döneminin Batı'ya karşı duruş sergileyen isimlerinin en önde gelenleri arasında sayılmasına kâfi gelmektedir²¹⁶.

Mecelle'nin milli karakterli bir kanunlaştırma olması; tarihin akışında Osmanlı tarih ve hukuk birikimine uygun olarak hazırlanmış bir kanun olma mahiyeti taşıdığı anlamına gelmektedir²¹⁷. Esasında bütün tezimizde ele almakta olduğumuz husus; Cevdet Paşa'nın ve başında bulunduğu Mecelle komisyonunun Mecelle'yi hazırlama amacında da kendini göstermektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen şer'i kanunların tedvini demek; Cevdet Paşa açısından Osmanlı'nın din, kültür, tarih ve hukuk birikimine sadık kalınarak oluşturulmuş temel bir kanun demektir. Yani Cevdet Paşa'nın, Kânûn-ı Esâsî'yle yapılması murat edilen; devletin esaslarını teşkil eden bir belgenin hazırlanmasının; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin oluşturulmasıyla zaten sağlanmış olduğunu düşündüğü söylenebilir²¹⁸. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz, Mecelle'nin mukaddime kısmında bulunan yüz maddelik Külli Kaideler de o dönemde devletin hukukunun temelini teşkil etmekteydi.

Mecelle'de ayrıca örf ve âdetin de kaynak olarak önemine 45.maddede; "Örf ile tayin nas ile tayin gibidir."²¹⁹ denilerek vurgu yapılmıştır. Böylece gelenek anlamına gelen ve hukukun, toplumsal ihtiyaç ve değişimlere cevap verebilmesini sağlayan²²⁰ örf ve adet de, hukukun kaynakları arasında sayılmıştır. Örf ve âdetin, nas ile ters düştüğü durumlarda karşılaştığı takdirde; delil, içtihadı değilse ve özel hüküm ihtiva ediyorsa örf ve adet terk edilmiştir²²¹.

---

²¹⁵ Ebu'l Ula Mardin, *a.g.e.*, s. . Ölmezoglu, *a.g.e.*, s. 108; Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", s. 36.

²¹⁶ Neumann, *a.g.e.*, s. 145.

²¹⁷ Ülken, *a.g.e.*, s. 85-86.

²¹⁸ Meriç, *a.g.e.*, s. 98-99; Berkes, *a.g.e.*, s. 224-226.

²¹⁹ Mecelle 45.Madde için bkz. Şimşirgil - Ekinci, *a.g.e.*, s. 121.

²²⁰ Ali Şafak, "Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle'ye Bir Bakış", *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 268.

²²¹ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 207-208.

Yukarıda da belirtildiği üzere; Mecelle'nin hazırlanması, aynı zamanda yeni dünya düzenin getirdiği seküler kanunların iktibasını engellemek refleksi taşıyan bir hareketti. Cevdet Paşa'nın bu noktada, belirli fıkhi hükümleri, mevzuat hukuku halinde tedvin etme gibi bir duruma başvurmak zorunda kaldığı görülür. Bazı yorumcular, Mecelle'nin bu şekilde tedvininin, fikhın meseleci yöntemine zarar verdiği fikrini taşımaktayken, bazılarına göre; Mecelle'de de meseleci yöntem korunmuş, hatta bu sebeple muhtelif yerlerinde tekrarlara gidilmiştir. Cevdet Paşa da, Mecelle'nin fikhın meseleci metodundan ayrılmadan hazırlandığını düşünüyordu²²².

Ona göre; Mecelle'nin mukaddime mazbatasında da belirtildiği gibi; *"İlm-i fıkıh ise bir bahr-i bi-payan olup bundan dürer-i mesail-i lazimeyi istinbat ile hall-i mes'ele edebilmek hayliden hayli maharet ve melekeye mevkuftur."*²²³ Böylece Cevdet Paşa'nın, hukuki meselelerin çözümünde usul-i fıkıh'ın önemini vurguladığını görüyoruz.

Döneminde, klasik İslami nakli ilimlerde pek çok büyük âlimin bulunmasına karşın, Cevdet Paşa'yı öne çıkaran; mantık, nahiv, belagat gibi alet ilimlerindeki bilgisini, edebiyat, siyaset, tarih ve hukuk alanlarındaki bilgisiyle bütünleştirebilmesi, olmuştur. Böylece fıkıh ve sosyolojiyi birlikte ele alarak, Osmanlı devlet ve toplumunun içinde bulunduğu değişim sürecinin en kolay şekilde gerçekleşebilmesinde önemli rol oynamıştır²²⁴. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye gibi bir eseri oluşturma noktasındaki katkısı, bu özelliğinden ileri gelmektedir.

Mecelle'nin; gerek medeni hukukun yalnızca belirli alanlarını düzenlemiş olması, gerekse düzenlediği alanlar içerisinde de bazı hükümlerde belirli noksanların bulunması hasebiyle, tam bir medeni kanun olmadığı eleştirisine maruz kaldığını görmekteyiz. Bizzat Cevdet Paşa da, Mecelle'nin eksiklerini belirleyerek not etmiştir. Bu açıdan henüz hazırlanmakta iken dahi Mecelle'nin tadili mevzu bahis olmuştur²²⁵.

²²² Gencer, *a.g.e.*, s. 125-126.

²²³ Mecelle Mukaddime Mazbatası metninin latinize edilmiş bir örneği için bkz. Gür, *a.g.e.*, s. 98-106.

²²⁴ Gencer, *a.g.e.*, s. 130-131.

²²⁵ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 307.

Üzerinde çeşitli tadil çalışmalarının yapıldığı Mecelle, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüne kadar 57 sene yürürlükte kalmıştır²²⁶.

3.2.4. Hukukta Tarihsel Bakış Açısı Bağlamında Ahmed Cevdet Paşa ve Von Savigny'nin Görüşlerinin Karşılaştırılması

Osmanlı Devleti'nde, gerek Mecelle'nin hazırlanmasından evvel, gerekse Mecelle'nin hazırlanması esnasında Ahmed Cevdet Paşa'nın oynadığı önemli rolün benzeri bir role, Tarihçi Hukuk Ekolü'nün kurucusu Friedrich Carl Von Savigny'nin de, kendi ülkesi Almanya'da sahip olduğunu söyleyen yazarlar vardır²²⁷. Tezimizin bu bölümünde de, Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanı olduğu Mecelle Komitesi tarafından hazırlanan bir kanunlaştırma olan Mecelle'nin, Von Savigny'nin Tarihçi Hukuk Ekolü ile ortaya koyduğu kanunlaştırma anlayışı ile benzer ve farklı yönlerinin neler olduğuna dair bir değerlendirmede bulunulacaktır. Çalışmamızda bu konuya yer vermemizin sebebi, Tarihçi Hukuk Ekolünün görüşü açıklandığında daha iyi anlaşılacaktır. Osmanlı Devleti ve Cevdet Paşa için Mecelle'nin ne anlama geldiği noktasında, söz konusu karşılaştırmanın yapılması; belirli hususların açıklığa kavuşturulması açısından faydalı olacaktır. Bunun için öncelikle Savigny'nin teorisini oluşturan görüşlerini kısaca açıklayacağız. Sonrasındaysa, Cevdet Paşa'nın fikirleri ve fiiliyatıyla karşılaştıracğız.

Yukarıda bir önceki bölümde anlatılan, Osmanlı Devleti için milli bir medeni kanun hazırlanması öncesinde birtakım tartışmaların gündeme geldiği süreç gibi bir sürecin, Osmanlı'dan daha evvel, on dokuzuncu yüzyıl başlarında Almanya'da da yaşandığı görülmektedir²²⁸. Burada tartışmayı getiren soru; Alman devletlerinde uygulanacak olan medeni hukukun hangi hukuk olacağıydı. Mevcut üç seçenek bulunmaktaydı: ilki, Almanya'da uygulanagelen Roma, Kanon ve ortak hukukun birleşiminden müteşekkil olan hukukta devam edilmesi, ikincisi Code Civil Français'nin iktibas edilmesi ve üçüncüsü de; Fransızların hazırladığı gibi, ancak Almanya'nın kendisinin hazırladığı yeni bir medeni kanun yapılmasıydı²²⁹.

---

²²⁶ Kaşıkçı, *a.g.e.*, s. 391.

²²⁷ Berkes, *a.g.e.*, s. 225.

²²⁸ A.y.

²²⁹ Kuru, *a.g.m.*, s.214. (Naklen: Frederick C. Beiser, *The German Historicist Tradition*, Oxford University Press, New York, 2011, s.234.)

Bu süreçteki tartışmaların taraflarından en önemli isimlerden biri de; Tarihçi Hukuk Ekolü'nün kurucusu kabul edilen Friedrich Carl Von Savigny'dir. Von Savigny, söz konusu dönemde, Almanya'nın, Fransa'dan 'Code Civil Français' isimli kodifikasyonu iktibas etmesine itirazda bulunarak Almanya'nın henüz bir medeni kanun hazırlayacak duruma gelmediğini; vakti geldiğinde, Almanya'nın; kendi medeni kanununu, tarihine ve toplumunun ruhuna uygun olarak, Almanya'da uygulanagelen hukuka istinaden hazırlamasını gerektiğini iddia etmiştir²³⁰. Bu görüşleriyle, Fransa'da 1804 yılında yürürlüğe girmiş olan Fransız Medeni Kanunu Code Civil'in Almanya'da iktibas edilerek uygulanmasına karşı çıkmıştır.

Zira ona göre; her devletin hukukunun, aynen dili ve kültürü gibi tarih içinde evrilerek ortaya çıkması gerekir. Bu nedenle, kanunlaştırmalar da, bir devletin tarihinden beri uygulanagelen hukuki normlarının, zamanı geldiğinde kanun haline getirilmesi suretiyle olmalıdır²³¹. Ona göre; hukuk, halkın ruhundan (Volksgeist), örf ve âdetinden, zaman içerisinde ve mistik bir şekilde doğan bir olgudur. Keza Savigny'nin hukukun kaynağı ile kastettiği de; tarih içinde doğal bir seyirle oluşan hukuk kurumları ve kanunlarıdır²³².

Savigny'nin, hukukun halkın ruhundan doğup belirli aşamalardan geçerek sonunda kanunlaştırma evresine geldiği şeklindeki teorisini, özel hukuk üzerine kurduğunu görüyoruz²³³. Savigny ileri sürdüğü bu teorisiyle yeni bir ekol oluşturmuş, ortaya koyduğu görüşleri de, on dokuzuncu yüzyıl Kıta Avrupası hukuku üzerinde önemli tesirlerde bulunmuştur. Aynı zamanda bu görüşler, Alman devletinin kendi Alman Medeni Kanunu'nu (BGB) hazırlamasının, yüz sene ertelenmesi gibi bir etkiye de neden olmuştur²³⁴.

---

²³⁰ Friedrich Carl Von Savigny, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine*, çev. Ali Acar, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 69-70.

²³¹ Von Savigny, *a.g.e.*, s. 43.

²³² Ali Acar, Friedrich Carl Von Savigny'nin Hukuk Anlayışı, s. 66. <http://www.muhammedbalci.com/kitaplika/42.pdf>

²³³ Ali Acar, *a.g.e.*, s. 65.

²³⁴ Kasım Akbaş, Friedrich Carl Von Savigny: Tarihsel Hukuk Okulu Geleneği, *İÜHFİM*. C.LXXIV, S.1, 2016, s. 58.

Savigny, kanunlaştırma olgusuna tamamen karşı değildir. Fakat ona göre, zamanı gelmeden bir kanunlaştırma yapılarak hukukun doğal gelişimini engellemek suretiyle yanlış bir kanunlaştırma yapılmasındansa, kanunlaştırmaya gidilmemesi evla olacaktır. Aksi takdirde hukuk, toplumun ruhundan doğup gelişme özelliğini kaybeder ve yasama işiyle görevli bir grubun ürünü şeklinde ortaya çıkmış olur. Bu da, Savigny'nin tarihsel ve toplumla uyumlu bir seyir izleyerek doğduğunu düşündüğü hukuk açısından kabul edilemezdir²³⁵. Zira hukuk, sosyal yaşamla iç içe olan bir olgudur ve onun gelişimine göre şekillenmektedir²³⁶. Bu sebeple hukuka yönelik her türlü çalışmada, tarihsel ve sosyal boyutu da gözetmek gereklidir. Bu konuda, on sekizinci yüzyıl hukukçularının eksik olduğu aşikârdır; bu iki boyutu göz ardı ettiklerinden ötürü, hukuku etkileyen bazı felsefi yaklaşımlar da noksan kalmıştır²³⁷.

Doğal hukuk anlayışındaki, hukukun herhangi bir zamanda, belirli bir yasa koyucu zümrece oluşturulabileceği fikrinin aksine²³⁸, hukukun belirli evrelerden geçerek kanunlaşma safhasına varması gerektiğini düşünen Savigny'e göre; halkın bilincinde yazısız ve öz halinde bulunan ilk aşamadaki örf ve adet hukukunun, hukukçular tarafından işlenmesiyle, ikinci aşama oluşmaktadır. Burada hukuk, bilimsel olarak incelenebilecek bir özellik arz eder olmuştur ve üzerinde çalışılması mümkün bir hâl almıştır²³⁹. Kodifikasyon aşaması ancak bu aşamadan sonra mümkün olur.

Savigny, hukukun ilerleme safhalarına dikkat edilmeksizin vaktinden evvel bir kanunlaştırmaya gidilmesini, örf ve adet hukukunun gelişimini engelleyeceği için hukukun özüne aykırı bir hareket olarak görmekte ve bu şekilde yapılan kanunlaştırmaların, hukuk ve toplumun uyumu açısından tehlikeli bir durum içerdiğini düşünmektedir. Zira ona göre; hukuk ve tarihsellik arasında, dolayısıyla da her toplumun tarihiyle hukukunun arasında sıkı bir bağ bulunmaktadır²⁴⁰. Bu da her milletin kendine has unsurlardan oluştuğu anlamına geldiğinden, her milletin kendine

---

²³⁵ Kuru, *a.g.e.*, s. 224.

²³⁶ Von Savigny, *a.g.e.*, s. 43.

²³⁷ Von Savigny, *a.g.e.*, s. 69.

²³⁸ Akbaş, *a.g.e.*, s. 58.

²³⁹ Von Savigny, *a.g.e.*, s. 43-45.

²⁴⁰ Von Savigny, *a.g.e.*, s. 69.

özgü tarihinden doğan ayrı birer hukuk mevcut olacaktır. Dolayısıyla Savigny'e göre; hukukun asıl kaynağını oluşturan halktır, bu sebeple yasama faaliyeti de vakti gelince halkın oluşturduğu hukuk dikkate alınmak suretiyle yapılmalıdır²⁴¹.

Söz konusu dönemde, baskın olan doğal hukuk anlayışına, bir nevi tepki olarak da ortaya çıkmış olan Tarihçi Hukuk Ekolü, akıl veya doğa kaynaklı olması fark etmeksizin her zaman ve her mekânda geçerli olan evrensel hukuk kurallarının olmadığını iddia eder. Doğal hukuk, milletlerin geçirdiği süreçleri göz önünde bulundurma gibi bir yol izlemediğinden, her millet için uygun olma özelliği gösteremeyecektir²⁴². İddia edildiği gibi doğal hukuku haiz evrensel kuralların bulunduğu bir kanunlaştırmanın yapılmasıyla, gerçek anlamda öze sahip bir hukuktan ve onun uygulanmasından bahsedilemeyecektir.

Savigny'nin düşüncelerine dair, tez konumuzla ilgili bir başka önemli nokta da; resepsiyon kavramına bakışıdır. Bilindiği gibi; kodifikasyon kavramı, kanunlaştırma kelimesini karşılarken, resepsiyon ise, yabancı bir hukukun tamamen veya kısmen alınıp benimsenmesi anlamlarına gelmektedir. Savigny'nin yukarıda izah ettiğimiz fikirlerinden hareket edildiği vakit, resepsiyon olgusuna menfi baktığını anlamak gayet kolaydır. Zira her millet kendi hukukunu, halkın ruhundan tevellüt eden bir şekilde kendi oluşturduğuna göre, yabancı bir milletin kanun veya hukukunu iktibas etmek, milletler için kaçınılması gereken bir durum olacaktır. Savigny, bu görüşleri doğrultusunda, yukarıda da belirtildiği gibi; Fransa Medeni Kanunu'nun iktibas edilmesi fikrine tamamen karşı çıkmış, Almanya'nın zamanı geldiğinde kendi kanunlaştırmasını yapacağını söylemiştir²⁴³.

Savigny'nin görüşlerinde eleştirilebilecek pek çok hususun olması tabii bir durumdur. Bununla birlikte, doğal hukuk akımının; hukukun tamamen evrensel bir nitelik taşıyacağı fikrine karşı, örf adet ve gelenek gibi, milletlerin ruhundan meydana gelen,

---

²⁴¹ Akbaş, *a.g.e.*, s. 59.

²⁴² Kuru, *a.g.e.*, s. 222.

²⁴³ Kuru, *a.g.e.*, s. 224; Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; Savigny, Alman hukuku derken, artık Alman hukukuyla mündemiç hale gelmiş olan Roma hukukunun bir kısmını da bu hukuka dâhil etmekte ve onu Almanya tarihinin bir parçası olarak görmektedir; ayrıntılı bilgi için bkz. Acar, *a.g.e.*, s. 81.

aynı zamanda hukuka zenginlik katan olgulara dikkat çekmesi hasebiyle, Savigny'nin oluşturduğu Tarihçi Hukuk Ekolü'nün önemli bir katkısı olduğunu da söylemek gerekir. Bu sayede, hukuka yalnızca felsefi yönden değil, tarihsel ve sosyolojik bir bakış açısıyla da bakılması gerektiği açık bir şekilde belirtilmiş ve söz konusu ekol, bu yönde çalışmaların yapılmasında da önemli bir rol oynamıştır²⁴⁴.

Yukarıda izahatı verilen, Savigny'nin ve onun kurmuş olduğu Tarihçi Hukuk Ekolü'nün görüşleri, tezimiz açısından, Cevdet Paşa'nın fikri ve fiiliyatıyla karşılaştırılarak incelenecek bazı noktalar içermektedir. Belirtildiği gibi; medeni hukuk alanında kanunlaştırma hususunda, Savigny'nin Almanya'daki rolüyle Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki rolünün benzerliğinden bahsedilmektedir²⁴⁵. Cevdet Paşa da Savigny de, kendi ülkelerinde, yabancı bir medeni kanunun iktibas edilmesine karşı çıkmaları ve milli birer medeni kanun hazırlanması noktasındaki etkileri açısından önemli bir benzerliğe sahiptir. Cevdet Paşa'nın, devlet ve hukuka dair görüşlerinde yer verdiğimiz gibi; bir İslam devleti olan Osmanlı Devleti'nin İslam hukukuna dayanması suretiyle kendine has bir yapısı ve dokusunun olduğunu ve birtakım reformlara veya değişikliklere gidileceği vakit, bunun; mevcut hukuk, gelenek ve genel yapıyla uyumlu olması gerektiğini düşündüğünü görmekteyiz.

İslam ve Batı kültürlerinin farklı şekillerde geliştiğini vurgulayan Cevdet Paşa, birtakım küçük reformlar için dahi her ülkenin kendi hukuk ve devlet yapısının gözetilmesi gerektiğini düşünen bir kimse olarak; medeni hukuk gibi, İslam hukukunda temel teşkil eden bir alanda yapılacak kanunlaştırmanın, yabancı bir ülkeden iktibas edilmesine elbette karşı olmuştur. Bu noktada Cevdet Paşa'nın milli bir anlayış gütmemesinin yanı sıra, İslam hukukunun esaslarına bağlılığı da ön planda tuttuğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'ndeki şer'i ve örfi hukuk ilişkisinden de anlayabileceğimiz üzere, Osmanlı Devleti'nin milli ve dini karakterinin birbiriyle uyum göstermesi; 'milli' ile kastedilenin dini, 'dini' ile kastedilenin de milli bir özellik taşımasını beraberinde getirmiştir. Bunun bir neticesi olarak; Osmanlı Devleti için Tanzimat Dönemi'ndeki milli karakterli olarak geçen kanunlaştırmaların, dini

---

²⁴⁴ Kuru, *a.g.e.*, s. 226.

²⁴⁵ Berkes, *a.g.e.*, 225.

temellere dayandığı açıktır. Cevdet Paşa'nın da Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ile bu şekilde bir kanunlaştırma ortaya koyduğunu görmekteyiz. Savigny'nin hukuk ve kanunlaştırma anlayışındaki milli kaygılar ise, Cevdet Paşa'ninkine nazaran daha ulusal bir özellik taşımaktadır. Nitekim Cevdet Paşa, Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik anlayışını kavmiyetçilik olarak görmektedir, çünkü onun millet kelimesiyle kastettiği; Osmanlı klasik döneminde olduğu gibi, ümmetçilik fikriyle irtibatlıdır²⁴⁶. Bu sebeple o, Osmanlı'daki sistemi korumayı amaçlarken hem milli hem dini hassasiyetlerle hareket etmiştir.

Savigny'nin kanunlaştırma anlayışında, belirtildiği gibi 'halkın' rolü her şeyden önce gelmektedir. Cevdet Paşa'nın hukuk anlayışındaysa, dinin temel olduğu görüşü bulunmakla birlikte İslam hukuku, örfi hukuk gibi devlet ve milletlerin şartlarına göre belirlenebilecek kuralların konulmasına izin verdiğinden, Cevdet Paşa aynı zamanda, toplumun yapısıyla oluşmuş bulunan örfi kuralların da korunması anlayışını taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Savigny ve Cevdet Paşa'nın her ikisinin de görüşlerinde; örf ve âdetin korunması ve hukuk uygulanırken bunların da dikkate alınması gerektiği şeklinde bir yaklaşım bulunmaktadır. Neticede Savigny daha ziyade ulusal ve toplumsal bir kaygıyla Almanya'nın yabancı bir devletten medeni hukuku iktibas etmesine karşı çıkmışken; Cevdet Paşa'ysa, Osmanlı'nın dini, milli ve toplumsal olarak bir bütün halinde kendine has bir yapıya sahip olması sebebiyle yabancı kaynaklı bir kanuna karşı olmuş ve Mecelle'yi hazırlamıştır.

Cevdet Paşa'ya göre; İslam hukukunun asıl konusunu oluşturan, medeni hukuk gibi özel hukuk alanlarıdır. Osmanlı Devleti'ndeki örfi hukukun daha esnek bir yanı olmasına rağmen İslami esaslara aykırılık olmaması gerekliliği gözetildiğine göre; Cevdet Paşa için, medeni hukuk gibi özel hukuk alanlarındaki kanunlaştırmalar, doğrudan İslam hukukunun temel kaynaklarına istinat ederek yapılmalıdır. Savigny'nin de, kendi teorisini özel hukuk üzerine kurduğunu belirtmiştik. O, milletlerin örf adet ve geleneklere dayanarak kendi hukuklarını zaman içerisinde oluşturacağını söylerken Cevdet Paşa'ninkine göre daha yerel ve tarihsel bir bakış açısı

---

²⁴⁶ Berkes, *a.g.e.*, s. 226; Aydın – Halaçoğlu, "Cevdet Paşa", s. 445.

taşımıştır. Elbette Cevdet Paşa için de, Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen hukukun tarihsel ve gelenekle aktarılan bir yanı vardır, ama burada sadece halkın ruhundan doğan bir hukuk anlayışı değil, İslam'a dayanan ve onun izin verdiği ölçüde örf ve âdetin de kanunlaştığı bir hukuktan bahsedilmektedir. Yine Mecelle'nin, Osmanlı Devleti'nden sonra birçok başka devlette de başarıyla uygulanmış olması; onun yalnızca bir millete münhasır değil, genel geçer hükümler de içeren bir kanunlaştırma olduğunu göstermektedir. Nitekim Mecelle'nin külli kaideleri de, genel manada hukuk mantığını en veciz şekilde anlatan hükümleri ihtiva etmektedir. Mecelle'yi, başka bir açıdan daha incelediğimiz bu bölümün hülasası olarak; Mecelle'nin milli, dini ve bir ölçüde evrensel yönleri bulunan kendine has bir kanunlaştırma olduğu söylenebilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHMED CEVDET PAŞA'NIN ANAYASA GÖRÜŞÜ VE YENİ OSMANLILAR İLE KARŞILAŞTIRILMASI

4.1. İslam ve Osmanlı Hukukunda Anayasa

Cevdet Paşa'nın, anayasaya dair görüşlerinde de yine, bir Osmanlı âlimi olarak fıkıh tahsili almış ve Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel yapıyı benimsemiş olmasının tesirlerini görmek mümkündür. Bu nedenle, Cevdet Paşa'nın anayasaya dair görüşlerini açıklamadan önce, İslam ve Osmanlı tarihindeki anayasa mefhumunu kısaca ele almak gerekecektir.

4.1.1. Genel Olarak Anayasalar ve İslam Hukukunda Anayasa

Devletlerin temel yapısını ve bir toplumun yönetimine dair esasları düzenleyen anayasalar, ilk çağlardan günümüze değin devlet mefhumuyla birlikte anılmıştır. Tarihin ilk dönemlerinde yazılı anayasa anlayışına pek rastlanmamakla birlikte özellikle on dokuzuncu yüzyılda mutlak monarşileri sınırlandırmak gayesiyle yazılı anayasa fikri daha çok gündeme gelmiş; 1789 Fransız İhtilali'ni müteakip olarak da dünyada genel olarak yazılı anayasa dönemine geçilmiştir²⁴⁷.

Anayasalar; bir taraftan devletlerin düzenine dair temel kuralları içerirken, diğer yandan birey hak ve hürriyetlerini düzenleyen temel kanunları kapsar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi; şekilsel olarak, yazısız (örfi) veya yazılı olmak üzere iki türlü anayasadan bahsedilebilir²⁴⁸. Tüm devletlerin, yazısız (örfi) veya yazılı olmak üzere bir anayasaya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Günümüz modern anayasalarının çoğu, yazılı anayasalar şeklindedir. Daha çok, geleneksel hukuk sistemlerinde görülen ve bugün bir misaline İngiltere'de rastlanan örfi anayasalar ise; doğrudan düzenlenmiş yazılı bir anayasaya değil, örf âdete ve teamüllere dayanmaktadır²⁴⁹. İçtimai anayasa olarak da adlandırılan, günümüzde İngiltere'nin en önemli misali

---

²⁴⁷ Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler*, Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1964, s. 5-6.

²⁴⁸ Kubalı, *a.g.e.*, s. 183.

²⁴⁹ Yüksel Macit, *İslam Anayasa Hukukuna Giriş*, Albayrak Matbaası, Tavas, 1990, s. 67.

teşkil ettiği bu anayasalar, daha doğal ve ayrıca tarihi açıdan daha kadim olmaları hasebiyle süreklilik arz ederler ve tesirleri de bu oranda artmaktadır. Nitekim Fransız İhtilali ile ortaya çıkan anayasa anlayışı; İngiltere tarzı anayasa anlayışını benimseyen ve muhafazakâr olarak addedilen Burke, De Bonald, De Maistre, Saint Simon, Proudhon, Auuste Comte ve Savigny gibi isimlerce, şekilci ve yapay olduğu şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır. Bu düşünürler, anayasaların sosyal yapıya yani topluma göre teşekkül etmesi gerektiğinin üstünde durmuşlardır²⁵⁰.

İslam devletlerine bakıldığında; Batılı literatürde, bir dini anayasa olarak kabul edilen Medine Vesikası istisna edilirse, İslam'ın ilk devirlerinden on dokuzuncu yüzyıla kadar, İngiliz anayasa anlayışıyla benzer şekilde, devletlerin teşkilat ve yönetimine dair hususların şeklen yazılı bulunduğu herhangi bir yazılı anayasa anlayışı ve uygulaması var olmamıştır²⁵¹.

Nitekim İslam hukuk tarihine bakıldığı vakit; aşağıda ayrıntısına da yer vereceğimiz özel bir konumu olan Medine Vesikası haricinde, bugünkü Batılı anayasaların ekserisinde olanın aksine; İslam anayasa geleneğinde, yazılı anayasaların bulunmadığı ve anayasa anlayışının, günümüzdeki anayasa düşüncesinden çok farklı olduğu görülmektedir. İslam'da esas hükümler; İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnetin getirdiği esas kurallardır. İslam'da, idare de bu esas hükümler çerçevesinde şekillenmiştir²⁵². İslam devletlerinde bu şekilde; devletin teşkilat yapısı ve yönetime ilişkin hususlar, Kur'an ve Sünnetteki hükümler ışığında dönemin şartlarına göre şekillenebildiğinden, bu esaslar ayrıca yazılı bir anayasa haline getirilmemiştir²⁵³.

Osmanlı Devleti kurulduğundan beri, bir İslam ülkesi olma özelliği taşıdığından, başa geçen padişahlar da, siyasi iktidarlarında, teşkilat ve idareye müteallik konularda İslam hukukunu esas almışlardır²⁵⁴. İslam hukukuna göre şekillenen Osmanlı klasik

---

²⁵⁰ Kubalı, *a.g.e.*, s. 179-180.

²⁵¹ Macit, *a.g.e.*, s.87.

²⁵² Muhammed Faruk En - Nebhan, *a.g.e.* s. 144.

²⁵³ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 15.

²⁵⁴ Barkan, *a.g.e.*, s. 18.

dönem devlet yapısında da görüldüğü gibi; yazılı anayasa şeklinde bir belgeye tabi olunması değil, yalnızca örfi hukuk alanına girdiği ölçüde ‘ulul-emr’in çıkarmasının mümkün olduğu kanunname ve benzeri düzenlemelerin yapılması söz konusu olmuştur²⁵⁵.

Ayrıca İslam devletleri için belirli bir devlet biçimi öngörülmemiş; söz konusu esaslara riayet edildiği, yani şer’i hükümlere uyulduğu takdirde İslam devlet nizamının sağlanacağı kabul edilmiştir²⁵⁶. İslam hukukuna göre hâkimiyet, Allah’a aittir dolayısıyla ilahi kanunlardan kaynaklanmaktadır, bu sebeple devletin yönetim usulü veyahut başta bulunan hükümdarın durumu fark etmeksizin şer’i hukuka uygun hareket edilmesi İslam devletleri yöneticileri açısından esas teşkil etmektedir²⁵⁷. İslam devletleri, şer’i hukuka uygun yönetildiği müddetçe yönetim biçiminin ne olduğu ciddi bir önem arz etmemektedir²⁵⁸. Dolayısıyla İslam devlet anlayışında, adaletin temeli olarak kabul edilen İslam hukukunun uygulanması devlet tarafından sağlandığı takdirde, devletin esas teşkilatının nasıl olması gerektiğini açıklayan ve bireylerin haklarıyla özgürlüklerini sıralayan yazılı bir anayasaya gerek kalmadığı söylenebilir.

İslam hukuk tarihinde, yazılı bir anayasa anlayışı bulunmamakla birlikte anayasal belge niteliği taşıyan bir metinden bahsetmek mümkündür. Bu belge; Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden hemen sonra hazırlanmış olduğu ‘Medine Vesikası’dır²⁵⁹. Bu vesikanın yalnızca İslam hukuk tarihindeki değil, tüm dünya tarihindeki ilk yazılı anayasa olduğu iddiasını taşıyan görüşler de mevcuttur²⁶⁰. Kırk yedi maddeden oluşan bu metinde²⁶¹, Medine’de yaşamakta olan Müslümanların ve diğer toplulukların durumlarını, birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, hak ve yükümlülüklerini açıklayan hususlar yer almaktadır. Şeklen bugünkü anayasalara

---

²⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, *a.g.e.*, s. 57-83.

²⁵⁶ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 15-21.

²⁵⁷ En - Nebhan, *a.g.e.*, s. 129-130.

²⁵⁸ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 36.

²⁵⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 45.

²⁶⁰ Abdullah İslamoğlu, “Medine Sözleşmesi”, *Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2014, s. 471; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 46; Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 19, 95-113, “Bizzat devlet başkanının yazdırdığı ilk anayasa” şeklinde bahsetmektedir.

²⁶¹ Medine Vesikası’nda yer alan maddelerin Türkçe metni için bkz. Akgündüz, *a.g.e.*, s. 47-53.

benzemese de, Medine Vesikası'nı maddi açıdan bir anayasa olarak nitelendirmek mümkündür²⁶². Medine Vesikası'nda yer alan maddelerin bir kısmı kapsamında; genel bir biçimde yürütme ve yargı alanlarına dair konulara değinme, Medine'de bulunan çeşitli zümrelere riayet edecekleri hukuka dair serbestiyet tanıma ve yasama alanına müteallik bazı kurallar getirme de söz konusudur. Aynı zamanda çok detaylı olmasa da yönetim ve ona tabi olan vatandaşların hak ve yükümlülükleri düzenlenmektedir²⁶³.

Şüphesiz Medine Vesikası, yukarıda kısaca anlatılmış olan İslam'daki anayasal hususlara dair tüm esasların yazıya aktarılmış bir hali değildi. Bahsedildiği üzere; bu alandaki hükümler, Kur'an ile Sünnet ve onlara göre şekillenen içtihat ve uygulamalarla belirlenmiş vaziyetteydi. Dolayısıyla Medine Vesikası'nda yer alan maddeler, devletin esaslarını belirttiği için, bu belgeyi, diğer hukuki normların üzerinde tutacak şekilde bir hiyerarşi yapılması söz konusu olamaz. Modern hukuk sistemlerinde anayasa, esas kanunu teşkil eder ve diğer normların üzerindedir ancak İslam hukukunda asıl olan; Kur'an ve Sünnetteki esaslara bağlı kalınarak müçtehit hukukçuların ferdi içtihatlarıyla gelişen, fıkihtır. Bu içtihatlarla göre ortaya çıkan hukuk kuralları, zamanla fıkıh kitaplarında yer almış; resmi kanunlaştırmalar ise, yukarıda değinildiği üzere Mecelle gibi fıkıh kitaplarındaki esasların tedviniyle ancak on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Anayasa esaslarına dair düzenlemeler de yazılı bir özellikte olmamış, Kur'an, Sünnet ve İslam'ın ilk dönemindeki uygulamalar ışığında devlet ve anayasalara dair esaslar belirlenmiştir. Bu sebeple Medine Anayasası'ndan sonra da yazılı bir anayasa anlayışı var olmamıştır²⁶⁴.

Medine Vesikası'nı, söz konusu konfederat yapıdaki Medine Devleti'nin ve dönemin şartları gereği oluşturulmuş, uygulanacağı ortam değıştikten sonra da yürürlükten kaldırılmış bir anayasal belge olarak kabul etmek mümkündür. Bu açıdan, İslam hukuk tarihindeki bu misal, Hz. Peygamber zamanındaki devlet yönetimine ilişkin hususların yer alması hasebiyle bu konularda düzenlemeler yapılırken dikkate alınması gereken

---

²⁶² Mehmet Akif Aydın, "Anayasa", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 153.

²⁶³ İslamoğlu, *a.g.m.*, s. 473-475; Akgündüz, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶⁴ Aydın, "Anayasa", s. 154.

bir belge olmuştur²⁶⁵. Ancak bu belge dışında, İslam hukuk tarihinde, anayasal hükümleri sıralayan müstakil bir yazılı anayasa geleneği var olmamıştır.

4.1.2. Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Anayasa Anlayışı ve On Dokuzuncu Yüzyıl Sonrası Osmanlı'da Anayasal Gelişmeler

Osmanlı Devleti için klasik dönem olarak adlandırılan dönemdeki devlet ve hukuk yapısının, Tanzimat Devri ile birlikte yavaş yavaş farklı bir yapıya bürünmeye başlaması söz konusu olmuştur. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren günümüz anayasalarına benzeyen birtakım belgelerin hazırlanması gündeme gelmeye başlamıştır. Bu açıdan Osmanlı Devleti'nde anayasa anlayışını, klasik dönem ve on dokuzuncu yüzyıl sonrası olarak iki ayrı başlık altında inceleyeceğiz.

4.1.2.1. Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Anayasa Anlayışı

Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet dönemine kadar var olan devlet yapısına bakıldığı vakit; her ne kadar temelde bir monarşi görünümüyle karşılaşılsa da bu monarşinin mutlak bir monarşi olmadığını söylemek gerekir²⁶⁶. Çünkü daha evvel kurulmuş diğer tüm Türk-İslam devletlerinin yöneticileri gibi, Osmanlı hükümdarları da; şer'i hukukla belirlenip sınırlanmış yetkilere sahiplerdi ve şer'i hukuka tabi olmakla mesullerdi²⁶⁷. Tanzimat'tan önceki dönemde Osmanlı Devleti, klasik bir Türk-İslam devleti özelliği gösterdiğinden, yukarıda anlatılan şekilde İslam devletlerindeki anayasa anlayışını baz almıştı. Dolayısıyla yönetim; anayasal bir belge olmadan, gerektiğinde birtakım kanunnameler hazırlanması suretiyle, İslami esaslar temelinde gerçekleştiriliyordu²⁶⁸.

4.1.2.2. On Dokuzuncu Yüzyıl Sonrası Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri

Tanzimat sürecinin bir neticesi olan Meşrutiyet'in kabulünden sonraki Osmanlı devlet yapısı ise, temelde yine İslam hukukuna bağlı olmakla beraber meşruti bir yönetim

---

²⁶⁵ Macit, *a.g.e.*, s. 87.

²⁶⁶ Okandan, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, s. 15.

²⁶⁷ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 22.

²⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. İnalçık, *a.g.e.* s. 57-83.

olarak nitelendirilebilir²⁶⁹. Henüz meşrutiyete geçilmeden evvelki süreç, Osmanlı Devleti'nde birtakım anayasal gelişmeleri içermektedir. 1839 senesinde Tanzimat Fermanı (Gülhane Hatt-ı Hümayun'u), 1856 yılındaysa Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Gerek bu gelişmelerin bir devamı olarak gerek aşağıda değineceğimiz Yeni Osmanlıların başlattığı Batılı anlamda bir anayasa oluşturulması düşüncesi neticesinde, Osmanlı Devleti'nde de Batı'daki gibi bir yazılı anayasa hazırlanması fikri ortaya çıkmış ve bunu müteakiben 1876 yılında Kânûn-ı Esâsî yürürlüğe girmiştir. Şimdi, Kânûn-ı Esâsî'ye kadar uzanan Osmanlı Devleti'ndeki anayasal gelişmelere, kısaca değinilecektir.

4.1.2.2.1. Tanzimat Fermanı

Osmanlı Devleti'nde, kimi yazarlara göre 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1878'de meclisin kapatılmasına, kimilerine göreyse 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanına kadar geçen döneme²⁷⁰ adını vermiş olan ve 'düzenlemeler' anlamına gelen, literatürdeyse 'mülki idareye ilişkin hususlardaki ıslah ve yeniden düzenleme' olarak geçen Tanzimat²⁷¹; iç ve dış birçok faktörün etkisiyle ortaya çıkmış bir dönemdir. Ancak dış faktörlerin daha ziyade etkili olduğunu söylemek mümkündür²⁷².

Bu dönem, bir fermanla, pek çok alanda Klasik Dönem Osmanlı uygulamalarını değiştirmeye başlayan bir süreci beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte, Tanzimat'ın, mevcut Osmanlı siyasi yapısını değiştirme noktasında kesin ve ani bir etkisinden bahsedilemez. Lakin uzun bir sürece yayıldığından birbirini takip eden gelişmeler neticesinde Osmanlı Devleti'ndeki geleneksel yapının değişmesine²⁷³ ve monarşiden meşrutiyete geçilmesine yol açmıştır²⁷⁴.

Bu fermanın, Osmanlı Devleti'nde daha önce tahta çıkmış olan padişahlarca, Osmanlı idari geleneğine uygun olarak ilan edilen 'adaletnameler' gibi bir hatt-ı Hümayun

---

²⁶⁹ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 22.

²⁷⁰ Okandan, *Amme hukukumuzda Tanzimat*, s. 37.

²⁷¹ Akyıldız, "Tanzimat", s. 1.

²⁷² Yavuz Abadan, "Tanzimat Fermanı'nın Tahlili", *Tanzimat I Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetile*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 33-35.

²⁷³ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, s. 379.

²⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Okandan, *Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet*, s. 33-50.

olduğu söylenebilirse de, içeriksel anlamda geleneksel yapıyı değiştirecek birtakım hususları ihtiva ettiği görülmektedir. Bu açıdan en dikkat çekici nokta; Müslüman ve gayrimüslimlerin kanun önünde eşitlenmesi anlayışını getirmiş olmasıdır²⁷⁵. Yine de bu fermanın, Osmanlı Devleti'nde uygulanan İslam hukukuna tamamen karşı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bilakis, Ferman'ın ilk satırlarındaki ifadelerde de geçtiği üzere, devletin kötü gidişatı, İslam hukuk esaslarının gerektiği gibi yerine getirilmemesine bağlanmıştır. Keza söz konusu dönemde, halkta zaten olmadığı gibi, devlet adamlarının da hemen hiçbirisinde, devleti dini esaslardan uzaklaştırmak şeklinde bir fikrin oluşmadığı görülmektedir. Yeni Osmanlılar başlığı altında da değineceğimiz üzere, Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyelerinden olarak o dönemin muhaliflerinden sayılan Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi isimler dahi yazdıkları makalelerde; Tanzimat Fermanı'nı hazırlayanları, ona uymayıp İslam esaslarına muhalif uygulamalarda bulunmaları nedeniyle şiddetli şekilde eleştirmişlerdir²⁷⁶. Bununla birlikte Tanzimat Fermanı'ndaki, dine bağlılık vurgularının yalnızca biçimsel olduğunu ve ilkesel alınmayıp, görünüşte kaldığını düşünen Abadan gibi hukukçular da vardır²⁷⁷.

Anayasal gelişme olarak ele alınsa da, Tanzimat Fermanı'nın; bir anayasa ya da bir kanun olduğunu söylemek mümkün değildir. Avrupa'da da görüldüğü gibi hükümdarların, kendi iradeleriyle haklara ilişkin hususlarda birtakım değişikliklere gidileceğini ilan ettiği 'charte' denilen belgelere benzeyen bir belgedir. Bu tür belgelere istinaden ya yazılı anayasaların oluşturulması veyahut birçok yeni kanun hazırlanması söz konusu olabilir²⁷⁸. Nitekim dönemin hariciye nazırı olan Mustafa Reşid Paşa'nın Gülhane meydanında okuması ile ilan olunan Tanzimat Hatt-ı 'nda vurgulanan noktalardan biri de; yeni kanunlar hazırlanması gerektiğidir²⁷⁹. Osmanlı'da Tanzimat dönemi, geniş bir zamana yayıldığından, bu dönemde ilk önce

---

²⁷⁵ Akyıldız, "Tanzimat", s. 3.

²⁷⁶ Okandan, *a.g.e.*, s. 53-55; İhsan Sungu, Yeni Osmanlılar ve Tanzimat, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 800.

²⁷⁷ Abadan, *a.g.e.*, s. 48-50.

²⁷⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 214.

²⁷⁹ Akyıldız, "Tanzimat", s. 2.

yeni kanunlar şeklinde düzenlemelere gidilerek kanunlaştırmaların yapıldığı, daha sonraysa 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî ile yazılı anayasal bir dönemin de başladığı görülür.

Tanzimat Fermanı'nın hazırlanıp ilan edilmesi sürecinde en etkin ismin, Mustafa Reşid Paşa olduğunu söylemek mümkündür ancak onunla birlikte ulema, sivil ve askeri bürokrasiden de belirli kimselerin, fermanın ilan edilmesi için müştereken hareket etmeleri söz konusu olmuştur²⁸⁰. Fakat Fransız İhtilali'nde olanın aksine, Osmanlı'da gerek Tanzimat Fermanı'nın gerek Islahat Fermanı'nın hazırlanmasında, halkın herhangi bir rolü olduğundan bahsetmek imkânsızdır. Bu fermanların, halka hitap eden bir üslupta düzenlendiği dahi söylenemez²⁸¹.

4.1.2.2. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden kısa bir süre sonra, Batılı devletlerin Tanzimat Fermanı'nda sayılan hakları yetersiz görmeleri ve bu hakların uygulanmadığını iddia ederek baskıda bulunmaları sebebiyle, 1856 tarihinde ilan edilmiş bir fermandır. Bu fermanın, Tanzimat Fermanı'na nazaran Osmanlı Devleti'nin hukuk ve yönetime dair hususlarında daha köklü değişiklikler getirdiğini söylemek mümkündür. Hatta bu ferman, İslami esaslara dayanmadığı gibi, bazı aykırılıklar da taşıyordu. Islahat Fermanı ile gündeme gelen en temel değişikliklerden biri; Osmanlı tebaasının, Müslüman ve Gayrimüslim olanları arasında her açıdan eşitlik sağlamayı amaçlamasıdır. Sözgelimi, devlet memurluklarına atanabilmek, eyalet meclislerinde yer almak gibi haklara, gayrimüslimlerin de sahip olabileceği düzenlenmekteydi²⁸².

Bir İslam devleti olarak Müslüman ve Gayrimüslim ayırımına dayanan sistemi hasebiyle Osmanlı Devleti açısından temel teşkil eden bir anlayışın, bu fermanla tamamen değiştirildiği görülmektedir. Islahat Fermanı ile merkeze alınan ve Batı'dan mülhem olan bu yeni eşitlik anlayışı, daha sonra ilan edilen Kânûn-ı Esâsî'de de netlik kazanmıştır²⁸³. Cevdet Paşa, Tezâkir adlı eserinin 10. Tezkiresinin başında, Islahat

---

²⁸⁰ A.y.

²⁸¹ Okandan, *a.g.e.*, s. 51.

²⁸² Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 95-96.

²⁸³ Ejder Okumuş, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 372.

Fermanı ve ilanından uzun uzadıya bahsetmiştir²⁸⁴. Buradaki anlatımından da anladığımız üzere Cevdet Paşa; Osmanlı Devleti'ndeki Müslüman-Gayrimüslim olmaya göre belirlenen hakları ve millet-i İslamiye'nin üstünlüğünü ihlal eden bu belgeyi²⁸⁵, menfi bir gelişme olarak görmüştür. Bu husustaki düşüncelerine dair, Tezâkir'de şu ifadelerine rastlamaktayız:

*Hâlbuki Islahat Fermanı'nın ilanı ehl-i islama ziyade dokunacağından bu sıra fermanların tebdil-i elkabiyle dahi uğraşmak pek münasib değil idi. Binaenaleyh bundan feragat olundu... Bu fermanın hükmünce teba'a-i müslime ve gayr-i müslime kaffe-i hukukta müsavi olmak lazımgeldi. Bu ise ehl-i islama pek ziyade dokundu.*²⁸⁶

4.1.2.2.3. Kânûn-ı Esâsî

On dokuzuncu yüzyılda ortaya konulan Batılı anlamda anayasaların doğuşuna çok kısa bir şekilde değinecek olursak; on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa'da bu yönde hareketlerin başladığını söyleyebiliriz. Bu coğrafyadaki anayasal gelişmeler temelinde, mutlak yöneticilerin keyfilğini engellemek maksadıyla devletlerin teşkilat ve yönetim esaslarını belirlemek suretiyle ortaya çıkmıştır. 1789 Fransız İhtilali ile hız kazanan bu süreç, on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde; devletlerin vatandaş hakları ile hürriyetlerini ve devletin esaslarını belirten yazılı kuralları içeren bir belgeyle belirlenmesi demek olan anayasallaşmayı beraberinde getirmiştir²⁸⁷.

Bu anayasallaşma hareketlerine bakıldığında; kimi anayasaların, Fransız İhtilali sonrası Fransa misalindeki gibi, kurulan meclislerin hazırlamaları suretiyle oluştuğunu görüyoruz. Fakat daha ziyade, devletlerin başında bulunan hükümdarlar, ya yapılan baskılar sebebiyle zorunlu olarak veyahut kendileri lütfedercesine anayasal belgelerin yapılmasını kabul etmişlerdir²⁸⁸.

Soysal'ın değindiği şekliyle; Osmanlı Devleti için de yukarıda sayılan anayasalı bir düzenin başlaması süreçlerinden ikincisi söz konusu olmuş, iktidarın sınırlanması amacıyla belirli bir kesimin padişaha Kânûn-ı Esâsî'yi dayatması suretiyle anayasa

²⁸⁴ Tezâkir, C.1, Tezkire-10.

²⁸⁵ Gencer, a.g.e., s. 144.

²⁸⁶ Tezâkir, C.1, Tezkire-10, s. 67.

²⁸⁷ Mümtaz Soysal, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, 1969, İstanbul, s. 12.

²⁸⁸ A.y.

kabul edilmiştir. Hükümdarın yetkilerinin 'şart'a bağlanması yani sınırlandırılması demek olan meşrutî yönetime dair eğilim de anayasallaşma süreciyle birlikte gelişmiştir. Nitekim Kânûn-ı Esâsî ve Meşrutîyet kavramlarının Osmanlı Devleti'nde, bir arada gündeme gelmesi de bunu göstermektedir²⁸⁹. Bu dönemde, meşveret ve şura kavramlarıyla hemen hemen aynı anlamda kullanılmaya başlamış olan meşrutîyetin, yazılı bir anayasa olan Kânûn-ı Esâsî ile kurulması söz konusu olacağından, meşrutîyetin kabulü tartışmaları aynı zamanda Kânûn-ı Esâsî'nin kabulüne dair tartışmalara neden olmuştur²⁹⁰.

Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında dış sebeplerin daha ziyade etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Tanzimat Fermanı başlığı altında da değindiğimiz gibi, Tanzimat sürecinde Batı tesirinin büyük rol oynadığı görülmektedir. Bunun devamında da Avrupalı devletler, Osmanlı'daki Tanzimat sürecini yakından takip etmekteydiler. Son olarak, Batılı devletlerin Balkanlardaki ihtilafların çözümü için bir konferans yapılmasını istemesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin de kabul etmesiyle İstanbul'da bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferans devam ederken, Batılı devletlere, Balkanlarda herhangi bir yabancı müdahaleyle reforma gidilmesine lüzum olmadığını, Osmanlı Devleti'nin reform yapma konusunda zaten kararlı olduğunu göstermek gibi bir gayeyle, 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî kabul edilmiştir²⁹¹.

Bunun yanında, Kânûn-ı Esâsî'nin ilanında iç dinamiklerin de rolünün olduğu bir gerçektir. Keza yukarıda değinildiği gibi; Tanzimat Dönemi de, hem dış hem iç faktörler sebebiyle ortaya çıkmıştır. Tanzimat sürecinin bir devamı niteliğinde olan Kânûn-ı Esâsî'nin ilanında da; Batı'nın etkilerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti'nde o dönemdeki muhalefet hareketi olarak kabul edilen Yeni Osmanlıların Batı odaklı anayasa ve meşrutîyet anlayışlarını, bir ölçüde Osmanlı toplumuna taşıması da etkili olmuştur. Nitekim Yeni Osmanlıların, halkın da yönetimde belirli bir derecede etkili olması fikri, Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında en önemli isim olan Midhat Paşa'yla düşüncelerinin kesiştiği bir noktadır. Bununla birlikte, her ne kadar iç faktörlerin belirli

---

²⁸⁹ A.y.

²⁹⁰ Ayhan Ceylan, *Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi Ve Uygulaması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü Doktora Tezi, İstanbul, 1998, s. 138.

²⁹¹ Mehmet Akif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", DİA, İstanbul, 2001, s. 329.

derecede etkili olduğu söylenebilirse de, Kânûn-ı Esâsî'nin genel olarak dış sebeplere dayanan bir gelişme olması, iç hareketlerin düzenli bir ilerleme seyri izlemesinin önüne geçmiştir²⁹².

Midhat Paşa, V. Murad tahttan indirilmeden evvel elli yedi maddeden müteşekkil bir anayasa taslağı hazırlamıştı. Padişah II. Abdülhamid ise, 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Fransa'da kabul edilmiş tüm anayasaların da Türkçe'ye tercümesini emretmişti. Bundan sonra ikinci bir anayasa taslağı daha ortaya konulmuş oldu. Metnin son halini alması için Meclis-i Mahsus isminde, Midhat Paşa'nın başkanı bulunduğu bir komisyon kuruldu. Nihayetinde hazırlanmış olan metin, Heyet-i Vükela tarafından incelenip padişahın onayına sunuldu. Cevdet Paşa, tasarı üzerindeki tartışmalar esnasında kendisinin Midhat Paşa'ya karşı çıktığı birtakım hususlar olduğunu ve Meclis-i Vükela'daki tartışmalar neticesinde metnin son halini aldığını belirtmiştir. Devamında da ilginç bir nokta olarak; Midhat Paşa'nın metnin; mezkûr meclis tarafından kabul edilen son halini değil, komisyonca kabul edilen ilk halini padişaha sunarak, o metnin kanunlaştırılmasına neden olduğunu aktarmıştır²⁹³.

Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması çalışmaları esnasında, iki ayrı gruptan bahsetmek mümkündür; padişahın salâhiyetlerini muhafaza etmeye çalışanlar arasında, Ahmed Cevdet Paşa ve Mütercim Rüştü Paşa gibi isimler bulunmaktaydı. Bu grup; padişahın salâhiyetlerinin sınırlandırılmasını ve Müslüman ve gayrimüslim eşitliğini kabul etmemekte; anayasayı şer'î hukuka aykırı görmekteydi²⁹⁴. Diğer taraftaysa, Midhat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi liberal reformistlerin yer almış olduğu görülür. Bu iki grup, Kânûn-ı Esâsî'nin oluşturulması aşamaları boyunca sürekli bir fikir çatışması içinde bulunmuş ve duruma göre de savundukları bazı hususlardan tavizler vermek mecburiyetinde kalmışlardır. Bilhassa Cevdet Paşa ve Midhat Paşa'nın sık sık tartışmaları söz konusu olmuştur²⁹⁵. II. Abdülhamid'in, Cevdet Paşa'nın da içinde

---

²⁹² A.y.

²⁹³ Aydın, A.y.; Mustafa E. Elöve, *Anayasa Hareketlerimiz Şeması*, İstanbul, 1960, s. 24-25; *Tezâkir*, Tezkire-18; *Tezâkir*, Tezkire-40, s. 167-168.

²⁹⁴ Ceylan, *a.g.e.*, s. 139.

²⁹⁵ Selda Kaya Kılıç, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'e Geçiş İlk Anayasasının Hazırlanması*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s. 50.

bulunduğu muhafazakâr kesime desteğini artırması neticesinde, Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında, liberal-reformist tarafın etkisi ve nüfuzu sınırlı kalmıştır. Bunun, padişaha sürgün yetkisi veren 113.madde gibi Kânûn-ı Esâsî'nin birtakım maddelerinde de kendini gösterdiği ileri sürülür²⁹⁶. Hatta Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa'nın bu maddeye esastan itiraz ettikleri ve Midhat Paşa'ya, reformları gerektiği gibi yapmada yetersiz kaldığı için sitemde buldukları da bilinmektedir²⁹⁷.

1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî metni, hukuki olarak, hükümdarın tek taraflı işleminden doğmuş bir Ferman Anayasa olma mahiyetini taşır. Anayasa taslağını hazırlamakla görevli bir kurucu meclis veya halk temsilcilerinden oluşan bir yasama meclisi bulunmadığından; şekli olarak Kânûn-ı Esâsî'nin bir anayasa addedilemeyeceğini ileri sürmekte olan hukukçular bulunmakla birlikte²⁹⁸, maddî hukuk açısından bakıldığında bir anayasa olarak kabul edilmesini engelleyen bir husus söz konusu değildir²⁹⁹.

Bilindiği gibi, 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş olan Kânûn-ı Esâsî, 1878 yılında Meclis-i Umumi'nin tatil edilmesiyle, II. Meşrutiyet'e kadar bir nevi askıda kalmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tekrar yürürlüğe giren ve metninde yedi kez değişikliğe gidilen Kânûn-ı Esâsî, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar uygulamada kalmıştır³⁰⁰.

Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında, genel bir biçimde 19. Yüzyıl anayasal gelişmeleri ve anayasalarından esinlenildiğini söylemek mümkündür³⁰¹. Ancak Osmanlı toplumu ve devlet yapısının getirdiği birtakım münhasır özelliklerin bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir³⁰².

---

²⁹⁶ Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, s. 18-19.

²⁹⁷ Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", s. 329.

²⁹⁸ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 133.

²⁹⁹ Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", s. 329.

³⁰⁰ A.y.

³⁰¹ Kaya Kılıç, *a.g.e.*, s. 116.

³⁰² Kaya Kılıç, *a.g.e.* s. 115.

4.2. Ahmed Cevdet Paşa ve Anayasa

4.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Batılı Anayasa Kavramına ve Kânûn-ı Esâsî'ye Bakışı

Cevdet Paşa, anayasacılık hareketlerinin ve batılı anlamda anayasaların ilk olarak ortaya çıkmaya başladığı on dokuzuncu yüzyılda³⁰³, Osmanlı Devleti gibi İslam hukukunun uygulandığı bir devlette, batılı anlamda anayasa fikrine sıcak bakmamış; Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasına da karşı çıkmıştır³⁰⁴. Bu durumu, yukarıda Kânûn-ı Esâsî başlığı altında da belirttiğimiz üzere Cevdet Paşa'nın Kânûn-ı Esâsî hazırlanırken bulunduğu taraf ve gösterdiği tutumdan da anlamak mümkündür. Şer'-i şerif ve kanun-i kadimi Osmanlı Devleti'nin yazısız anayasaları olarak gören Cevdet Paşa³⁰⁵, kendi yaşadığı dönemde de şahit olduğu özellikle Islahat Fermanı gibi birtakım gelişmeler sonucunda, bu yazısız anayasaların zarar görmeye başlaması sebebiyle kaygı duymaktadır³⁰⁶.

Yukarıda Mecelle bahsinde de değinildiği gibi Cevdet Paşa'ya göre; kişiler arasındaki muameleleri düzenleyen 'ahval-i şahsiye'ye ilişkin medeni hukuk, her devlet için hukuk düzeninin esasını teşkil ediyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti için de, hâlihazırda uygulamada olan, şahıslar arası hukuk dışında, yazılı bir anayasa gibi hukuki anlamda başka düzenleyici herhangi bir belgeye ihtiyaç yoktu. Cevdet Paşa, bu sebeple İslam medeni hukukunun esaslarının tedvin edildiği Mecelle'nin hazırlanması noktasında, şeklen; Batı'da görülen kanunlaştırma hareketlerindeki gibi bir yol izlese de, anayasanın temel yasa olması fikrine karşı olduğundan yazılı anayasa açısından şeklen de olsa böyle bir tavizde bulunmayı kabul etmemiştir, denilebilir³⁰⁷. Bu durum, Cevdet Paşa'nın birçok konuda olduğu gibi hukuki mevzularda da, şeklen yeniliklere gidilebilirse de esasta daima asla sadık kalma fikrine uygun düşmektedir, çünkü Mecelle temel yasa olacaksa, bunun bir kanunlaştırma olarak bulunmasında bir beis görmemektedir. Ancak yazılı anayasa, yalnız şekilde kalmayarak devletin temel yasası

³⁰³ Soysal, *a.g.e.*, s. 12.

³⁰⁴ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 122-123.

³⁰⁵ Gencer, *a.g.e.*, s. 143.

³⁰⁶ Bkz. "Islahat Fermanı" başlığı, s. 64-65; *Tezâkir*, C.1, Tezkire-10, s. 67.

³⁰⁷ Gencer, *a.g.e.*, s. 141-142.

olarak kabul edilecektir ki bu; Cevdet Paşa'nın İslam hukuku ve medeni hukuk odaklı hukuk anlayışına aykırılık teşkil etmektedir³⁰⁸.

Bilindiği gibi, modern anlamda anayasal belgelerin bir özelliği de; siyasi iktidarın sınırlarını çizmek ve devlet teşkilatının esaslarını belirlemektir. Cevdet Paşa, yukarıda 'Genel Olarak Anayasalar ve İslam Hukukunda Anayasa' başlığı altında anlatıldığı üzere³⁰⁹; İslam hukukunda, devletin ve yöneticilerinin görev, salahiyet ve sorumluluklarının hepsinin önceden belirtilmiş olması hasebiyle bir anayasal belge ile sınırlamaya gidilmesinin; devletin değişen ihtiyaçlarına karşılık veremeyecek sabit bir anayasaya mahkûmiyetten başka bir şey olmayacağı kanaatindedir³¹⁰. Keza İslam hukuku, değiştirilemez şer'î hükümler ve temel ilkeler çerçevesinde, devletin o günkü şartlarına hitap edecek şekilde örfi hukuk dâhilinde kurallar koyma yetkisini 'ulul-emr'e tanıdığından yazılı anayasaya da pek fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Bu sebeple Osmanlı'nın yerleşmiş düzeni açısından da Cevdet Paşa, Batılı anlamda bir anayasanın gereksiz, aynı zamanda padişahı ve devleti bağlayıcı olacağını düşünmüştür. Nitekim Cevdet Paşa; İslam devletlerindeki sistemin, Avrupa'dan çok farklı olduğuna ve kendi düzenini koruması gerektiğine inanmaktadır³¹¹.

Kaldı ki Kānûn-ı Esâsî'nin kabulünü isteyen kesimin hedefi de anayasayla padişahın yetkilerini sınırlamak ve meşruti bir düzene geçmek olduğundan, Cevdet Paşa bunu tamamen menfi görmüştür; çünkü devlet yöneticilerinin hareket edebileceği sınırlar İslam hukukuna göre zaten belirlendiğinden padişahın başka bir şekilde kısıtlanmasına gerek olmadığı fikrini taşımaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi³¹², İslam hukuk tarihinde de Medine Vesikası gibi anayasal nitelik taşıyan yazılı bir belge bulunmakla birlikte, bu belge yine o dönemde Medine Devleti'nin söz konusu şartlarına göre hazırlanmış bir belgeydi ve bu belgenin içeriği de İslam hukuku esasları çerçevesinde belirlenmişti. Ancak Tanzimat döneminde yazılı bir anayasa yapılması fikriyle, yönetimin sınırlarının, Batı'da anayasallaşma rüzgârıyla ortaya çıkan

---

³⁰⁸ Berkes, *a.g.e.*, s. 298-299.

³⁰⁹ Bkz. s. 57-60.

³¹⁰ Yıldırım, *a.g.m.*, s. 123; Berkes, *a.g.e.*, s. 224-226, 298-299.

³¹¹ *Tarih*, C.1, s. 20-27.

³¹² Bkz, s. 57-60.

anayasalarla belirlenmesi söz konusu olmuştu ve Cevdet Paşa, bu minvaldeki bir sisteme başvurularak yönetimin sınırlarının çizilmesinin, esas açısından da kendini Batı tesirinden kurtaramayacağı kanaatine sahipti³¹³. Buna rağmen, anayasada bulunacak olan yönetime müteallik yasaları oluşturmakla³¹⁴ vazifelenmesi üzerine Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanmasında görev almış olan Cevdet Paşa, bu anayasanın hazırlanmasından geri durulamayacağını anladığında, 'Kânûn-ı Esâsî' başlığı altında³¹⁵ da bahsettiğimiz gibi padişah lehtarı bir tavır izleyerek fikrini korumaya yönelik adımlar atmaya çalışmıştır.

Cevdet Paşa için anayasa gibi Batı odaklı kavramlar, Osmanlı devlet ve hukuk sisteminin dışında kalmalıydı. Ona göre; devlet yönetimi de hukuk da, yukarıda izah edildiği gibi, toplum yapısıyla uyum göstermeliydi. Toplumla uyumlu şekilde ilerleyen bir hukuk ve anayasa anlayışı taşıdığına delalet eden noktaları daha iyi izah etmek adına; Cevdet Paşa'nın düşüncelerinde, Fransız İhtilali ve İngiliz anayasal sistemini nereye yerleştirdiğini görmek, açıklayıcı olacaktır. Bu sebeple bir sonraki başlık altında, söz konusu hususlara değinilecektir.

4.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri Işığında Fransız ve İngiliz Anayasacılığı

Cevdet Paşa'nın, Osmanlı tarih yazıcılığı görevi olarak geçen vakanüvislik ile vazifelenmesi üzerine 'Tarih-i Cevdet' adlı eserini kaleme aldığına yukarıda değinmiştik³¹⁶. Cevdet Paşa bu eserinde, Osmanlı Devleti'nde süregelen tarih yazıcılığında bir öncülük teşkil ederek Osmanlı tarihinin yanında, Avrupa tarihindeki; bazı olayları Osmanlı Devleti ile bağlantılarını dikkate almak suretiyle yazmış, birtakım meselelere dair mütalaalarda bulunmuş ve Avrupa tarihini Osmanlı münevverlerine daha tafsilatlı bir şekilde tanıtmıştır³¹⁷.

Ortaylı'ya göre Cevdet Paşa'nın hukukçuluğu, onun tarihi olayları telakkisinde ve ele alışında kendini gösterir. Cevdet Paşa, Avrupa'daki hukuki ve toplumsal yönleri olan

---

³¹³ *Tarih*, C.1, s. 20-27.

³¹⁴ Kaya Kılıç, *a.g.e.*, s. 53.

³¹⁵ Bkz. s. 69.

³¹⁶ Bkz. s. 17.

³¹⁷ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 163.

kurumların ve anayasal gelişmeler gibi hususların tahlilinde bulunur, kimi zaman da bu kurum ve gelişmeleri Avrupa'nın kendi devletleri arasında veya Osmanlı ile kıyaslar. Zira o, tarih ilminin bir bölümünün de; kurumların gelişmesinin incelenmesi anlamı taşıdığı düşünmektedir. Söz konusu eserde aynı zamanda tez konumuzla alakalı olduğu için değineceğimiz; İngiliz sisteminde, ihtilal ve anayasa olmaksızın, süreç içerisinde güçlü bir şekilde ilerlemiş bulunan yapı ile, Fransa'da, Fransa'nın ihtilale dayanan gelişmelerini kıyaslamıştır³¹⁸. Mesela Fransız İhtilali'nden bahsederken İngiliz sistemine değinerek Fransız düşünce hürriyetinin İngiltere'deki gibi tedrici şekilde gelişmediğine vurgu yapmıştır³¹⁹.

4.2.2.1. Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilali'ne Bakışı

Cevdet Paşa, yaşadığı dönemden yaklaşık yarım asır önce gibi kısa bir süre evvel ortaya çıkmış olmasına rağmen Fransız İhtilali'nin; Avrupa ve dünya tarihinde büyük değişiklikler meydana getirecek derecede mühim bir olay olduğunu görerek bu konunun üzerinde durmuştur. Fransız İhtilali'ne dair geniş çaplı izahatının bir sebebi de; bu olayın Osmanlı Devleti'ne de ciddi tesirleri olacağını sezmesinden kaynaklanmaktadır³²⁰.

Cevdet Paşa, Rousseau ve Voltaire'i, Fransız İhtilali'nin oluşmasına zemin hazırlayan yazarlar olmaları hasebiyle tenkit ederken; Montesquieu'nün de bu harekette çok önemli tesirleri olmasına karşın ondan ise, hukuk ve adalet düşüncesinin gelişimini inceleyen yazar olarak bahsetmektedir³²¹. Montesquieu'nün; hukuk kurallarının, her toplumun ruhundan doğduğu iddiasını taşıması³²², aynı zamanda benimsediği rejim modelinin İngiliz anayasal sistemi ile uyum göstermesi Cevdet Paşa'nın bu yazarı daha ciddiyetle ele almasına neden olmuştur denilebilir³²³.

³¹⁸ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 166.

³¹⁹ *Tarih*, C.6, s. 166-167.

³²⁰ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 163.

³²¹ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 163; *Tarih*, C.1, s. 230.

³²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

³²³ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 167.

Cevdet Paşa, “...âlemin en garib vekayi-i tarihiyyesi”³²⁴ olarak nitelendirdiği Fransız İhtilali’nin; özellikle Avrupa’da, devlet ve milletler arasındaki fiiller ve ilişkiler açısından yeni bir yol açtığını ve Osmanlı Devleti’ni de doğrudan etkileyip Avrupa ile münasebetinin artmasının kaynağı olduğunu düşünmektedir³²⁵. Evvela Cevdet Paşa’nın Fransa tarihi ve ihtilaline dair yazdıklarını ele alacak, daha sonraysa bu noktadan hareketle, ihtilallere dair genel görüşlerinden bahsedeceğiz.

4.2.2.1.1. Ahmed Cevdet Paşa’nın Anlatımıyla Fransız İhtilali

Fransız İhtilali’nden daha evvel Avrupa devletlerinde ortaya çıkmış olan feodalite sistemini de ele alan Cevdet Paşa, halkın; asilzadeler, ruhban takımı ve esirler yahut ağır işlerde çalıştırılan en alt tabaka olmak üzere üçe ayrıldığını söyler. Bunlardan ilk ikisi yani; asilzade ve ruhban takımı, birçok ayrıcalıklara ve alt tabakanın erişemeyeceği haklara sahipti. Halk arasındaki sınıflardan kaynaklanan böyle bir eşitsizliği ve daha üst tabakada bulunan kesimin alt kesimi köle olarak görüşünü, Cevdet Paşa tam bir zulüm olarak nitelendirir. Cevdet Paşa’ya göre, Haçlı Seferleri sırasında Avrupalılar Doğu’ya doğru gelip İslam devletlerindeki hürriyete şahit olduklarında, düşünceleri özgürlüğe yönelmeye başlamış ve Avrupa halkları artık eskisi kadar sömürülemez olmuştu. Avrupalı devletlerin, halklarına birtakım müsaadelerde bulunmak zorunda kalmaları da, bu seferlerden sonra yavaş yavaş gündeme gelmeye başlamıştı³²⁶.

Bu noktada, müellifimiz Cevdet Paşa; İngilizlerdeki duruma değinmeye başlar, zira kraliyet ve soylular dışında başka kesimlere de hakların tanınmaya başlaması, Avrupalı devletler içinde hemen hemen en önce İngilizlerde söz konusu olmuştur³²⁷. İngiltere’de, o dönemde yönetilenlere yönelik birtakım müsaadelerde bulunulmuş, bunun yanı sıra, hükümet de bir dereceye kadar kısıtlanarak şarta bağlanmak suretiyle Meşrutî bir düzen oluşturulmuştu³²⁸. Bu konuya müteallik olarak; Cevdet

³²⁴ *Tarih*, C.5, s. 42, 52, C.10, s. 37, 142; Gencer, *a.g.e.*, s. 185.

³²⁵ Ortaylı, “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, s. 163-164.

³²⁶ *Tarih*, C.6, s. 160-161.

³²⁷ Göze, *a.g.e.*, s. 457-460.

³²⁸ *Tarih*, C.6, s. 161-163.

Paşa'nın İngiliz parlamentosu ve anayasacılığına dair fikirleri aşağıda ayrı bir başlık altında incelenecektir.

Fransa'da, asilzade ve ruhban kesimin toprak ve gücü ellerinde tuttuklarını, halkın ise bu üst kesimlerin hizmetinde bulunmasına rağmen devlet tarafından iyi muamele görmediği gibi, ağır vergiler altında ezildiğini ifade eden Cevdet Paşa; feodalitenin sebep olduğu bu zulüm ve baskıdan dolayı halkın, yönetimden şikâyetçi olmaya başladığını belirtir. Bunun üzerine, hükümetin feodaliteyi kaldırma amacıyla evvela asilzade sınıfını düşürüp halkı bir kademe yükselttiğini; halkın lehine, asilzade ve ruhban takımını ele almaya yöneldiğini anlatır. Devamında ise, bu çabaların halk indinde karşılık görmediğini, bilakis toplumun içinde bulunduğu durumun vahameti yüzünden, halkın yönetime karşı tutumunun menfi kaldığından bahseder³²⁹.

Cevdet Paşa'nın ele aldığı üzere; Fransa'nın mali durumunun o dönemde aslında gayet iyi olduğu, üst kesimlerin zenginlik içinde bulunmalarından anlaşılmaktaydı. Buna rağmen, devletin mali açıdan pek çok zorluk çekmesinin tuhaf olduğunu belirten Cevdet Paşa, bu durumda üst kesime tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasının hatta yeni bir dönemin başlamasının, Fransız devleti yönünden zaruri hale geldiğinin aşikâr olduğunu ifade etmiştir³³⁰.

Nitekim Cevdet Paşa'nın belirttiği gibi; zaman içerisinde başa gelen Turgot, Necker, Calonne gibi maliye nazırlarının bazen karşı karşıya kaldıkları güçlükler, bazense kendi yetersizlikleri sebebiyle başarısız olmaları, ayrıca Fransa'nın mali durumunun düzelmediği gibi daha kötüye gitmesi yüzünden şikâyetler artmaya başlamıştı. Bunun yanı sıra, Amerika ve İngiltere'deki sistemlerden etkilenerek hürriyet fikrinin peşine düşmüş olan asilzadeler de, halkın yanında yer almaya başlamış ve müstekiler arasına dâhil olup Fransa'nın durumu için birtakım çözümler bulma arayışına girmişlerdi. Amerika'da yeni kurulmuş olan cumhuriyet yönetimine taraftar olanlarla İngiltere'deki usulün üstünlüğüne inanlar başta olmak üzere her düşünceden bireyler, fikirlerini hürce ifade eder olmuştu. Ancak söz konusu dönemde Fransa'nın başında

---

³²⁹ *Tarih*, C.6, s. 163-164.

³³⁰ *Tarih*, C.6, s. 161-162.

bulunan kral, kraliçe ve onlar gibi tüm yöneticiler, toplumdaki durumdan bihaber vaziyette, muhtelif şekillerde gösteriş, sefa ve israfa dalmışlardı³³¹.

Yukarıda Cevdet Paşa'nın anlatımına yer verilerek de değinildiği gibi; esasında Fransa, ihtilal döneminde öteki Avrupalı devletlere göre, genel olarak mali açıdan daha güçlü bir vaziyetteydi. Fakat söz konusu kötü yönetim ile vergiler ve mali yükümlülüklerdeki adaletsiz durum gibi halkın rahatsızlık duymasına sebebiyet veren noktalar bulunuyordu³³². Gerek iktisadi durumları şekillendirecek derecede endüstride etkin olan burjuva, gerekse tarımsal üretimi gerçekleştiren köylüler, bu ağır ve adaletten yoksun bulunan vergilendirmelerden şikâyetçilerdi. Burjuva takımı, statüleri sebebiyle köylü halka göre muhalefet yönünden elbette daha güçlü durabiliyordu. Nitekim Fransız İhtilali'ni ortaya çıkaran asıl adım da, burjuva kesiminden gelmiştir. Bu kesimin talepleri; mali işlere dair gerekli düzenlemelerin yapılarak vergilendirmede eşitlik ilkesinin gözetilmesi, İngiltere'deki parlamentonun sağladığı gibi herkes için her alanda eşit hakların tanınması, ticaret ve sanatta hürriyetin temin edilmesi şeklinde mali yönü ağırlıklı olan taleplerdir. Ancak neticede Fransız İhtilali'nin, halkın büyük bir kısmının da iştirakiyle gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Zira zanaatkârlar, işçiler, köleler, yoksulluk içinde olanlar; kısacası feodal yapının getirdiği dezavantajlardan mustarip bulunan tüm kesimler, Fransa'da, ihtilalin yapılmasında beraber hareket etmiştir³³³.

Yukarıda belirttiğimiz gibi; mezkûr dönemde Fransa'da bu sürecin yaşanması neticesinde bir değişimin gerekli hale geldiğini, tarihi bir gerçeklik olarak ele alan Cevdet Paşa'nın bu hususa bakış açısı incelendiğinde, söz konusu değişimin bir ihtilal yapılması suretiyle gerçekleşmesinden hoşnut olmadığı anlaşılmaktadır. Halk içindeki küçük ve aşağı bir kesim haricinde başka kesimlerin aslında ihtilal yapma tevessülü olmadığını düşünen Cevdet Paşa, bu noktada Fransa kralının hatalarına değinir; Louis'nin asilzade ve papaz sınıfının ayrıcalıklarını kaldırarak doğru bir şekilde reform

---

³³¹ *Tarih*, C.6., s. 161-164.

³³² Gisbert H. Flanz, *XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri Anayasa Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş*, Ankara, 1956, s. 28.

³³³ Mehmet Ali Karaman, "Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, S. 44, s. 64-65.

yapmaya ve hakkıyla idareye muvaffak olamamasından dolayı, ihtilalin önünün alınamadığını ifade eder³³⁴.

4.2.2.1.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilali'ne Bakışı Çerçevesinde İhtilallere Dair Görüşü

Cevdet Paşa, yukarıda kısmen yer verdiğimiz bu süreci, Tarih'inde ayrıntılı bir şekilde anlatmış, Fransız toplumunun o dönemdeki sosyal, hukuki ve siyasi durumuna dair mühim bilgiler aktarmıştır. Fransız İhtilali'ni misal vererek ihtilallere dair fikrini ortaya koyan Cevdet Paşa'ya göre; ihtilaller, devletler açısından birer fitne niteliğindedir ve bu minvaldeki hareketlerin büyümeye başlamadan önüne geçilmesi gerekir³³⁵. Cevdet Paşa, kimi zaman devletler için birtakım yeniliklere gidilmesinin doğal bir durum olduğunu belirtir. Ancak bu durumda yeniliklerin, ihtilal gibi toplum ve devlete zarar veren hareketlerle değil; toplumun sosyal, kültürel, ekonomik yapısı dikkate alınarak sağlanan ıslahat ve reformlarla yapılması gerektiğini ifade eder³³⁶. Islahat veya inkılap yapılabilmesi için; öncelikle gerekli alt yapının en sağlam şekilde temin edilmesi şarttır³³⁷. Sonra da söz konusu düşünceyi ilim, irade ve kudreti bir arada tutmak suretiyle fiiliyata geçirmenin lazım olduğunu söyler³³⁸.

Cevdet Paşa'nın reform, ıslahat ve inkılap hareketlerine dair değindiği noktalardan vurgulanması gereken bir diğeri de; bütün bu yenilik hareketlerinin, devletin kanunlarına riayet edilerek, mevcut yasalar çerçevesinde gerçekleşmesinin lüzumuna işaret etmiş olmasıdır³³⁹. Buradan da anlaşıldığı gibi; Cevdet Paşa, toplum ve devletlerin tarihinde, ihtilaller gibi birden fiiliyata geçen yıkıcı hareketlerin değil; reform, ıslahat ve inkılaplar gibi zaman içerisinde yazılı ve yazısız kanunlara uygun olarak yapılan yapıcı hareketlerin faydalı ve kalıcı olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple de; devrim niteliği taşıyan ihtilallere karşı, evrimsel bir şekilde gelişen yenilikleri, kuralları ve sistemleri doğru bulmaktadır. 1789 Devrimi, Fransa tarihine, arkasında

---

³³⁴ *Tarih*, C.6, s. 161-162.

³³⁵ *Tarih*, C.6, s. 190.

³³⁶ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 219.

³³⁷ *Tarih*, C.10, s. 87.

³³⁸ *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 219.

³³⁹ *Tarih*, C.10, s. 87.

büyük yıkımlar bırakan kanlı bir dönem olarak geçmiştir. Hâlbuki inkılaplar ve reformlar, devletin siyasal bütünlüğüne zarar vermeksizin, devletin devamlılığını sağlayabilmek adına, hukuki çerçevede atılan adımlardan ibarettir³⁴⁰. Keza Fransa'daki anayasallaşma sürecindense, aşağıda değinilecek olan İngiliz anayasal sürecini daha doğru bulması da, bu düşüncesinin bir neticesidir.

Cevdet Paşa aynı zamanda bir sosyolog olarak, değişim denen olguyu sosyal bir yasa şeklinde algılamıştır ve Osmanlı Devleti'nde de mevcut sosyal yapı ve kanunlara uygun bir şekilde yapılan yenilikleri desteklemiştir³⁴¹. Kaldı ki, Cevdet Paşa'nın Tanzimat Dönemi'ndeki her gerekli ve hukuka uygun hareketin içinde yer aldığını görmekteyiz. Zira Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi'ni; devletin idari ve hukuki yapısının gereklerine riayet etmek suretiyle, yalnızca yukarıda anlattığımız birtakım ıslahat nitelikli hareketlerin yapılması, böylece de Osmanlı Devleti'nin gücünün artırılarak devamlılığının korunmasına yönelik adımların atılması gereken bir dönem olarak görmektedir³⁴².

Bu sebeple, bu dönemdeki ayaklanma ve ihtilal girişimlerine, ayrıca devletin düzenini meşrutiyete çevirecek bir anayasaya da daima karşı olmuştur. Bu karşı duruşunun en mühim misali ise; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'dir. Batılı anlamda modern bir anayasayla, Osmanlı Devleti'nin siyasi yapısının yeniden çizilmesi veya Fransa gibi yabancı bir devletten alınacak yabancı bir medeni kanunla toplumun hiç bilmediği birtakım kurallara riayet etmesi, onun açısından tam anlamıyla abesle iştigaldi. Her toplumun ve dolayısıyla devletin geçirdiği, kendine ait bir süreç vardır. Bu sebeple bir değişikliğe veya yeniliğe gidilecekse bu, her toplumun sosyal ve kültürel yapısının dikkate alınması suretiyle olmalıdır³⁴³.

Cevdet Paşa'nın devlet görüşüne dair başlık altında değindiğimiz üzere, medeniyetler zaman içerisinde ve toplumların ruhuyla uygun olarak oluşurlar. Osmanlı gibi medeniyet inşa etmiş bir devletin de, hukuki, sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel

---

³⁴⁰ Sözen, *a.g.e.*, s. 126.

³⁴¹ Gencer, *a.g.e.*, s. 181-182.

³⁴² Sözen, *a.g.e.*, s. 126.

³⁴³ Bu düşünceleri taşıdığına işaret eden ifadeleri için bkz. *Tezâkir*, C.4, Tezkire-40, s. 218-222.

yapısı korunmadan yapılan bir hareket, toplumun ruhuna aykırılık teşkil edecektir. Bir reform; ancak, bu değerler dâhilindeyse ve devletin gidişatı için müspet sonuçlar doğuracaksa yapılmalıdır. Ona göre; işte bu sebeplerle batılı anlamda bir anayasa veya Fransa'dan alınmış bir medeni kanun, Osmanlı Devleti ve toplumu için zararlı olacaktır.

4.2.2.2. İngiliz Anayasallaşması ve Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri

İngiliz anayasal süreci, günümüzde modern anlamda anayasaya sahip olan diğer devletlerdeki anayasallaşma sürecinden farklı bir şekilde gelişmiştir³⁴⁴. Zira İngiltere hemen her açıdan olduğu gibi anayasal süreç bakımından da, Avrupa'nın zaman içerisinde modernleşen Kıta Avrupası'ndan, geleneğin kalesi olması hasebiyle ayrılmıştır³⁴⁵.

Kıta Avrupası devletlerinin neredeyse hepsi için belirli bir tarihte anayasa olarak kabul edilmiş birer vesikadan bahsetmek mümkündür. Ancak İngiltere'de anayasa için ne belirli bir tarihten ne de tek bir vesikadan bahsetmek söz konusu olur. Zaman içerisinde, anayasal mevzuları haiz birtakım önemli belgeler geçerlilik kazanarak ve bazı kanunlar da içerik açısından anayasal özellik göstermesi yönüyle, İngiliz anayasa hukukunun kaynaklarını teşkil etmişlerdir. Bunlarla birlikte İngiliz anayasa hukukunun teşkilinde; örf, adet, gelenek gibi unsurlar, gerek mevzuatın gerekse parlamento ve meclislerin oluşumuna katkı sağlamışlardır³⁴⁶. İslam-Osmanlı hukuk sistemi de; olaylardan kurallara yani tümevarım şeklinde meseleci bir yöntem izlediğinden İngiliz hukuk sistemiyle bu yönden benzerlik göstermektedir³⁴⁷. Bu açıdan Cevdet Paşa'nın İngiliz hukuk ve anayasa sistemini; Kıta Avrupası'nda hâkim olan tümenden gelimci yaklaşımı haiz sisteme tercih etmesi gayet doğaldır. Aşağıda İngiliz parlamentosunun gelişimi ve anayasallaşma süreci, biraz daha ayrıntılı olarak açıklanacak; bu sayede Cevdet Paşa'nın İngiliz anayasal sistemine dair düşünceleri üzerinde yorumda bulunmak kolaylaşacaktır.

³⁴⁴ E. W. Ridges, *İngiliz Anayasa Hukuku*, çev. Mukbil H. Özyörük, s. 184-185.

³⁴⁵ Gencer, *a.g.e.*, s. 32.

³⁴⁶ E. W. Ridges, *İngiliz Anayasa Hukuku*, çev. Mukbil H. Özyörük, s. 184-185.

³⁴⁷ Şafak, *a.g.e.*, s. 263-264.

4.2.2.2.1. İngiliz Hukuki Yapısında Parlamentonun Yeri ve Yazılı Olmayan Anayasa Geleneği

İngiltere tarihine bakıldığında; anayasa ve anayasal haklar ile bağlantılı olan kurumlar, farklı farklı zamanlarda ortaya çıkmış ve her biri kendi kökenine ve şartlarına göre şekillenmiştir³⁴⁸. Bu kurumların en önemlilerinden birinin parlamento olduğunu söylemek mümkündür. Zira günümüzde İngiltere’de yasama yetkisi tamamen parlamentoya aittir ve parlamentonun yasama yetkisini kısıtlayan hiçbir hukuki durum söz konusu değildir. Bu açıdan parlamentonun egemenliğinden ve her türlü hukuki teşkilata üstünlüğünden bahsetmek mümkündür. Aşağıda değinileceği üzere; İngiliz hukuk sistemindeki anayasal içerikli yazılı mevzuat, kanunlardan oluştuğu için, parlamento aynı zamanda anayasayı da tümüyle değiştirebilme gücünü haizdir. Elbette, parlamento bu gücünü tarihsel bir sürecin sonunda kazanmıştır³⁴⁹.

İngiliz Parlamentosunun kökeni; on ikinci yüzyıldan beri varlığını gösteren, feodal beyler ve din adamlarından oluşmuş bir kurul olan Magnum Concilium Regis (Büyük Kral Konseyi)’e dayanmaktadır. Esasında ilk kurulduğunda bu kurulun temel görevi; vergi salma ve vergi toplama işlerinde krala ortak olmaktı. Bununla birlikte ilk zamanlardan beri bu kurulun bir özelliği de; kralın danışma organı olma mahiyeti taşımasıydı. Kral, Magnum Concilium Regis’te genellikle yine vergi ile alakalı hususlar için feodal beyler ve din adamlarının görüş ve onaylarını almaktaydı. Fakat on ikinci yüzyıla kadar, kral bu toplantıda alınan kararların ne derece bağlayıcılık taşıyacağını kendisi belirlemekteydi. On ikinci yüzyıla gelindiğinde; Büyük Kral Konseyi, mühim bir karar veya düzenleme gündeme geldiği vakit, kralın danışmasının gelenek haline geldiği bir yapı olma mahiyeti kazanmıştır. Belirli fasılalarla olmasa da daha sık toplantılar yapılır olmuş ve bu kurul bir yandan da kralın yargısal alandaki işlerinde etkisini göstermeye başlamıştır³⁵⁰.

On üçüncü asrın sonlarında İngiltere’de parlamento, teamüle dayanan bir danışma organı olma özelliğine binaen ortaya çıkan gücünü artırmış; kralların vergi koyması

---

³⁴⁸ Ridges, *a.g.m.*, s. 185.

³⁴⁹ Ridges, *a.g.m.*, s. 195.

³⁵⁰ Göze, *a.g.e.*, s. 461-462.

için daha evvelden parlamentonun bu vergiyi kabul etmesi gerekliliğine dayanan gelenek, yerleşik bir kurala dönüşmüştür³⁵¹. Daha sonralarıysa, 1688 tarihli Bill of Rights (Haklar Bildirisi) ile; yasama ve vergi koyma gücü tamamen parlamentoya ait olacak, kral yasama yetkisini kaybedecek, vergi salma ve tahsil etme salahiyeti de elinden alınacaktır³⁵².

On yedinci yüzyılda, İngiltere’de iki cihette gelişen liberal bir sistem oluşmaya başlamıştır. Bunlardan biri; kişi hak ve özgürlükleri adına birtakım hakların tanınip garanti altına alınması cihetidir. Diğeri ise, parlamenter rejimin kurulup güç kazanması ile kralın mutlak iktidar rejimi yerine, liberal özellik kazanmış bir sistemin oluşturulması cihetidir. Bu şekilde on yedinci yüzyıl, bir taraftan kişi hak ve özgürlüklerine ilişkin; öbür taraftan parlamentonun hak ve salahiyetlerini belirleyen temel kanunları içeren birtakım belgelerin kabul edildiği, İngiliz kamu hukuku açısından büyük anlam ifade eden bir süreç olmuştur³⁵³.

Genellikle parlamentonun önceden beri kazanmış olduğu yetki ve kral karşısındaki haklarını sayıp genişleten ve bu hususları temel birer kural niteliğinde belirten belgeleri sıralayacak olursak: 1628 tarihli “Petition of Rights” (Haklar Dilekçesi), 1641 tarihli parlamento tarafından krala yapılan ikaz niteliğindeki “Great Remonstrance” (Büyük Uyarı), 1689 tarihli “Haklar Bildirisi” (Bill of Rights), 1679 tarihli “Habeas Corpus Act”³⁵⁴.

Bu belgelerin içeriklerine kısaca bakıldığında; genelde Magna Carta’ya dayandığını ve orada sayılan hakları tekrar ele alarak özgür İngiliz yurttaşlarının can ve mal güvenliğinin krallara karşı korunmasını ve parlamentonun yetkilerinin artırılmasını düzenlediklerini görmekteyiz. Elbette, bu belgelerin her biriyle, Magna Carta’da sağlanmak istenen; kralın keyfi idaresinin engellenmiş olduğu bir düzene, adım adım yaklaşılmış; sistem, özgür yurttaşlar ve parlamento lehine ilerlemiştir³⁵⁵.

---

³⁵¹ Göze, *a.g.e.*, s. 464.

³⁵² Ridges, *a.g.m.*, s. 196-197.

³⁵³ Göze, *a.g.e.*, s. 467-468.

³⁵⁴ Söz konusu İngiliz anayasal belgelerine müteallik ayrıntılı bilgi için bkz. Göze, *a.g.e.*, s. 468-471.

³⁵⁵ Göze, *a.g.e.*, s. 471.

İngiltere siyasal tarihinde, yazılı bir anayasa bulunmamasına rağmen, zaman içerisinde oluşarak varlığını sürdüren siyasal örf, adet veya gelenek haline gelerek uygulamaya yansıyan teamüller; ayrıca hak ve yetkileri tanıyan yukarıda sayılan belgeler ve birtakım anayasal içerikli kanunlarla İngiliz kamu hukuku oluşmuştur. Bu açıdan söz konusu belgeler ve yazılı kanunlar, İngiliz kamu hukukunun sadece örf adet yani teamüle dayanan hukuk ile sınırlı kalmasının önüne geçerek bir kısmının yazılı mevzuatta da bulunmasını sağlamıştır. Belirtilmelidir ki; kanunlar ve yargısal kararlar İngiliz anayasa hukukunun kaynaklarının en başta gelenleridir. Bunların yanında diğer kaynak türü olarak teamüller; ihlal edildiği takdirde hukuki veya cezai bir yaptırım gerektirmeseler dahi, ihlalleri umumi yapıya aykırılık oluşturduğundan, ihlali gerçekleştiren kişiler açısından siyasi anlamda dolaylı olarak menfi sonuçlar doğurur³⁵⁶. Bu şekilde, teamüllerin yerine getirilmesi bir mecburiyet halini almış; İngiliz hukukunu diğer hukuk sistemlerinden ayıran da teamüle dayanan bu yanı olmuştur. Böylece İngiliz sisteminde, gerek yazılı gerek yazısız kaynakları kapsayan anayasal nitelikte bir hukuki yapı sağlanmış; hem eski yapıya hem yeni kurallara dair uygulama ve kurallar içerebilen bir anayasa hukuku doğmuştur³⁵⁷.

Ancak Kıta Avrupası'nda olduğu gibi yazılı anayasaya sahip devletlerden farklı olarak; İngiliz sistemindeki anayasal içerikli kurallar, kanun şeklinde bulunmaları hasebiyle diğer kanunların değiştirilme usulüyle değiştirilebilir niteliktedir, dolayısıyla anayasaya müteallik kanunlar da herhangi bir kanun gibi değiştirilebilmektedir³⁵⁸. Bu durum; bir taraftan anayasanın anlaşılıp uygulanması açısından zorluk teşkil etmekte, fakat diğer taraftansa anayasal kurumların, değişen koşullara göre şekillenebilmesini sağlayarak devirler değişse de eski yapıların korunabilmesine imkân tanımaktadır³⁵⁹. Yukarıda değindiğimiz, kökeni on ikinci yüzyıla dayanan parlamento gibi anayasal kurumların, değişikliklere uğrasa da günümüze kadar taşınabilmesi de bu durumun bir neticesidir.

---

³⁵⁶ Ridges, *a.g.m.*, s. 187-188.

³⁵⁷ Ridges, *a.g.m.*, s. 185.

³⁵⁸ Göze, *a.g.e.*, s. 480.

³⁵⁹ Ridges, *a.g.m.*, s. 187.

4.2.2.2. Ahmed Cevdet Paşa'nın Görüşleri ve İngiliz Anayasal Sistemi

Esasen tezimizde Cevdet Paşa'nın görüşlerinde de ele aldığımız önemli bir nokta; sosyolojik yapı ve hukuk arasında bir bağ olduğu gerçeğidir. Günümüzden tarihe bakıldığında görülür ki; Fransız İhtilali, etkileriyle tüm dünya için ciddi şekilde kökten değişimlere sebep olacak modernlik denilen bir kavramı getirmiş ve modernleşme denilen bir süreci başlatmıştır. Sosyolojik açıdan ele alındığında, 'modernlik' ve 'modernite' olarak açıklanan bu kavramlar, geleneksel toplumları etkilediği vakit; hukuk gibi, o toplumla bağlantılı olan her olguyu da tesiri altına almaktadır. Bu modernleşme süreci, hiç şüphesiz en başta İngiltere ve Osmanlı gibi geleneğin güçlü bir yer tuttuğu devletler açısından ciddi bir entelektüel tepkiye neden olmuş, nihayetinde geleneğe ait olan tüm unsurlar da, söz konusu dönemde korunması gereken değerler haline almıştır³⁶⁰. Gencer'e göre, Tanzimat gibi geleneğin çözülmeye başladığı ama henüz var olduğu bir dönemde, gelenekselliği hayat tarzında ve fiiliyatında koruyarak, yani muhafazakâr bir şekilde yaşatan Osmanlı Devleti'nin en önemli isimlerinden biri Ahmed Cevdet Paşa'dır³⁶¹.

Gelenek, aynı zamanda içinde bulunulan zamana da hitap ettiğinden ve sosyal düzenin değişkenliğine rağmen yaşatılması söz konusu olabildiğinden, gelenek için mutlak bir değişmezlikten bahsetmek söz konusu değildir, yani gelenek aslında bir yandan da dinamizme sahiptir. Bu sayede sosyal düzenin değişim ve ihtiyaçlarına cevap verebilmesi mümkün olabilir. Geleneksel yapıyı korumak üzere hareket eden aydınlar da, geleneğin değişikliklere açık olan dinamik yönü sayesinde, sosyal düzenin devamlılığında önemli rol oynar. Fakat Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan modernleşme gibi olgular, birden görülen büyük ve olağan dışı bir değişimi beraberinde getirdiğinden, geleneksel düzeni ortadan kaldırmaya yönelik bir durum söz konusu olur. Dinin gelenek haline gelmiş olduğu Osmanlı toplumu gibi toplumlar açısından bir meşruiyet sorunu ortaya çıkarır³⁶². Yine gelenek dinle bütünleşmemiş olsa da geleneğin güçlü bir şekilde korunduğu bir toplum olan İngiliz toplumu açısından da modernleşme aynı sorunu getirmiştir.

³⁶⁰ Gencer, *a.g.e.*, Önsöz, s. xi.

³⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedri Gencer, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, 2011.

³⁶² Gencer, *a.g.e.*, s. 6-7.

Gencer'in kitabında ifade ettiği üzere; İngiltere'de geleneksel yapıdaki bu çözünmeye karşı duran en önemli isimlerden biri Edmund Burke iken, Osmanlı Devleti için de Ahmed Cevdet Paşa'dır³⁶³. Biz tezimizde, elbette yalnızca Ahmed Cevdet Paşa'yı ele almaktayız, ancak bu noktanın belirtilmesi; Osmanlı ve İngiliz toplumlarındaki geleneksel yapının benzerliği ve Fransız İhtilali sonrasında geleneksel yapıyı savunan aydınların, benzer şekilde tepkiler gösterdiğinin anlaşılması yönünden mühimdir.

Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilali'ne dair görüşlerinde de değindiğimiz üzere; Cevdet Paşa, devletlerin geçirdiği değişim süreçlerinde itidalli; toplum ve hukukla uyumlu bir ilerlemeden yana olmuştur. Bu sebeple Fransız anayasacılığıyla İngiliz anayasallaşma süreci karşılaştırıldığı vakit, Cevdet Paşa'nın İngiltere'deki düzeni daha doğru bulunduğunu anlayabiliriz. Ancak bu noktada, Cevdet Paşa'nın İngiliz anayasal sistemine dair görüşlerini ele alırken konuyu yukarıda olduğu gibi; parlamento ve anayasal yapı yönünden ikiye ayırarak incelemek yerinde olacaktır. Zira Cevdet Paşa, İngiltere'de toplumla uyumlu olarak doğan teamül özellikli kurallar ve evrilerek ilerleyen anayasal süreci takdir ederken, kralın kısıtlandığı ve parlamentonun üstün olduğu meşrutî bir sistemi Osmanlı Devleti için doğru bulmayarak kabul etmemekteydi.

İngiliz hukuku ve yukarıda anlatılan anayasallaşma süreci; geniş bir zamana yayıldığından, ayrıca örf, adet, teamül gibi toplumsal yapının da katkısı olan unsurlar dikkate alınarak ilerlediğinden, Cevdet Paşa'nın kısmen takdir ettiği bir sistem niteliği taşımaktadır³⁶⁴. Ancak elbette Cevdet Paşa'nın, İngiliz siyasal sisteminde parlamentarizm lehine ilerleyerek oluşmuş ve parlamentonun ağırlık gösterdiği bir meşrutî yapıyı, Osmanlı Devleti için tasvip etmesi söz konusu değildi. Bilakis Cevdet Paşa, 'Kânûn-ı Esâsî' başlığı altında da değindiğimiz gibi; bunun tam zıddı bir düşünceye sahipti ve padişahın salâhiyetlerinin dolayısıyla mutlakîyet düzeninin korunması gerektiği fikrini taşımaktaydı. Cevdet Paşa, İngiltere'de özgür yurttaşlar ve parlamento lehine gelişen böyle bir sürece, Osmanlı Devleti'nde gerek olmadığı

---

³⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bedri Gencer, *Hikmet Kavşagında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, 2011.

³⁶⁴ Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", s. 166.

kanaatindeydi. Çünkü evvelden beri, Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün reaya hürdü ve hakkaniyet çerçevesinde de hak sahibiydi³⁶⁵.

Hâlbuki hemen aşağıda görüşlerine yer verdiğimiz Yeni Osmanlılar, Osmanlı devlet geleneğinden ayrılan bir anayasa anlayışını ve meşrutî düzeni, Osmanlı Devleti'ne getirme ideali taşımaktalardı. Onlara göre; Fransız İhtilali sonrasında Batı'da gördükleri bu anayasallaşma ve meşrutîyeti kurma süreci, Osmanlı Devleti'nde de yaşanması gereken bir süreçti. Ancak belirtilmelidir ki; Batılı anlamda bir anayasa hazırlama emelleri olsa da, anayasanın muhtevasının, İslami esaslar ve terminolojiye dayanmasını elzem buluyorlardı. Keza Meşrutîyet denilen yönetim usulünün gerçekte İslam-Osmanlı hukuk ve devlet düzenine yabancı olmadığını, çünkü 'meşveret' denilen istişare özelliğinin bu anlayışta zaten var olduğunu savunuyorlardı³⁶⁶. Şimdi Yeni Osmanlıların söz konusu fikirlerini inceleyeceğiz. Daha sonra ise çalışmamızı, Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlıların anayasaya dair görüşlerini karşılaştırarak sonlandıracağız.

4.3. Yeni Osmanlılar ve Kânûn-ı Esâsî

Yeni Osmanlılardan bahsetmeye başladığımızda evvela belirtilmesi gereken iki nokta vardır: Bunlardan birincisi, Yeni Osmanlılara dair bilgilerin oldukça sınırlı bulunduğu³⁶⁷; ikincisiyse, Yeni Osmanlılar üyelerinin hepsinin ortak bir fikir birliği içinde bulduklarını söylemenin imkânsız olduğudur. Fakat temelde birleştikleri husus; Tanzimat Dönemi ile başlayan sürecin bir anayasa ile devam ettirilmesi ve meşrutîyet düzeninin getirilmesi gerektiğidir³⁶⁸ denilebilir. Nitekim yurt içi ve yurt dışında gösterdikleri faaliyetler neticesinde, Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasa olan 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması ve parlamentonun fikri alt yapısının oluşturularak faaliyete geçmesi noktasında iç dinamikler açısından en önemli etki onlara aittir³⁶⁹.

³⁶⁵ *Tarih*, C.6, s. 160-161; Aydın, "Cevdet Paşa", s.445.

³⁶⁶ Gül Akyılmaz, "Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri", *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, S. 2, 1999, s. 244.

³⁶⁷ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 10.

³⁶⁸ Mardin, a.g.e., s. 21.

³⁶⁹ Enver Koray, Yeni Osmanlılar, *Bellekten*, C.XLVII, Nisan 1983, Sayı:186'dan ayırbaşım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 563.

Bu tez çalışmasında da; Yeni Osmanlıların tek tek siyasi ve hukuki telakkilerinden ziyade, Tanzimat Devrindeki bir reform grubu olarak anayasa kavramıyla Kânûn-ı Esâsî'ye ve meşrutiyete genel bakış açıları, bir özet şeklinde ele alınacaktır. Bu sayede, tezimizde Ahmed Cevdet Paşa üzerinden anlatılan, Tanzimat Dönemi'nde Batılı anayasaya karşı çıkan düşünce ile, Yeni Osmanlılar tarafından savunulan ve bir anayasa yapılmasını destekleyen düşünce karşılaştırılarak incelenmiş olacaktır. Esasen tez konumuz; Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasa görüşüne dair olmakla birlikte, Cevdet Paşa'nın Batılı anayasa fikrine karşı duruşunun tam tersi bir noktada yer alan ve dönemsel olarak da hemen aynı zamana denk gelen Yeni Osmanlıları ele almak; Cevdet Paşa'nın duruşunu daha doğru anlamak açısından gereklidir. Zira Yeni Osmanlılar, modern anlamda anayasa mefhumunu ve bu mefhumun kapsadığı diğer kavram ve kurumları, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak ele alan üyelerden müteşekkil bir grup olmuştur³⁷⁰. Bu yüzden getirdikleri fikirlerin önemli bir yeri olan Yeni Osmanlıların; anayasa ve Kânûn-ı Esâsî'ye dair görüşlerini ele almadan evvel, cemiyetlerinin kuruluşu, dağılışı, genel olarak taşıdıkları fikri alt yapısına kısaca değineceğiz.

4.3.1. Yeni Osmanlılar Cemiyetinin Kurulması ve Dağılması

Yeni Osmanlılar; Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminin yeni başladığı bir dönem olan 1826 ve 1840 yılları arasında – ekseriyetle 1840 yılında – doğmuş, neredeyse tümü yeni açılmış okullarda okumuş, Fransızca başta olmak üzere yabancı dile vakıf ve genellikle kalemiyede³⁷¹ çalışan gençlerden müteşekkil bir gruptu³⁷². Bu sebeple Osmanlı diplomasisi ve dış politikasındaki hareketlere dair oldukça malumata sahiptiler³⁷³. Yeni Osmanlılar mensuplarının çoğunda bulunan bir diğer özellikse; Fransa'da da aynı nitelikteki kişiler için kullanılmış; Fransızcada “L'homme des lettres” olarak tanımlanan, edebiyat ehli, yazarlar olmalarıdır³⁷⁴. Fikirlerini dile getirirken, edebi eserleri ve gazete yazılarını da kullanmış olmaları, bu durumun açık bir misalidir.

³⁷⁰ Hakan Türkkân, *Osmanlı Devleti'nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi Ve Kânûn-ı Esâsî Tartışmaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013, s. 94.

³⁷¹ Söz konusu dönemde 'Kalemiye' ile genellikle Bâb-ı Âli kastedilmektedir.

³⁷² Fazlı Arabacı, *Yeni Osmanlıların Din ve Siyasi Görüşleri*, Platin Yayınları, Ankara, s. 93.

³⁷³ Mardin, *a.g.e.*, s. 19.

³⁷⁴ Koray, *a.g.e.*, s. 563.

Nitekim “Muhbir”, “Hürriyet”, “Ulum”, “Tasvir-i Efkâr” gibi gazeteleri kapsayan yayın organları, onların fikirlerini yaymakta kullandığı en önemli araçları teşkil etmiştir.

İçlerinden biri olduğu söylenen ve daha sonra Yeni Osmanlılara dair otobiyografik de addedilebilecek bir çalışma³⁷⁵ kaleme almış olan Ebüzziya Tefik’in anlattığına göre; 1865 yılında İstanbul’da yaptıkları gizli bir toplantı ile bir cemiyet kurmuş, adını da “İttifak-ı Hamiyet” veya “Meslek”³⁷⁶ olarak belirlemişlerdir³⁷⁷. Burada belirtilmesi gereken bir nokta; “İttifak-ı Hamiyet” ifadesini kullanan Namık Kemal’in esasında, bunu cemiyetin adı olarak değil, niteliği olarak kullanmış olduğudur. Keza, grubun diğer üyelerinden olan, Mehmet Bey, cemiyet için “İade-i Hukuk Cemiyeti” demekleyen, Ali Suavi ise “Hürriyet ve Hamiyet” vasıflandırmasında bulunur. Dolayısıyla bu cemiyetin isminin, “Meslek” olduğu kabul görmektedir³⁷⁸.

Ancak bu kuruluşun Yeni Osmanlıların ilk halini teşkil etmediğinin yeni araştırmalarla sabit olduğunu söyleyen yazarlar vardır; dolayısıyla Ebüzziya Tefik’in “Yeni Osmanlılar Tarihi” olarak geçen eserinde, İstanbul’da kurulmuş olarak anlattığı bu cemiyetin, Yeni Osmanlıların ilk hali olmadığını kabul etmek gerekecektir³⁷⁹. Çünkü ‘Meslek’ adlı bu grubun üyeleri, 1867’de Osmanlı Devleti’nin yönetimine karşı bir tavırla, Bâb-ı Âli’ye yönelik bir harekete giriştiklerinde, bunun başarısızlıkla sonuçlanması üzerine yurtdışına kaçıp orada bir araya gelerek “Yeni (veya Genç) Osmanlılar Cemiyeti” adı altında toplanmışlardır. Bu da; Yeni Osmanlılar ismiyle kurulmuş olan cemiyetin, İstanbul’da değil, Avrupa’da kurulduğunu göstermektedir³⁸⁰. Hâl böyle olmakla beraber, neticede ‘Meslek’ isimli kuruluşun üyelerinin bazıları daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti içinde de yer almıştır ve ayrılan noktalar olsa da iki kuruluşun hedeflerinde de Osmanlı Devleti’ne meşruti bir

³⁷⁵ Ebüzziyâ Mehmed Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınevi, İstanbul, 1973; Mardin, *a.g.e.*, s. 21.

³⁷⁶ Fransızca ‘Mission’ kelimesinden gelen ‘Meslek’ ismini seçtiklerini belirten kaynaklar mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Koray, *a.g.e.*, s. 565.

³⁷⁷ Mardin, *a.g.e.*, s. 29.

³⁷⁸ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 26.

³⁷⁹ Koray, *a.g.e.*, s. 565.

³⁸⁰ Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *”, DiA*, C.43, İstanbul, 2013, s. 431-432; Koray, *a.g.e.*, s. 565.

düzen getirme amacı taşınmıştır. Yeni Osmanlılar, bu yöndeki düşüncelerini, yurtdışından çıkardıkları gazeteler yoluyla yaymaya çalışmışlardır.

1871 senesinde, önde gelen isimlerinin hepsinin Avrupa'dan dönmüş olması üzerine, basın yoluyla yurtdışından sürdürdükleri muhalefetleri sona eren³⁸¹ ve sonrasında da dağılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî'nin kabulü ve I. Meşrutiyet'in ilanına dek süren muhalefet hareketlerini hızlandırmaya yönelik bir etki oluşturmuştur. Yeni Osmanlılar hareketinin, siyasette kendi görüşlerine uygun gördükleri bir isim olan ve valilik görevlerinden sonra Şura-yı Devlet başkanlığında bulunan Midhat Paşa'da devam ettiğini düşünen yazarlar da vardır³⁸². Nitekim Yeni Osmanlıların yurtdışındaki muhalefetleri sonrasında İstanbul'da Midhat Paşa'nın etrafında toplandıkları bilinmektedir³⁸³ ve yukarıda 'Kânûn-ı Esâsî' başlığı altında değinildiği gibi; Midhat Paşa, Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması noktasında en önemli isimlerden biridir.

Belirtildiği gibi, Yeni Osmanlılar hakkındaki kaynaklar ve bilgiler kısıtlı olduğundan, ayrıca üyelerinin hepsinin tam olarak belirlenememiş bulunmasından dolayı Yeni Osmanlılar grubunun kurulması ve dağılmasına dair bu temel bilgilerle iktifa edilecektir. Kaldı ki tezimiz için daha önemli olan nokta; bu grubun Osmanlı Devleti'ndeki anayasal gelişmeler noktasındaki fikirleri ve etkileridir. Bu sebeple anayasa fikirlerinde de tezahür eden, genel manada fikri alt yapıları ve anayasa anlayışlarını anlatmaya geçebiliriz.

4.3.2. Yeni Osmanlıların Fikri Alt Yapısı ve Anayasa Anlayışı

Yeni Osmanlılar hareketinin ortaya çıkmasındaki amaçlardan birinin de; Osmanlı Devleti'ni, bulunduğu zor durumdan kurtarmak olarak kabul edebiliriz³⁸⁴. Bu zor durumdan kurtulmak hususuna bakış açılarında tam bir bütünlükten bahsedilemediğine değindiğimiz Yeni Osmanlıların, hemen her birinin düşüncesi kendine özgüdür de denilebilir. Bununla birlikte, bu cemiyetin üyelerinin fikirlerini en

³⁸¹ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431-432.

³⁸² Tanör, *a.g.e.*, s. 123-124.

³⁸³ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431-432.

³⁸⁴ A.y.

genel şekliyle üç grup altında toplarsak; liberal ve laik olanlar (Mustafa Fazıl Paşa); Monarşik Meşrutiyetçi ve telifçi olanlar (Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi); Monarşik Meşrutiyetçi fikirler taşımakla birlikte İhtilalci ve Selefçi olanlar (Ali Suavi gibi)³⁸⁵, şeklinde olduğunu görürüz.

Günümüzden bakıldığında; Yeni Osmanlıların, Osmanlı modernleşmesi açısından, modernleşme taraftarı kesim içerisindeki bir muhalefet olduğunu söylemek mümkündür³⁸⁶. Yeni Osmanlılar; Tanzimat'ı müspet ve gerekli bir hareket olarak görüyor, Tanzimat'ın öncülerinden olan Mustafa Reşid Paşa'ya saygı duyuyor; fakat Tanzimat'taki gelişmelerin gerektiği gibi hukuki ve toplumsal yenilikler getirmediğini, daha ziyade dış siyasete yönelik bir gösteriş olarak kaldığını düşünüyorlardı³⁸⁷. Yeni Osmanlılar, Tanzimat denilen olguyu ele almış, müspet ve menfi yönleri üzerinde durmuşlardır³⁸⁸. Onlara göre; Tanzimat sürecini, 'taklit' olarak algılamaktan uzaklaşılmalı; Osmanlı coğrafyası ve toplumunun mahiyeti göz önünde bulundurularak, kendilerince önerdikleri doğrular çerçevesinde bir süreç izlenmeliydi³⁸⁹.

Tenkit ettikleri hususların başlıcaları; idarede gördükleri keyfilik ve mutlaki yönetimi güçlendiren adımlar, ekonomideki gerileme ve dışa bağıllık, yabancılara iktisadi geniş hakların ve ayrıcalıkların tanınması, eşitlikçi politikanın doğru işlememesi gibi mevzulardır. Bunun yanında çözüm olarak getirdikleri fikirler ise; hürriyetin sağlanması, hanedana bağıllık ile din birliğinin yanında vatan sevgisinin de ön plana alınmasıdır. Yeni Osmanlıların, hukuki olan en temel görüşleri ise; anayasaya sahip bir rejime geçilmesi ve yürütme statüsündeki padişahın yanı sıra onu denetlemekle vazifeli bir meclisin oluşturulması gerektiği fikridir. İslami prensiplere de bir ölçüde dayandırılmaya çalışılan bu fikirler, Yeni Osmanlıların en genel şekilde müşterek programlarını ifade eder denilebilir³⁹⁰.

---

³⁸⁵ Arabacı, *a.g.e.*, s. 112.

³⁸⁶ Cemil Koçak, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 72.

³⁸⁷ Tanör, *a.g.e.*, s. 123; Sungu, *a.g.m.*, 777-857.

³⁸⁸ Arabacı, *a.g.e.*, s. 126.

³⁸⁹ Koçak, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹⁰ Tanör, *a.g.e.*, s. 123; Türkkân *a.g.e.* s. 105.

Değinildiği gibi; Tanzimat Dönemi'ndeki esas muhalif grubun, Yeni Osmanlılar olduğu söylenebilir³⁹¹. Fakat Yeni Osmanlılar da dâhil, Osmanlı Devleti'ndeki diğer bütün muhalif grupların muhalefetlerinin, söz konusu dönemde görülen Batı Avrupa'daki muhalefet hareketlerinden, hem şeklen hem de esas olarak farklılık arz ettiğini vurgulamak gerekir. Batı Avrupa'daki muhalefet hareketlerinde, devletlerin güçlendirilmesi veya korunması gibi bir amaç yoktu. Bilakis muhalifler, devletleri yıkılmaya kadar götürecek hareketler içerisinde bulunuyorlardı. Buna karşın, Osmanlı'daki muhalefet hareketleri ise, Yeni Osmanlıların muhalefetinde de olduğu gibi; her ne kadar mevcut yapıya karşı olsa da esasında devleti kurtarma amacı taşıyordu. Aynı zamanda Avrupa'daki muhaliflerin, burjuva veya işçi sınıfı gibi kesimlerden oluşması söz konusuysen, Yeni Osmanlıların çoğu birer devlet memuru olduğundan, devletlerine karşı girişecekleri muhalefetin de çok sınırlı kalacağı anlaşılabilir³⁹².

Osmanlı Devleti'nde Yeni Osmanlıların muhalefetini, diğerlerinden ayıran ve geleneksel olmaktan uzaklaştıran bir özelliği; muhalefetlerinde basın faktörünü en önemli araç olarak kullanmalarıydı³⁹³. Batı tesirinin ekonomik yönden kendini hissettirmeye başladığı Osmanlı Devleti'nde, demokrasiye yönelik fikirler ise; her biri Yeni Osmanlılar mensubu Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi isimlerin oluşturduğu tesirlerle yer almaya başlamıştı. 1860'lı yıllarda, Yeni Osmanlıların basın odaklı hareketlerinin etkisiyle liberal reformist düşünceler ülkede kısmen bir karşılık buluyordu³⁹⁴.

Yeni Osmanlılar hareketinin, genel manada liberalizm olarak nitelenebileceğini söyleyen Mardin'e göre; karşılaştırmalı tarih açısından da bakıldığında, liberalizm hareketlerinin, devletlerin yüksek kademesindeki memurlara yönelmesi, beklenen bir durumdur. Mardin, burada Fransız İhtilali'ni de misal göstererek; bu ihtilaldeki asıl hedefin Fransa kralından ziyade, idari açıdan yetersiz kalan devlet adamları olduğunu

---

³⁹¹ Tanör, *a.g.e.*, 122.

³⁹² Koçak, *a.g.e.*, s. 76-77.

³⁹³ Koçak, *a.g.e.*, s. 78.

³⁹⁴ Tanör, *a.g.e.*, s. 122-123.

kaydetmiştir³⁹⁵. Keza Yeni Osmanlıların muhalefetleri de, hanedan veya hükümdara değil; Osmanlı Devleti'nin o dönemde sadrazamları bulunan ve Tanzimat'ın asıl mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın halefleri olan Âli ve Fuat Paşaların fiillerine yönelikti³⁹⁶. Fuat Paşa'nın vefatından sonra da eleştirileri, tamamen Âli Paşa'ya yönelmişti. Çünkü mezkûr dönemde yönetimde padişah'tan daha ziyade aktif olan Sadrazam Âli Paşa, reformları sıkı bir idare altında gerçekleştiriyordu³⁹⁷. Yeni Osmanlılar da, onun idaresi süresince meydana gelen, yanlış olduğunu düşündükleri telakkilerden ve tatbikattan rahatsızlık duymaktalardı³⁹⁸. Bir kere onun, Tanzimat'ın getirdiği hürriyet fikrine ve anayasal düzene dair gelişmelere bakış açısının menfi olduğunu ve gerekmediği takdirde bu minvaldeki gelişmeleri desteklemeyeceğini biliyorlardı ki bu, Yeni Osmanlıların düşüncesinin tam tersini teşkil etmekteydi³⁹⁹.

Ayrıca, yönetimin; sadrazam ve onun etrafındaki belirli şahısların fikirleri çerçevesinde sürdürülmesinin, devleti zayıflattığını düşündüklerinden bu durumu önlemek maksadıyla, bir parlamentonun kurulmasını elzem görüyorlardı⁴⁰⁰. Nihayetinde kendilerinin dahi net bir surette vakıf olamadıkları maksatları tamamen gerçekleşmemiş olsa da Kânûn-ı Esâsî ve parlamentonun oluşmasında, onların öncülük ettiği düşüncelerin ciddi bir rolü olduğunu söylemek lazımdır. Ayrıca yine onların dile getirdiği fikirlerin, Osmanlı Devleti'nde daha sonra gündeme gelecek ve Yeni Osmanlıların devamı niteliğinde olan Jön Türk hareketi ve II. Meşrutiyet gibi önemli siyasi gelişmelere temel teşkil ettiği bir gerçektir⁴⁰¹.

Bu noktada yine Şerif Mardin'in önemli bir değerlendirmesi vardır, ona göre; Yeni Osmanlıların hedefi, hiçbir zaman padişahlığı tam olarak kaldırmak olmamış; onlar fikirlerinin geleneksel Osmanlı meşru esaslarında kaldığı iddiası taşıyarak padişah'tan "adalet" talep etmişlerdir. Ancak bu talepleri, padişahı tek başına adaletin kaynağı

---

³⁹⁵ Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 43.

³⁹⁶ Arabacı, *a.g.e.*, s. 126.

³⁹⁷ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431-432.

³⁹⁸ Türkan, *a.g.e.*, s. 94; Koray, *a.g.e.*, s. 566.

³⁹⁹ Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 431-432.

⁴⁰⁰ Koray, *a.g.e.*, s. 566.

⁴⁰¹ Koray, *a.g.e.*, s. 582; Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 234.

olarak algılamak suretiyle değil, bilakis ondan ayrı bir adalet mekanizması öngörerek olmuş; liberalizm referanslı olan meşrutiyet ve yazılı anayasa fikrini ortaya atmışlardır. Halefleri sayılan Jön Türkler, onların yolunu açtığı yazılı ve Batılı anayasa olgusunu güçlendirerek Osmanlı geleneksel yapısını epey zayıflatmışlardır⁴⁰².

Tanzimat Dönemi'nin getirmiş olduğu düalizm, Yeni Osmanlıların ortaya koymaya çalıştıkları fikirlerde de kendini göstermiştir. Bir taraftan hukuki ve yönetsel hususlarda Batılı kavramlar ve kurumların devlete taşınmasına çabalarken diğer taraftansa bu fikirlerinin hepsini İslam dinine bağlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple bireysel açıdan fikirleri bir bütünlük arz edemeyip çelişkili ifadeler ortaya çıktığı gibi, toplu olarak da bir fikir birliği sağlamaları mümkün olmamıştır. Ancak yine de modern anlamda bir anayasa hazırlanması ve bu anayasanın İslam hukukuna dayanması noktasında -birkaçı hariç- mutabık oldukları söylenebilir⁴⁰³. Yeni Osmanlıların, bu genel tavrından ayrılan bir üyesi olan Mustafa Fazıl Paşa, siyasal düzenin değişmesi anlamında diğerleriyle aynı fikri taşısa da, İslami referanslara veya Doğu-Batı sentezine gitmekten ziyade; doğrudan Batılı kavramlara, liberalizm ve sekülerizm odaklı bir anlayışa başvurmuştur⁴⁰⁴. Keza Yeni Osmanlılar üyelerinin yurtdışında aktif çalışmasını sağlayan, onlara maddi ve manevi yardım da bulunan, dolayısıyla bu hareketi körükleyen isim de kendisiydi⁴⁰⁵. Ancak her ne kadar daha uç bir noktada bulunsa da fikirleri, diğer Yeni Osmanlıları doğrudan etkilememiş; değinildiği gibi, Mustafa Fazıl Paşa'nın bu anlayışı istisnai nitelikte kalmıştır. Dolayısıyla genelde Yeni Osmanlıların; devlet, anayasa gibi yönetsel hususlarda İslam temelli bir bakış açısıyla Doğu ve Batı düşüncelerini sentezleme amacıyla oldukları görülür⁴⁰⁶.

Bu açıdan dini değerlerden uzaklaşmadan bir siyaset ve hukuk anlayışı sergilemeye çalıştıkları açık olan Yeni Osmanlılardan, bilhassa Namık Kemal'in bu noktaya ciddi bir önem verdiği, daha yoğun ve derin izahatından anlaşılmaktadır⁴⁰⁷. Mecelle'ye de atıf

---

⁴⁰² Şerif Mardin, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 47.

⁴⁰³ Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 250.

⁴⁰⁴ Arabacı, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁴⁰⁵ Ülken, *a.g.e.*, s. 58.

⁴⁰⁶ Arabacı, *a.g.e.*, s. 117-118.

⁴⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Arabacı, *a.g.e.*, s.119-120; Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, s.320.

yapan Namık Kemal'e göre; Mecelle'de yer alan yüz adet külli kaide, içtihat noktasında başvurulacak kaynaklar olduğu kadar, akıl için metodolojik bir yol gösterici niteliği taşımaktadır. Ayrıca pozitif kanunlardan oluşan Düstur'dansa, Mecelle'nin, sosyal yasaların hazırlanmasında daha fazla katkı sağlayabileceğini düşünür. Yine Mecelle'de bulunan, zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişebileceğine dair külli kaideye⁴⁰⁸ de atıf yapmak suretiyle dünyadaki modern gelişmelere açık olunması ve bu minvalde duraklamadan yeni fikirlerle geleceğe yönelmek gerektiği iddiasını taşır⁴⁰⁹.

Bununla birlikte yine Namık Kemal başta olmak üzere, Yeni Osmanlılar mensuplarının birçoğunun, Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni kavramlardan ve bu hareket sonucunda yayılan Liberalizm akımından da oldukça etkilendikleri görülmektedir. Onlara göre; Liberalizme ait olduğu söylenen pek çok mefhum esasen İslam'da da bulunduğu için bu mefhumların doğru şekilde anlaşılması ve Osmanlı Devleti'nde bir karşılık bulması zor olmamalıydı⁴¹⁰.

Yeni Osmanlıların devletle ilgili görüşlerinde, Fransız İhtilali'nin mimarları olan düşünürler arasından; daha ziyade hukuki noktalarda Montesquieu'den, siyasi yöndense Rousseau'dan etkilendikleri ve fikirlerindeki Batılı izlerin, ekseriyetle bu düşünürlere dayandığı görülür. Özellikle Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazılarında, mezkûr düşünürlere pek çok atıf bulunmaktadır⁴¹¹. Bir yandan bu şekilde Batı tesirinde kalan Yeni Osmanlılar üyelerinin, bir taraftan da düşüncelerinde önemli bir yer tutan İslami temelli siyaset teorilerine başvurmaları söz konusu olmuştur. Bu noktada, farklı farklı İslam düşünürlerinin, devlet ve yönetim içerikli öğütlerinden, tarihteki örfi kanunlar ve nazariyelerden yararlanmışlardır⁴¹².

---

⁴⁰⁸ Mecelle'nin Külli Kaidelerinden Madde 39: "Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr olunamaz." Maddenin latinize edilmiş bir metni için bkz. Ekinci – Şimşirgil - Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, s. 78.

⁴⁰⁹ Gencer, *a.g.e.*, 127-128.

⁴¹⁰ Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 250.

⁴¹¹ Arabacı, *a.g.e.*, s. 113.

⁴¹² Mardin, *a.g.e.*, s. 95-122; Arabacı, *a.g.e.*, s. 115.

Lakin Batı kaynaklı türeyen modern siyasi teoriler açısından da, geleneksel İslam siyaset anlayışı yönünden de duruşları netlik gösterememiştir⁴¹³. Çünkü İslami kaynakları esas alarak Batılı kavramlara yöneldiklerinde, kimi zaman çıkmazda kalmaları söz konusu olmuştur. Bu tür durumlarda, geleneksel İslam siyasi anlayışı ve Osmanlı Devleti klasik dönem idare sistemi yönünden yeni sayılacak yaklaşımlar ortaya koydukları söylenebilir. Ancak değinildiği gibi Yeni Osmanlılar, devlet yönetimi noktasında bu şekilde yeni olarak algılanan siyasi ve sosyal modellerin, aslında yeni olmadığı; bu kurumların bir nevelerine, İslam'ın ilk dönemlerinde rastlandığı iddiasını taşıyorlardı⁴¹⁴.

Yeni Osmanlılar, Tanzimat hareketinin; Osmanlı Devleti'nin on dokuzuncu yüzyılda içinde bulunduğu çalkantılı dönemi ve düalist yapıyı engelleyemediği gibi, yanlış anlayışlar ve uygulamalarla bu yapıyı daha da karmaşık hale getirdiğini düşünmekteydiler. Eski geleneksel yapının korunmasıyla da, devletin içinde bulunduğu zor durumdan çıkılamayacağı konusunda hemfikir olan bu grup, Tanzimat hareketinin zeminini sağlamlaştırma noktasında, İslam'ın ilk dönemlerindeki siyasi uygulamalara başvurmaya çalışarak siyasi teorilerine dayanak bulmaya yönelmişlerdir. Osmanlı geleneksel siyaset anlayışında bulunmayan kurum ve kavramların izine, İslam tarihinde ulaşıldığı takdirde, bunların uygulanmaması için bir sebep olmadığını düşünmüşlerdir⁴¹⁵. Mesela, Osmanlı Devleti'ndeki yönetimin temeli olan Halife-Sultanın, İslam devletindeki işleyişin güvencesi olması açısından önemine yapılan vurguyla karşılaştıklarında, Halife-Sultanın salâhiyetini kullanması noktasında ümmete başvurması gerektiğini savunmuş ve meşrutiyet düzenini gündeme getirmişlerdir⁴¹⁶. Biat ve meşveret gibi kavramlara atıf yapmak suretiyle⁴¹⁷ İslam'da da siyasal demokrasi ve parlamento benzeri kurumların bulunduğunu öne sürerek Osmanlı siyasi yapısında da bu nevi kurumların yer almasının mümkün olacağını söylemişlerdir⁴¹⁸.

---

⁴¹³ Mardin, *a.g.e.*, s. 321; Arabacı, *a.g.e.*, s. 124.

⁴¹⁴ Arabacı, *a.g.e.*, s. 152-153.

⁴¹⁵ A.y.

⁴¹⁶ Arabacı, *a.g.e.*, s. 118.

⁴¹⁷ Akyılmaz, *a.g.m.*, s. 243-244.

⁴¹⁸ Arabacı, *a.g.e.*, s. 152.

Mesela Ali Suavi'nin, İslam devletlerinin en başta, cumhuriyet rejimine sahip olduğuna vurgu yaptığını görüyoruz. Kaleme almış olduğu 'Demokrasi' adlı yazısında, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar gereği, cumhuriyet sistemini benimsemesinin zor olduğunu söylerken, bir yandan da cumhuriyete giden ilk adım olarak 'Usul-i Meşveret'i yani parlamentolu bir sistemi önermesi söz konusudur⁴¹⁹.

Nitekim Namık Kemal de, Hürriyet gazetesinde ele aldığı bir yazısında; Yeni Osmanlıların, Meşveret Usulüne taraftar olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: *"Sübhanallah, biz usul-ü meşveret istiyoruz. Halk meclisi talebindeyiz. Onda her mezhepten adam bulunacak, hükümete nezaret edecek. Umum halk siyasi haklarına kavuşacak. Bu iddiamızı din üzerine tesis ediyoruz."*⁴²⁰. Namık Kemal, yine Hürriyet gazetesindeki başka bir yazısında: *"... Yeni Osmanlılar, usul-i meşveret talebinde bulunmaktan ibarettir. Usul-i meşveretten murad, adalettir. Adalet ise, ahaddan birine padişahın edna zulüm etmesini bile men' ider. ..."*⁴²¹ ifadeleriyle, adalet ve meşveret sistemi arasında kurduğu bağı açıklamaktadır. Meşveret mefhumu, Namık Kemal'in siyasi düşünceleri açısından temel teşkil etmektedir. Bununla birlikte bu kavramı, kimi zaman geleneksel anlamından farklı bir şekilde kullanmış ve anlam genişlemesi söz konusu olmuştur. Namık Kemal, bu kavram ile en kapsamlı şekliyle; hükümeti denetlemekle vazifeli bir parlamentoyu kastetmektedir, denilebilir⁴²².

Yeni Osmanlıların, devlet yönetimine dair savundukları anayasa ve meşrutiyet düşüncesiyle belki bir noktada bağlantısı bulunduğu söylenebilecek olan Osmanlılık (ittihad-ı Osmani) fikrini de yaymak amacıyla olduklarını söylemek mümkündür. Osmanlı Devlet bütünlüğünün bu şekilde korunacağına inanan Yeni Osmanlılar, eşitlik anlayışları noktasında da Osmanlılık fikrini ön planda tutmuşlardır⁴²³.

---

⁴¹⁹ Elöve, *a.g.e.*, s. 13.

⁴²⁰ Mehmet S. Serez, *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Namık Kemal Makaleleri*, Tekirdağ Valiliği, 2015, (Namık Kemal, "Devlet-i Aliyeyi Bulunduğu HaL-i Hatırdan Halasın Esbabı" Hürriyet, S.9, 24 Ağustos 1868).

⁴²¹ Serez, *a.g.e.*, s. 93, (Namık Kemal, "Yeni Osmanlıların İlan-ı Resmisi", Hürriyet, S.16, 12 Ekim 1868)

⁴²² Ceylan, *a.g.e.*, s. 131-132.

⁴²³ Arabacı, *a.g.e.*, s. 152-153.

Fransız İhtilali'nin etkisi sonucu dünyada modern anlamda bir millet kavramı ve buna bağlı bir milliyetçilik akımının ortaya çıkmasıyla, Osmanlı gibi birçok ulusu bünyesinde barındıran devletlerdeki çeşitli milletlerin bağımsızlıklarını ilan etme girişimleri söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nin, bütünlüğü için tehlike arz eden bu durum karşısında, on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren, siyasi olarak Osmanlılık fikrine yöneldiği görülmektedir⁴²⁴. II. Mahmud ile başlayan Osmanlılık siyasetinin amacı; Osmanlı topraklarında yaşayan her unsurdan insanı, Osmanlı kimliği altında toplayarak devletin bütünlüğünü korumaktı⁴²⁵.

Osmanlılık düşüncesinin; Avrupa'daki gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin kendisini korumaya yönelik bir refleksi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu akım, Tanzimat dönemiyle birlikte başlamış ve Cumhuriyete kadar da devam etmiştir. Bu akımın tezimizle alakalı olan, ilk dönemlerdeki muhtevasını; geleneksel düzende olduğu gibi dine dayalı bir yapı değil, Osmanlı ülkesi üzerinde yaşayan tüm halkın aidiyetleri fark etmeksizin eşit şekilde vatandaş sayılmaları oluşturmuyordu⁴²⁶. Bu düşüncenin en somut ilk hali; 1856 tarihli Islahat Fermanı'dır ki Müslüman ve Gayrimüslim eşitliğini kabul eden bir belge niteliğindeydi⁴²⁷. Osmanlı şer'i hukukuna dayanan anayasal yapısında ciddi bir kırılma noktası teşkil eden bu ferman, Müslümanları memnun etmediği gibi gayrimüslim kesim tarafından da kendi lehlerine olan birtakım imtiyazları yok eden bir ferman olduğu düşüncesiyle, olumsuz karşılanmıştır. Fakat Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu bu yeni anlayış, Osmanlı Devleti'nde daha sonra ortaya çıkan; Kânûn-ı Esâsî gibi anayasal gelişmelerde de yer almıştır⁴²⁸.

Yeni Osmanlıların çoğu açısından da Osmanlılık fikrinin benimsendiği görülmektedir. Keza Yeni Osmanlıların, esasında anayasayı da Osmanlılık kavramının devlet nezdinde yerleşmesi noktasında bir adım olarak düşündüklerini söylemek mümkündür. Yeni Osmanlılara göre; Fransız İhtilali sonrasında gelişen anayasaların

⁴²⁴ Özcan, "Osmanlılık", s. 485-486.

⁴²⁵ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s. 17.

⁴²⁶ Özcan, "Osmanlılık", s. 485-486.

⁴²⁷ Özcan, "Osmanlılık", s. 485-486 ; Türkkân, *a.g.e.*, s. 121.

⁴²⁸ Bkz. Kânûn-ı Esâsî, 8.madde, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>

muhteva ettiği vatandaşlık anlayışındaki gibi, Osmanlılık da; hak ve hürriyetleri dini mensubiyete değil, Osmanlı Devleti'nde hukuk ve anayasa önünde eşitliğe bağlamayı amaçlamaktaydı ve bu yüzden de Batılı anlamda bir anayasayla meşruti düzen kurulması gereğini beraberinde getiriyordu⁴²⁹. Nitekim Yeni Osmanlıların bu fikirlerinin hayata geçirildiğini, Osmanlılık kavramının Kânûn-ı Esâsî'de bir madde ile karşılık bulmuş olmasıyla, görmekteyiz⁴³⁰.

4.4. Ahmed Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlıların Anayasaya Dair Görüşlerinin

Karşılaştırılması

Modern anayasa kavramının gündeme gelmesiyle Osmanlı ve Batı arasındaki telakki farkının derinliği de daha ziyade görülmüştür. Bu sebeple Tanzimat devrinin ne derece büyük bir ikilem oluşturduğunu anlamak için, Osmanlı Devleti'ndeki anayasal gelişmelerin incelenmesi dahi kâfi gelmektedir⁴³¹.

Bu noktada, anayasa ve meşrutiyet görüşlerini karşılaştırdığımız Cevdet Paşa ve Yeni Osmanlılar için ortak hususun; Osmanlı Devleti'nde cari olan şer'i hukuka bağlı kalınması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunun dışında, anayasa ve meşrutiyete dair görüşleri tamamen farklılık göstermektedir. Cevdet Paşa, siyasi anlamda geleneksel düzene bağlı olan tarafın en önemli isimlerinden biriyken; Yeni Osmanlılar ise -belki de o döneme kadar Osmanlı Devleti'nde görülmemiş- bir siyasal protesto grubu olarak anılmaktadır⁴³². Tanzimat dönemini; Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin geleneksel yapısını bozmadan, devlet yönetimiyle işbirliği içinde hareket ederek yeniliklerin yapılması gereken bir devir olarak görmekteyken, Yeni Osmanlılar, devlet yönetiminde meşrutiyet düzeninin sağlanması şeklinde köklü bir değişim yaşanması lazım gelen bir terakki dönemi olarak düşünmüşlerdir⁴³³.

Hem Cevdet Paşa hem de Yeni Osmanlılar üyelerinin hemen hepsi, Osmanlı bürokrasisinde görev almış zatlar olmakla birlikte, görmüş buldukları tahsilin ve

⁴²⁹ Koçak, *a.g.e.*, s. 79.

⁴³⁰ Bkz. Kânûn-ı Esâsî 8.madde, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>

⁴³¹ Türkkân, *a.g.e.*, s. 95.

⁴³² Mardin, *a.g.e.*, s. 11.

⁴³³ Tanör, *a.g.e.*, s. 122-123.

sahip oldukları fikri alt yapıların farklı oluşu; anayasa gibi hem devlet hem de hukuku ilgilendiren bir alanda, farklı düşüncelerine neden olmuştur. Cevdet Paşa, görüşlerinde siyasi taraflar olsa da aynı zamanda iyi bir fıkıh tahsili almış medreseli bir hukukçu olması hasebiyle, düşüncelerini o sırada Osmanlı Devleti'nde de cari olan hukuk sistemine dayandırarak temelli bir şekilde açıklamıştır. Diğer taraftan, Yeni Osmanlıların gerek savundukları anayasa anlayışının Osmanlı Devleti için yeni olması, gerekse hukukçu bakış açısından ziyade siyasi bir yaklaşım izlemiş olmaları, mezkûr konuyu ele alırken hukuki alt yapıyı sağlam bir şekilde kuramamalarına yol açmıştır. Bu durum da, Yeni Osmanlıların anayasal söylemlerinin net bir hal almasını engellemiştir.

Yine bir yandan İslami uygulamaları elden bırakmamaya çalışıp bir yandan Batılı fikirlere öykünmeleri, onları düşünce ve fiillerinde çelişkide kalmaktan kurtaramamıştır. Ancak nihayetinde Yeni Osmanlılar, Tanzimat döneminde özellikle anayasal ve siyasi hususlarda birtakım söylemleri ilk defa dile getirdikleri için bu yönde sonradan atılan adımlar için bir nevi kaynak olmuşlardır.

Yeni Osmanlılar, padişahın varlığını neredeyse hiç yadsımamakta ancak bir parlamentonun kurulmasını da Osmanlı Devleti'ndeki yönetim açısından elzem görmekteydiler. Nitekim yukarıda değindiğimiz gibi; meşvereti dolayısıyla meşrutiyeti, adaletle bağdaştırmakta olanları vardı. Cevdet Paşa ise; görevi adaleti sağlamak olan devletin, başındaki padişah ve onun tabi olduğu hukuk sayesinde adaleti temin etmeye muktedir olacağı kanaatini taşıyordu. Bu sebeple de yazılı anayasa şeklinde bir belgeye dayanan, padişahı kısıtlayıcı bir parlamentonun kurulmasından imtina etmekteydi.

Her ne kadar Yeni Osmanlılar fikirlerinde, toplumla uyumlu bir hukuk ve devlet yönetimi anlayışına vurgu yapıyor olsalar da; onların doğrudan toplumla uyumlu birtakım gelişmeler içerisinde bulunduğunu söylemek pek mümkün değildir. Çünkü kökeni Batı'ya dayanan liberalizm gibi akımlar, anayasa ve meşrutiyet gibi kavramlar; Batı'da farklı bir kulvarda geliştiğinden Osmanlı Devleti için bu yöndeki fikirler; toplumla uygun değil, ona dayatılan bir özellik göstermiştir. Cevdet Paşa ise;

Mecelle'nin hazırlanması noktasında, toplum ve hukuk arasındaki ilişkiye verdiği önemi ortaya koymuş; yalnızca mevcut hukuk ve sistemle uyumlu reformları ve ıslahatı yaparak var olan yapıyı korumayı amaçlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ

Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirdiği son zamanlarında görülen; devlet, hukuk ve anayasa gibi hususlar da dâhil pek çok alanda farklı akımların ortaya çıktığı ve çeşitli gelişmelerin yaşandığı bir devir olmuştur. Bu tez çalışmasında da, Tanzimat Dönemi'nin en önemli isimlerinden biri olan Ahmed Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasa görüşlerine yer verilmiş; Mecelle'nin onun nazarında ne ifade ettiği bir açıdan daha tetkik edilmiştir. Yine Cevdet Paşa'nın görüşleri ışığında, söz konusu dönemdeki anayasa algısına; aynı dönemin yazılı anayasa ve meşrutiyet fikrini savunan bir muhalefet grubu olan Yeni Osmanlıların görüşleriyle karşılaştırılması suretiyle değinilmiştir.

Tezin asıl konusunu oluşturan Cevdet Paşa'nın devlet, hukuk ve anayasaya dair görüşlerine bakıldığında; Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devleti'nin hâlihazırdaki yapısını, hukuki sınırlar dâhilindeki reformlara başvurarak korumak cihetinde bir anlayış taşıdığı görülmektedir. Genel düsturu; esasta Osmanlı birikimini muhafaza ederek şeklen bazı hukuka uygun yenilikler yapılması yönünde olan Cevdet Paşa, gerek hukukçu ve sosyolog yönleri, gerek devlet adamlığında kazandığı tecrübeler sayesinde Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nin getirdiği ikilemlerin aşılması cihetinde önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

En başta, Fransız Medeni Kanunu'nun alınması fikrine karşı çıkararak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye gibi milli bir kanunlaştırmanın oluşturulmasındaki rolü; onun devlet, toplum ve hukukun birbiriyle uyum içinde olması gerektiği fikirlerinin somutlaşmış bir misalini teşkil etmiştir. Bu noktada; kanun-i kadim, örf adet gibi hususlara vurgu yapan Cevdet Paşa, gelenekçi yönünü açık bir şekilde göstermiştir. Toplumla uyumlu yeniliklerin yapılmasının da hassaten üstünde durduğundan bir taraftan da yenilikçi olarak addedilse de; devlet, hukuk ve anayasaya dair fikir ve fiiliyatında geleneğin korunması yönünde hareket etmesi hasebiyle onun gelenekçi yanının ağır bastığı anlaşılmaktadır. İngiliz hukukundaki teamüli ve gelenekle gelişen anayasa anlayışını,

Fransa'daki 1789 İhtilali ile gelişen anayasallaşmadan daha doğru bulduğuna da değindiğimiz Cevdet Paşa'ya göre; devrim niteliğindeki hareketlerdense evrimsel olarak ilerleyen gelişmeler, toplum ve devletler bakımından daha yararlı ve kalıcıdır.

Yeni Osmanlılar, İslami esaslara bağlı kalınması şartıyla, Batı'daki gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yazılı anayasalar gibi yazılı bir anayasanın, Osmanlı Devleti'nde de yapılmasına taraftar olmuşlar ve Kânûn-ı Esâsî'nin hazırlanması noktasında öncü bir rol üstlenmişlerdir. Yeni Osmanlıların -çoğunun- görüşlerine bakıldığında; Osmanlı Devleti'nde cari olan hukuku değiştirmek gibi bir gayelerinin olmadığı, hatta bu hukuku korumak amacıyla oldukları görülür. Yine aynı zamanda padişahın varlığını da yadsımadıkları anlaşılmaktadır. Onlar, daha doğru ve daha adil buldukları meşrutiyet rejimini, Kânûn-ı Esâsî ile Osmanlı Devleti'ne getirerek yönetimdeki aksaklıkları ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.

Cevdet Paşa ise kendi fikirleriyle örtüşür şekilde; on dokuzuncu yüzyılda Batı kaynaklı ortaya çıkan anayasallaşma hareketleri ışığında hazırlanarak Osmanlı Devleti'nde daha önce var olmamış yazılı bir anayasayla yönetimin gerçekleştirilmesine sebep olacak olan Kânûn-ı Esâsî'ye karşı çıkmıştır. Cevdet Paşa açısından; devletlerin hukuku için esas teşkil eden medeni hukuktur ve Mecelle'nin hazırlanmasıyla da, Osmanlı Devleti'ndeki hukukun temeli, toplumla uyumlu milli bir kanunlaştırmayla tedvin edilmiştir. Bunun haricinde, anayasanın temel alınmasını gerektirecek ve devlet başkanının sınırlandığı bir sistem getirecek olan Kânûn-ı Esâsî gibi gelişmeler, onun nazarında; Osmanlı devlet, hukuk ve toplum yapısı açısından sakıncalı olacaktır. Bu sebeple, Mecelle gibi bir kanunlaştırmayı ve sair toplumla uyumlu hukuki yenilikleri ortaya koyarak Osmanlı mevcut yapısının korunmasına çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- ABADAN, Yavuz, 'Tanzimat Fermanı'nın Tahlili', *Tanzimat I Yüzüncü Yıl Dönümü Münasebetile*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 31-58.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Kıyas-ı Enbiya*, Cüz XII, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1331.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Ma'rûzât*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye (İkinci Tab), 1309.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Tezâkir*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.
- AKAD, Mehmet - Bihterin Vural Dinçkol- Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul, 2015.
- AKBAŞ, Kasım, 'Friedrich Carl Von Savigny: Tarihsel Hukuk Okulu Geleneği', *İÜHFİM C.LXXIV*, S.1, 2016, s. 58-72.
- AKÇURA, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Eski Anayasa Hukukumuz ve İslam Anayasası*, Osav Yayınları, İstanbul, 1997.
- AKMAN, Mehmet, "Örf", *DİA*, C.34, İstanbul, 2007, s. 93-94.
- AKYILDIZ, Ali, "Tanzimat", *DİA*, C. 40, 2011, İstanbul, s. 1-10.
- AKYILMAZ, Gül, "Birinci Jön Türk Hareketinin (Yeni Osmanlılar Cemiyeti) İdeolojisine Bir Örnek: Namık Kemal ve Fikirleri", *Selçuk Ün. Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, S. 2, 1999, s. 233-251.
- ARABACI, Fazlı, *Yeni Osmanlıların Din ve Siyasi Görüşleri*, Platin Yayınları, Ankara.
- AYDIN, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.
- AYDIN, Mehmet Akif, "Anayasa", *DİA*, İstanbul, 1991, s. 153-164.
- AYDIN, Mehmet Akif – Halaçoğlu Yusuf, "Cevdet Paşa", *DİA*, C.7, İstanbul, 1993.
- AYDIN, Mehmet Akif, "Kânûn-ı Esâsî", *DİA*, C.24, İstanbul, 2001, s. 328-330.
- AYDIN, Mehmet Akif, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 231-235.

- AYDIN, Mehmet Akif, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 21-39.
- AYKUT, Şevki Nezihi, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri, Tarihçiliği, Hakkında Yapılan Araştırma ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2018.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, C.1, Kanunlar, İstanbul, 1943.
- BAŞGİL, Ali Fuat, *Esas Teşkilat Hukuku I. Cilt Türkiye Siyasi Rejimi Ve Anayasa Prensipleri*, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- BEISER, C., *The German Historicist Tradition*, Oxford University Press, New York, 2011.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA*, C.43, İstanbul, 2013, s. 430-433.
- BİRAND, Kamıran, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.
- CEYLAN, Ayhan, *Türk Hukuk Tarihinde Meşveret Düşüncesi Ve Uygulaması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü Doktora Tezi, İstanbul, 1998.
- CİN, Halil - Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yayınları, Konya, 2018.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "Adalet", *DİA*, C.1, İstanbul, 1988, s. 341-343.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavi ve Dönemi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.
- ELÖVE, Mustafa E., *Anayasa Hareketlerimiz Şeması*, İstanbul, 1960.
- FATMA ALİYE, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.
- FLANZ, Gisbert H., *XIX Asır Avrupasında Anayasa Hareketleri Anayasa Hareketlerinin Mukayeseli Olarak İncelenmesine Giriş*, Ankara, 1956.
- GENCER, Bedri, *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet*, Kapı Yayınları, 2011.
- GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2011.
- GÜR, A. Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1993.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s. 1-6.

- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Anayasa Hukuku*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.
- İŞIKTAÇ, Yasemin, *Hukukun Kaynağı Olarak Örf ve Âdet Hukuku*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadirî Ugan, MEB Yayınları Şark-İslam Klasikleri, İstanbul, 1997.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- İSLAMOĞLU, Abdullah, "Medine Sözleşmesi", *Avrasya Hukuk Kurultayı Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2014, s. 471-476.
- KARAMAN, Mehmet Ali, "Fransız İhtilali'nin Osmanlı İmparatorluğu'na Etkileri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ağustos 2018, S. 44, s. 62-79.
- KAŞIKÇI, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997.
- KAYA KILIÇ, Selda, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'e Geçiş İlk Anayasanın Hazırlanması*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- KAYA, Süleyman, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Risaletü'l-Vefa isimli Eseri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, s. 267-276.
- KAYNAR, Reşat, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- KOÇAK, Cemil, "Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 72-82.
- KORAY, Enver, *Yeni Osmanlılar*, *Belleten*, C.XLVII, Nisan 1983, Sayı:186'dan ayırabası, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 563-582.
- KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasi Rejimler*, Ersa Matbaacılık, İstanbul, 1964.
- KURAN, Ercüment, "Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa'nın Yeri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul:1986, s. 7-12.
- KURU, Gonca, Thibaut ve Savigny'de Resepsiyon ve Kodifikasyon Hareketleri, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.1, s. 201-228.
- KUTLUER, İlhan, "Medeniyet", *DİA*, C.28, Ankara, 2003, s. 296-297.
- MACİT, Yüksel, *İslam Anayasa Hukukuna Giriş*, Albayrak Matbaası, Tavas, 1990.

- MARDİN, Ebu'l Ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, Mardin Valiliği Yayınları, İstanbul, 2011.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- MARDİN, Şerif, "Yeni Osmanlı Düşüncesi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 42-53.
- MERİÇ, Ümid, *Cevdet Paşa'nın Toplum Ve Devlet Görüşü*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992.
- NEBHAN, Muhammed Faruk, *İslam Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, çev. Servet Armağan, Sönmez Yayınları, İstanbul, 1980.
- NEUMANN, Christoph K., *Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999-2000.
- NEUMANN, Christoph K., "Tanzimat Bağlamında Ahmed Cevdet Paşa'nın Siyasi Düşünceleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83-87.
- OKANDAN, Recai Galip, *Amme Hukukumuzun Anahatları*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1959.
- OKANDAN, Recai Galip, *Amme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1946.
- OKUMUŞ, Ejder, *Osmanlı'nın Gözüyle İbn Haldun*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- OKUMUŞ, Ejder, *Türkiye'nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- ORTAYLI, İlber, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İ.Ü.E.F Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986.
- ÖLMEZOĞLU, Ali, *Ahmed Cevdet Paşa Hayatı ve Eserleri*, Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarihi Ve Kültürünü Araştırma Ve Uygulama Merkezi, Manisa, 2002.
- ÖZCAN, Azmi, "Osmanlıcılık", *DİA*, C.33, İstanbul, 2007, s. 485-487.
- SEREZ, Mehmet S., *Yeni Osmanlılar Neşriyatı Hürriyet Gazetesinde Namık Kemal Makaleleri*, Tekirdağ Valiliği, 2015.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- SÖZEN, Kemal, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

SUNGU, İhsan, Yeni Osmanlılar ve Tanzimat, *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s. 777-857.

ŞAFAK Ali, “Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle’ye Bir Bakış”, *Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 263-278.

ŞEKER, Fatih M., *Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa – İbnülemin Örneği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

TANÖR, Bülent, Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*

TANPINAR, Ahmed Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

TEVFİK, Ebüzziyâ Mehmed, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınevi, İstanbul, 1973.

TÜRKKAN, Hakan, *Osmanlı Devleti’nde Anayasa Düşüncesinin Gelişimi Ve Kânûn-ı Esâsî Tartışmaları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2013.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

ÜLKÜTAŞIR, M. Şakir, *Cevdet Paşa, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*, Doğu Matbaası, Ankara.

VON SAVIGNY, Friedrich Carl, *Çağımızın Yasama ve Hukuk Bilimi Konusundaki Görevi Üzerine*, çev. Ali Acar, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2018.

YILDIRIMER, Şahban, “Ahmed Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu (1822-1895)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Isparta, 2015, C. V, S. 1, s. 117- 141.

İnternet Kaynakları:

ACAR, Ali, Friedrich Karl Von Savigny’nin Hukuk Anlayışı.
<http://www.muhammedbalci.com/kitaplika/42.pdf>

Kânûn-ı Esâsî Maddeleri, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm>